

JANUARI 1958

L*iberaal*
R*eveil*

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT BOTTICELLIJSTRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

DERDE JAARGANG NR **1**

REDACTIE

W. Altink	<i>Amsterdam</i>
Prof. Mr. N. E. H. van Esveld	<i>Rotterdam</i>
Mr. W. H. Fockema Andreae	<i>Rotterdam</i>
H. H. Jacobse	<i>Amsterdam</i>
Drs. H. A. Korthals	<i>Voorschoten</i>
Drs. R. H. Neuberg	<i>Amsterdam</i>
Dr. E. Nordlohne	<i>Amsterdam</i>
Ir. L. G. Oldenbanning	<i>Arnhem</i>
Mr. Dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke	<i>Den Haag</i>
Drs. L. D. Oosterveld	<i>Amsterdam</i>
Drs. A. A. C. Reedijk	<i>Den Haag</i>
Mr. E. Veder-Smit	<i>Huis ter Heide</i>
Prof. Dr. H. J. Witteveen	<i>Rotterdam</i>

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studieorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en critische wijze te kunnen verrichten.

Redactie adres: Botticellistraat 8. Amsterdam-Z.

Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempfer, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van

Stichting Liberaal Reveil
te Amsterdam.

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL

MEDEDELING

De abonneés worden verzocht het abonnementsgeld voor 1958 zo spoedig mogelijk te voldoen.

Liberaal Reveil

DERDE JAARGANG No. 1

KRONIEK

VAN GEZAGHEBBENDE R.K. ZIJDE is aan de Nederlandse politiek georganiseerde liberalen onlangs een opmontering gegeven. De voorzitter van de K.V.P. stelde vast, dat er hier en daar naar zijn smaak wel enkele jongere liberalen waren te ontdekken, die in zijn ogen zo onmogelijk nog niet waren: jammer alleen voor hen, dat zij voorshands toch wel niet zouden kunnen „doorbreken” in eigen gelederen — de leiders van de V.V.D. waren daarop immers geenszins gesteld.

Hoe vriendelijk, dit aanmoedigend „volhouden maar, jongens!” Hoe opwekkend, deze opbeuring gegeven door een der leiders van de grote „princiële” partij, aan welke ons land het zegenrijke bestel dankt dat Nederlands heet maar socialistisch is! Klonk daar de fluit van de ratten- vanger, die op weg is naar een politieke structuur op z'n West-Duits en die liberale meelopers verwacht aangetrokken door een „liberaal” wel- vaartsprogram, omdat zij doof geworden zouden zijn voor principiële- politieke verschillen op levensbeschouwelijk gebied?

De Protestant-Christelijke partijen werden gelijksoortig getrakteerd. Zij werden vermaand het anti-papisme af te zweren — dan, ja dan zou er wat kunnen gebeuren. Ook zij zouden in genade kunnen worden aangenomen.

„Wenkend perspectief”! Voor ijdeltuigen met lichte politieke bagage en een plooibare consciëntie toekomstmogelijkheden.

Met dank voor de opwekking moet het liberale antwoord zijn: hechter dan ooit in eigen kring verenigd! Allereerst om vanuit onze stellingen der oppositie met alle duidelijkheid te wijzen op principiële gevaren, welke het gevolg zijn van ons tegenwoordig nationaal beleid vol twee-

slachtingheid. Elke overtuigde liberaal ziet en wenst deze te bestrijden. In hoofdzaak heerst daarover in de liberale partij volstrekte eenstemmigheid. En als het nodig is komt deze eenstemmigheid van onze kleine liberale politieke groep bijzonder verstaanbaar, buitengewoon rond-Hollands naar voren. Haar geluid wordt dan begrepen en gewaardeerd ook ver buiten de kleine 10 % der kiezers op de V.V.D. Haar taak spreekt zeker niet in de laatste plaats de jeugd aan. Zeker niet het minst, wanneer de liberalen rekenschap vragen over zaken van wezenlijk belang op het gebied van de vrijheid van het individu, over misbruik van macht, over doelmatigheid in het overheidsbestel, over openlijk of verkappt centralisme, over de handhaving van het recht.

Het is en blijft naar voor onze grootste partijen, maar Nederland is noch rood, noch Rooms en het zal dat ook nimmer worden. In de praktische politiek zijn vormen van samenwerking te bereiken, in de principiële politiek nooit. Van de „derde macht” wil men niet horen, niettemin is die derde macht er: zij is in haar verscheidenheid naar buiten onzichtbaar en toch in haar afweerkraft geducht. Zij werkt sterker door binnen de P.v.d.A. en binnen de K.V.P. dan haar onderling nu nog pacterende leiders lief is. Vandaar al dat gefluit en al dat geflirt met wenkende perspectieven.

Principieel en overtuigd weerwerk van onze liberale eenheid zal gezond zijn!

F. A.

**ZIE: Mededeling van de redactie
op bladz. 20 en achterzijde omslag!**

GEESTELIJKE STROMINGEN EN MODERN LIBERALISME

1. Inleiding.

WANNEER MEN DE VERHOUDING WIL ONDERZOEKEN tussen de belangrijkste geestelijke stromingen en het modern liberalisme in ons land, moet men er zich vóór alles duidelijk van bewust zijn, dat het hierbij gaat om de verhouding tussen gedachten, die behoren tot twee in karakter sterk verschillende gebieden.

De geestelijke stromingen toch — en men denke daarbij in het bijzonder aan de godsdienstige richtingen — berusten op gedachten, die niet alleen betrekking hebben op het leven hier op aarde, de zin en het doel van het leven, maar voor een belangrijk deel ook op het leven hiernamaals, op het leven na de dood. En de humanist beziet het leven van de mens, zonder daarbij echter uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke Godheid, in het bijzonder in het licht van een kosmisch geheel en de mens zelf als deelhebber aan hogere geestelijke waarden. 1)

Een politieke stroming echter, zoals het moderne liberalisme er een is, ontleent zijn principiële gedachten aan de wijze, waarop het bestuur van een staat zo rechtvaardig en doelmatig mogelijk voor alle deelhebbers aan die staat kan worden ingericht en gevoerd.

Men kan dit onderscheid tussen deze twee gedachtenwerelden ook trachten sociologisch, in hun groepsverband, duidelijk te maken. De Duitse socioloog F. Tönnies 2) maakt een scherp onderscheid tussen de woorden „Gemeinschaft” en „Gesellschaft”, een onderscheid, dat ook in ons verband bruikbaar is. Wanneer men de woorden „Gemeinschaft” en „Gesellschaft” vertaalt door gemeenschap en groepering, kan het verschil tussen de gedachtenwerelden van de geestelijke stromingen en een politieke stroming als het moderne liberalisme scherp worden geïllustreerd.

In het spraakgebruik is het gewoonte te spreken van een geloofsgemeenschap en ieder zal direct aanvoelen, dat het gebruik van de omschrijving geloofsgroepering niet met het gebruik van het juiste woord op de juiste plaats gepaard gaat. En in het andere geval, n.l. wanneer het gaat om een combinatie van politiek gelijkdenkenden, zal men nooit spreken van een politieke gemeenschap, maar aanstonds de uitdrukking politieke groepering bezigen, als zijnde de enig juiste wijze van uitdrukken van datgene, dat men aangeven wil.

Tönnies stelt hierbij, dat men alleen dan van gemeenschap kan spreken, wanneer er sterke innerlijke banden aanwezig zijn, zoals in een

1) Zie art. 2 van de statuten van het Humanistisch Verbond.

2) Zie dr. A. Lijsen, „Individu en Gemeenschap”, uitg. Servire, Den Haag, 1945, p. 68.

gezin, een familie, een vriendschap of bij een geloofs- of levensovertuiging. Bij een groepering daarentegen liggen aan het samengaan gemeenschappelijke belangen of meer materiële doelstellingen ten grondslag.

Of — zo zouden wij wellicht eenvoudiger kunnen zeggen — de geestelijke stromingen houden verband met de **innerlijke levensovertuiging**, terwijl een politieke stroming, zoals het moderne liberalisme, zich hoofdzakelijk baseert op de **uiterlijke levenshouding** van de mens.

Ofschoon er een principieel verschil is tussen de gedachtenwereld der geestelijke stromingen en der politieke richtingen, moet daarnaast worden vastgesteld, dat de innerlijke levensovertuiging van grote invloed kan zijn op de uiterlijke levenshouding van de mens afzonderlijk en van grote groepen van mensen. Voorbeelden hiervan zijn er te over.

Prof. Martin Buber b.v., een Joods geleerde, is geen politicus of staatsman, maar telkens staat hij met zijn geloofsovertuiging midden in de politieke strijd op bepaalde beslissende momenten in zijn leven of in de ontwikkeling der gebeurtenissen en hij weet zich daarbij gedragen en gevoed door de Joodse Heilige Schrift en de mystische stromingen in het Jodendom.³⁾

Thorbecke was een gelovig man in de zin, die wij tegenwoordig rechtzinnig protestant zouden noemen. Hij vond in de Bijbel de diepste openbaring van God en daarop baseerde hij zijn Christendom boven geloofsverdeeldheid.

Bij iemand zoals president Roosevelt, was de innerlijke geloofsovertuiging zo sterk van invloed op zijn uiterlijke levenshouding, dat hij er in toestemde, dat op 4 maart 1944, toen wereldoorlog II op zijn felst woedde, bij de traditionele gebedsdienst voor de president, een „gebed voor de vijanden” werd gebeden. En het is kenmerkend voor deze staatsman, dat de laatste toespraak, die hij schreef, maar die door zijn overlijden op 12 april 1945 niet meer kon worden uitgesproken, eindigt met de woorden: „Laat ons voortgaan met een sterk actief geloof”.⁴⁾

En om in onze eigen tijd en omgeving te blijven:

Prof. Oud getuigde in 1949 op het congres van het Internationaal Verbond voor Vrijzinnig Christendom en Religieuze Vrijheid, dat te Amsterdam werd gehouden, met de woorden: „Door te geloven in de Geest van Christus zijn wij op veilige grond, want geloof is de substantie van de dingen die wij hopen, het bewijs van de dingen, die niet zichtbaar zijn. Als Christelijke soldaten moeten wij op deze wereld verblijven.”⁵⁾

En prof. Van Esveld zegt in zijn beschouwing over de sociale problemen van deze tijd onder de titel, „De uitdaging van het sociale vraagstuk”: „Velen is het nog gegeven in hun werk iets van een Christelijke levensopdracht te volbrengen. Zij kunnen hun naaste dienen, zij kunnen van hun werk ook iets goeds maken, zij kunnen roeping voelen en zij kunnen hun werk zien als een steeds hernieuwd gebed tot God.”⁶⁾

³⁾ Zie dr. W. R. M. Noordhof, „Gelovige Mensen”, uitg. W. Gaade, Delft, 1950, pag. 49.

⁴⁾ Zie dr. W. R. M. Noordhof, „Gelovige Mensen”.

⁵⁾ Zie mr. P. J. Oud, „Wat betekent voor mij het Vrijzinnig Christendom?”, pag. 8.

⁶⁾ Zie prof. mr. N. E. H. van Esveld, „De uitdaging van het sociale vraagstuk”, uitg. Van Gorcum & Comp., Assen, 1956, pag. 36.

Ziet, zo groot kan de innerlijke levensovertuiging zijn, dat zij van duidelijke invloed is op de uiterlijke levenshouding van de mens en mensengroeperingen.

Men zou het onderzoek ook andersom kunnen richten en zich kunnen afvragen: welke invloed kan de uiterlijke levenshouding uitoefenen op de innerlijke levensovertuiging, maar dit zou ons op dit ogenblik te ver voeren. Degenen, die dit in historisch-sociologisch verband zouden willen doen, kunnen veel wetenswaardigs vinden in het nieuwe boek van dr. W. Banning, getiteld: „Maatschappij, Kerk en Evangelie”. Uiteraard loopt door dit boek, gezien de politieke overtuiging van de schrijver, de rode draad van het socialisme, maar voor degenen, die de invloed van de maatschappelijke omstandigheden in de loop der jaren op de houding tegenover kerk en evangelie willen nagaan, bevat het boek een heldere en wetenswaardige beschouwing.

2. De verhouding der geestelijke stromingen tot het moderne liberalisme.

Wanneer wij nu na deze inleiding na willen gaan, hoe de verhouding van de belangrijkste geestelijke stromingen in ons land t.w. het Jodendom, Rooms-katholicisme, rechtzinnig Protestantisme, vrijzinnig Protestantisme en Humanisme tot het moderne liberalisme — dat wil dus zeggen het liberalisme, zoals dat door de V.V.D. wordt voorgestaan — is, moeten wij beginnen deze geestelijke stromingen in twee groepen te verdelen n.l. die waarbij geen hindernissen bestaan om van de innerlijke levensovertuiging van de geestelijke stroming over te gaan naar die van de uiterlijke levenshouding, die in het moderne liberalisme te vinden is, t.w. het Jodendom, het vrijzinnig Protestantisme en het Humanisme, en die, waarbij deze hindernissen wel aanwezig blijken te zijn n.l. het Rooms-katholicisme en het orthodox Protestantisme.

Want hoe denkt de Joods gelovige over de beginselen, waarvan het moderne liberalisme uitgaat?

Wanneer men leest in een boek van prof. Martin Buber, dat het geloof van het Jodendom en het geloof van het Christendom wezensverschillend zijn en ook wel wezensverschillend zullen blijven tot het geslacht der mensen uit de ballingschap der Godsdienst tot het Koninkrijk Gods bijeenvergaderd wordt,⁷⁾ dan zou men op zijn minst bij Joods gelovigen bezwaren tegen het beginselprogramma van de V.V.D. verwachten. In artikel 3 van het beginselprogramma der V.V.D. toch wordt op duidelijke wijze gesteld, dat men het Christendom als de grondslag van de Nederlandse beschaving wil aanmerken en handhaven.

Toch is in Joodse kringen hiertegen geen enkel bezwaar en als men in het zojuist bedoelde boek van Buber, getiteld: „Twee wijzen van geloven” leest, ziet men, dat Buber tracht aan te tonen, dat een groot gedeelte van wat Jezus heeft gepredikt ook reeds te vinden is in de

⁷⁾ Dr. W. Banning, „Maatschappij, Kerk en Evangelie”, uitgave Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1957.

⁸⁾ Prof. dr. Martin Buber, „Twee wijzen van geloven”, pag. 127/128.

Oude Heilige Schrift, het gedeelte van de Bijbel, dat door de Christenheid wordt aangeduid met het Oude Testament. Buber gaat in een ander geschrift zo ver, dat hij op een gegeven moment zegt: „Jezus is begonnen met de oproep: bekeert U. Dat wil zeggen: bewerk door Uw ommekeer de verlossing der wereld. Daarom wil ik — zo zegt Buber — vechten vóór Jezus en tegen de (theologische) christelijke leerstellingen, want deze hebben de woorden en de geest van Jezus verwrongen.”⁹⁾

Het is nu de algemeen Christelijke geest, die aan de Nederlandse beschaving ten grondslag ligt, waartegen ook de Joods gelovige geen enkel bezwaar heeft en die ook hij gaarne wil handhaven.

Ook bij **vrijzinnig Christelijk gelovigen** wordt uit hoofde van de innerlijke geloofsovertuiging geen hindernis gevoeld tegenover het moderne liberalisme.

Alleen zou men zich af kunnen vragen: hoe komt het, dat zo vele vrijzinnig Protestant en in het bijzonder de predikanten zich — ook vóór de tweede wereldoorlog — sterker voelen aangetrokken tot het socialisme dan tot het liberalisme?

Wellicht zijn hiervoor twee verklaringen te geven en wel:

- 1e het vrijzinnig Protestantisme draagt meer dan andere Godsdienstige richtingen het stempel van „goedigheid” ten opzichte van de medemens. Hier vloeit uit voort een **medegevoel** voor de strijd van het socialisme om de maatschappelijke omstandigheden voor degenen, die het materieel moeilijk hebben in het dagelijks leven, te verbeteren.

Het vóór-oorlogse liberalisme daarentegen was sterk eenzijdig verstandelijk. Het was „verworden” tot een „Illiberaal rationalistisch naturalisme” zo schreef zelfs iemand als prof. Eigeman in 1927.¹⁰⁾ Wellicht is dit beklag van een aanhanger der liberale beginselen wel wat geaccentueerd geweest, maar het is een onbetwistbaar feit, dat het vrijzinnig protestantse denken beter paste bij de gevoelsargumenten, die bij de socialistische propaganda werden gemaakt, dan bij de meer nuchtere en zakelijke argumentatie van het oude liberalisme.

En al is het geestelijke „klimaat” van het moderne liberalisme zeker een ander dan dat van het vooroorlogse, de gevoelsfactor, die vóór de oorlog zo sterk was, speelt ook thans nog een rol.

- 2e In de socialistische organisatie van vóór de oorlog, de S.D.A.P., speelde het verbond van **religieus-socialisten** een belangrijke rol, terwijl er aan liberale zijde wel een vereniging van vrijzinnig Godsdienstige liberalen was, maar in de organisatie der liberalen, de Liberale Staatspartij, was deze vereniging niet ingeschakeld. Hoewel, zowel vóór als na de tweede wereldoorlog vele vrijzinnig protestanten overtuigde liberalen waren en zijn, speelde de organisatorische binding van een deel van deze groep met de socialistische

⁹⁾ Zie hoofdstuk over Martin Buber in dr. W. R. M. Noordhoff, „Gelovige Mensen”. W. Gaade, Delft, 1950.

¹⁰⁾ Prof. mr. J. A. Eigeman, „De liberale gedachte”, pag. 32. Uitgave Leopold, Den Haag, 1927.

partij een belangrijke rol en ook thans is in de P.v.d.A. in de vorm van een Protestant-Christelijke werkgroep een zekere federatieve binding tot stand gebracht.

De derde groep, waarbij niet van hindernissen kan worden gesproken om van de innerlijke levensovertuiging tot de uiterlijke levenshouding van het moderne liberalisme te komen, is die der **Humanisten**.

Wij kunnen volstaan — om op dit punt kort te zijn — met aan te halen de woorden, die een hoofdbestuurslid van het Humanistische Verbond, dr. E. Nordlohne, in het nummer van april 1956 van „Liberaal Reveil” schreef, n.l. „Tussen de humanistische levensbeschouwing en de liberale staatkunde bestaat geen kortsluiting. Veeleer kan men zeggen, dat zij in elkaar overgaan. Het behoeft voor een moderne humanist derhalve niet moeilijk te zijn, om, zoekende naar een verantwoorde politieke keuze, de weg van de liberale staatkunde te volgen.”¹¹⁾

* * *

Geheel anders ligt dit bij Rooms-katholiek en orthodox protestants gelovigen. Daarbij moet wel degelijk worden gesproken van zekere hindernissen bij het overgaan van het religieus beleven naar het politieke denken van het moderne liberalisme.

De Rooms-katholiek gelovige toch is de laatste zestig jaren opgevoed in de leer, dat het werk van de staat moet zijn gericht op God, dat moet worden gestreefd naar een Christelijke wereldorde en een betere beleving van het Christendom. Hierbij worden de pauselijke encyclieken als grondslag aanvaard en richt men zich naar de uitspraken van het kerkelijke leergezag, zoals het wordt gesteld in het program van de K.V.P., waarin wordt gezegd, dat de K.V.P. „staat op de grondslag van de beginselen van de natuurlijke zedenwet en de Goddelijke openbaring, waarbij zij de uitspraken van het kerkelijke leergezag aanvaardt”.

Zo komt men van Rooms-katholieke zijde tot een tweetal beginselen, die vooral op sociaal terrein van grote betekenis zijn, n.l.

- a. het **solidariteitsbeginsel**, dat wil zeggen dat de personen en groepen met elkaar voor elkaars levensdoeleinden verantwoordelijk zijn¹²⁾ en
- b. het **subsidiariteitsbeginsel**, dat in het bijzonder bij de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie van K.V.P.-zijde is naar voren gebracht.¹³⁾

Uit de sterk door theologische opvattingen beïnvloede gedachtengang vloeit ook het standpunt der K.V.P. voort op het gebied van de gezinspolitiek, de huwelijkswetgeving en de positie van de gehuwde werkende vrouw.

De twee hindernissen, die naar mijn mening bij de Rooms-katholiek

¹¹⁾ „Liberaal Reveil”, nr. 2, eerste jaargang, blz. 42.

¹²⁾ Zie dr. J. Ponsioen en dr. G. M. J. Veldkamp, „Vraagstukken der hedendaagse samenleving”, pag. 66. Uitg. Brand, Bussum, 1956.

¹³⁾ Zie „Geschriften Prof. Mr. B. M. Teldersstichting”, nr. 3, uitg. Mart. Nijhoff, Den Haag, 1957, pag. 4.

gelovige aanwezig zijn om met zijn innerlijke levensovertuiging mede te werken aan het streven van het moderne liberalisme, zijn de volgende:

- 1e zijn eerbied voor de uitspraken van het kerkelijk leergezag, een gevoel, dat door het bisschoppelijk mandement van 1 mei 1954 nog is versterkt en
- 2e zijn neiging tot corporatisme, dat wordt ingegeven door het solidariteitsbeginsel.

Men hoeft er zich dan ook niet over te verwonderen, dat in de Rooms-katholieke politieke en maatschappelijke literatuur het liberalisme als stroming principieel wordt afgewezen en wordt weggepraat.

In een dissertatie over „Het liberalisme” in 1947 geschreven door dr. S. H. Scholl¹⁴⁾ kan men als definitie van het liberalisme lezen, „dat het iets is, dat met vrijheid veel gemeen heeft; dat als politiek zijnde met de kerk minstens niet helemaal accoord is; daarbij min of meer zweemt naar uitzuigerij; maar dat im groszen Ganzen toch niet zo buitengemeen en in-slecht is als b.v. het anarchisme.” (!)

Een paar andere Rooms-katholieke schrijvers n.l. dr. Ponsioen en dr. Veldkamp zeggen in hun boek over de „Vraagstukken der hedendaagse samenleving”: „Het liberalisme heeft zijn geschiedenis gehad en deze heeft er ongetwijfeld haar stempel op gedrukt; het is de saecularisatiegedachte, het is de ziel van het kapitalisme geweest of is dit nog en het heeft zich bij de opkomst van het socialisme tegen deze nieuwe stroming en orde van zaken teweergesteld. Het is toen van vooruitstrevend behoudzuchtig geworden” en verder: „Zo is het liberalisme een typische minderheidsstroming geworden, die een manende en waarschuwendende functie vervult, maar geen nieuw en eigen antwoord heeft op de nieuwe problemen van onze tijd.”¹⁵⁾

Bij de Orthodox-protestants gelovige liggen de hindernissen om te komen tot de uiterlijke levenshouding van het moderne liberalisme enigszins anders. De orthodox-protestants gelovige bouwt zijn levensovertuiging en levenshouding voor een groot deel op de stellige uitspraken van de Heilige Schrift. Ook de overheid ziet men als Gods dienaar aan wien zij haar gezag ontleent. Overheid en onderdaan zijn beiden gebonden aan de ordonnantiën Gods.

Door de omstandigheid, dat in ons land als uitvloeisel van de schoolstrijd afzonderlijke Christelijke partijen zijn ontstaan, die in sterke mate geestelijk zijn gekoppeld aan kerkgenootschappen, is een christelijke staatkunde en een christelijke sociale actie ontstaan, die gebaseerd is op orthodox-protestantse theologische beginselen.

De Christelijk Historische Unie gaat zelfs zo ver, dat men in het beginselprogram in art. 4 I stelt: „In overeenstemming met de historische ontwikkeling van het Christendom op Nederlandse bodem moet Nederland bestuurd worden als een Christelijke Staat in Protestantse zin.”

¹⁴⁾ Zie dr. S. H. Scholl, „Het Liberalisme”, pag. 3. Uitg. W. Bergmans, Tilburg, 1947.

¹⁵⁾ Zie Ponsioen en Veldkamp, t.a.p. pag. 92 en 99.

Van een duidelijk omschreven sociale leer gebaseerd op de orthodox-protestantse beginselen kan echter niet worden gesproken. Wel zien wij een belangrijke sociale actie en wist men tot organisatie der werknemers in het Christelijk Nationaal Vakverbond te komen.

Toch zijn de standpunten in orth. prot. kring op soc.-economisch gebied niet zodanig afwijkend van de liberale opvattingen, dat hier van een onoverkomenlijke hindernis zou moeten worden gesproken.

De hindernissen liggen hoofdzakelijk op ander gebied, n.l.

- 1e dat men in liberale kring niet bereid is om als algemeen beginsel te stellen, dat de stellige uitspraken der Heilige Schrift en het oordeel der christelijke kerk — naar orthodox-protestantse opvatting bezien — de richtlijnen moeten zijn voor de inrichting van staat en maatschappij;
- 2e dat men in liberale kring bezwaren heeft tegen het algemeen stellen van de opvatting van zondagsheiliging, huwelijkswetgeving, begraafwetgeving e.d. naar orth. prot. christelijke overtuiging.

In het algemeen kan echter worden gesteld, dat de bezwaren van protestant christelijke zijde tegen het liberalisme — in het bijzonder wat het sociaal-economische betreft — principieel veel minder scherp zijn dan van Rooms-katholieke zijde.

Wel tracht iemand als prof. Zijlstra in zijn boek „Economische Orde en Economische Politiek” aan te tonen, dat een christelijke economische politiek de juiste is en een neo-liberale economische politiek theoretisch nog niet zo ver is gevorderd, dat zij in de praktijk bruikbaar zou zijn, ¹⁶⁾ maar daarbij is het geheel in een toon gesteld, waaruit blijkt, dat prof. Zijlstra een in de praktijk bruikbare modern economische liberale leer zeker niet onwelkom zou zijn.

3. De houding van het moderne liberalisme tegenover de geestelijke stromingen.

En hoe staat nu het moderne liberalisme van de V.V.D. tegenover deze geestelijke stromingen.

Wanneer men op dit punt kennis neemt van hetgeen is vermeld in artikel 3 van het beginselprogramma, dan leest men:

„Zij is ervan doordrongen, dat het bovenal de christelijke geest is, die ons volk de waarde en de vrijheid van de mens en zijn verantwoordelijkheid heeft doen beseffen en die het aanzien van ons volk in de wereld heeft bepaald. Zij acht het daarom een onafwijsbare eis, dat door versterking van deze geest zedelijke ontworteling en geestelijk nihilisme worden overwonnen, opdat de grondslagen onzer samenleving daadwerkelijk kunnen worden beschermd tegen de gevaren, die deze bedreigen.”

En in een propagandageschrift van de V.V.D., getiteld „Opgaande lijnen” wordt gezegd: „De Katholieken en rechtzinnig protestanten, die

¹⁶⁾ Prof. dr. J. Zijlstra, „Econ. Orde en Econ. Pol.”, uitg. Stenfert Kroese, Leiden, 1956, pag. 77.

liberaal stemmen, zijn niet minder diep dan hun geloofsgenoten overtuigd van de waarheid en de betekenis der door hen aanvaarde zielsfeiten, maar zij ontkennen, dat zij zich in het staatkundige hebben te organiseren op basis van hun geloof in die zielsfeiten. Zij hebben begrepen dat iedere liberaal, waar hij ook gesteld is, de volledige vrijheid heeft zijn beslissing mede door zijn godsdienstige overtuiging te doen dragen. Dat is een van de sterkste kanten van het liberalisme. Overigens leert één blik rond de wereld, dat er weinig landen zijn te vinden, waar theologie en politiek zo hand in hand gaan als in Nederland. 17)

Dit alles klinkt mooi en positief, maar er kan geen grote afstand liggen tussen theorie en praktijk.

Wanneer wij nuchter de feitelijke omstandigheden bezien, moeten wij erkennen, dat er wel vele Rooms-katholieken en Rechtzinnig Protestanten zijn, die regelmatig hun stem op liberale kandidaten uitbrengen, maar het aantal Katholieken en Orthodox Protestanten, dat lid is van de V.V.D. en in de organisatie een werkzame rol speelt, is relatief gering.

Er wordt van socialistische zijde veel ophef gemaakt van de zgn. doorbraak. Van onze kant wordt wel gesteld: „die doorbraak is niets nieuws, het liberalisme heeft deze „doorbraak-gedachte” steeds in zijn beginselen gedragen.” Dat is misschien als vergadering-argumentatie heel aardig gesteld, maar de grote betekenis van het doorbraak-verschijnsel wordt daarmee omzeild.

De overgang van vele katholieken en orthodox-protestanten tot een daadwerkelijke medewerking aan de organisatie van het democratisch socialisme in ons land is als politiek verschijnsel uitermate belangrijk voor de staatkundige ontwikkeling in ons land.

Wij kunnen het betreuren, dat de doorbraak naar het moderne liberalisme na de oorlog veel minder sterk is geweest dan naar het socialisme, het wegpraten van het verschijnsel is struisvogelpolitiek.

In onze kring zou dan ook de vraag moeten zijn: op welke wijze wordt het contact van het moderne liberalisme met de geestelijke stromingen versterkt?

Daarvoor zouden twee dingen nodig zijn:

- 1e het overtuigen van het Nederlandse publiek van de noodzakelijkheid **theologie en politiek** duidelijk gescheiden te houden;
- 2e de **daadwerkelijke medewerking** van een groter aantal aanhangers van alle geestelijke stromingen aan de politieke strijd van het moderne liberalisme.

Wat het onder 1e gestelde betreft, kan worden gezegd, dat het beginsel van scheiding tussen kerk en staat, thans door alle groeperingen wordt aanvaard, maar dat de binding tussen theologie en politiek in de staatkunde van ons land een zodanige situatie heeft geschapen, dat het bestuur van ons land moeilijk is geworden en de werking van het democratische stelsel ernstig wordt belemmerd.

17) „Opgaande Lijnen”, uitgave Hoofdbestuur V.V.D., pag. 4.

In de Angelsaksische landen, Engeland, de Verenigde Staten en de Scandinavische landen is sprake van een absolute scheiding van theologie en politiek: de politieke organisatie loopt door de religieuze gemeenschappen heen en iemand als kardinaal Geslier in Frankrijk heeft in een rede gesteld, dat geen enkele partij in Frankrijk het recht heeft het etiket „katholiek” te gebruiken als een soort exclusief merk en op grond daarvan de stemmen der gelovigen te vragen.¹⁸⁾

Dat wil echter niet zeggen, dat de scheiding tussen theologie en politiek zou moeten leiden tot een scheiding van religieuze overtuiging en politiek standpunt. Want — voor het verkrijgen, behouden en versterken van de banden met de geestelijke stromingen is het voor een politieke organisatie nodig, dat het — wij zouden willen zeggen het elektrische — contact met de innerlijke levensovertuigingen voortdurend bestaat. Het licht der geestelijke overtuigingen, moet ook in het moderne liberalisme schijnen.

Alleen dán zullen de hindernissen om van de geestelijke overtuiging naar het moderne liberalisme over te gaan, kunnen worden overwonnen.

4. Besluit.

Wanneer wij de politieke ontwikkeling der laatste jaren bezien, kan de conclusie worden getrokken, dat bij ons volk begint door te dringen, dat de theologische standpunten voor de politiek van deze tijd van minder praktische betekenis zijn, dan de grote maatschappelijke en economische problemen, waar het om gaat.

In Rooms Katholieke kring erkent men volmondig, dat het gezag der kerkelijke overheid op politiek gebied sterk aan het verminderen is. Het mandement van 1 mei 1954 was geen uitvloeisel van de innerlijke behoefte der bisschoppen om zich over de staatkundige situatie uit te spreken. Het was een politieke noodzakelijkheid om het verlies van de greep op de massa zoveel mogelijk te beperken.

Bij de A.R. moest men in 1956 een ernstig politiek verlies boeken, omdat men ook in die kring in gaat zien, dat de schoolstrijd voorbij is en de speciale visie op zondagswet e.d. niet van zodanige importantie is, dat men zich daarvoor aan een confessionele partij zou moeten binden.

De C.H.-Unie maakt sterk de indruk, dat een derde gedeelte in 1945 is overgegaan naar het socialisme en dat van het overgebleven gedeelte de helft liberaal en de andere helft conservatief denkt.

Wanneer deze ontwikkeling zich voortzet, zou het op den duur nog wel eens zo in ons land kunnen worden, dat de politieke keuze van ieder, welke geestelijke overtuiging hij of zij ook heeft, slechts zal kunnen geschieden tussen een democratisch socialisme of een democratisch liberalisme.

Deze ontwikkeling zou voor het bestuur van ons land een gezonde zijn, want in een staat, waarin geloofsvrijheid en geloofsbescherming door een democratisch stelsel zijn veilig gesteld, gaat het er in de huidige

¹⁸⁾ Prof. mr. R. Kranenburg, „Politieke organisatie en groepspsychologie”, pag. 113 en 120.

situatie in grote lijnen om op welke wijze het maatschappelijk bestel zal zijn georganiseerd.

Zal het zijn in **socialistische zin**, waarbij door een grote mate van overheidsleiding en invloed produktie, verdeling en consumptie zullen worden geregeld of zal het zijn naar **modern liberaal begrip**, waarbij overheidsleiding en invloed tot het absoluut noodzakelijke beperkt zullen blijven, waarbij aan de individuele ondernemers, fabrikanten, handelaren, middenstanders en kleine zelfstandigen een grote mate van vrijheid en verantwoordelijkheid kan worden gelaten en waarbij ieder, die aan een onderneming medewerkt belang bij deze onderneming zal hebben?

De tijd zal leren, hoe deze ontwikkeling zal zijn, maar één ding staat vast, dat een dergelijke ontwikkeling in een land als het onze slechts in **gezonde zin** tot stand zal kunnen komen, wanneer de **wisselwerking** tussen een stroming als het moderne liberalisme en de geestelijke stromingen in ons land **intensief en regelmatig** zal zijn.

INKOMSTENBELASTING VAN VRIJGEZELLEN

Inleiding

REEDS GERUIME TIJD trekt het verschil tussen de inkomstenbelasting die van ongehuwden geheven wordt, en de inkomstenbelasting van gehuwden sterk de aandacht. In de parlementaire discussies wordt het telkenmale naar voren gebracht als een van de het meest om verbetering schreeuwende onrechtvaardigheden in onze belastingwetgeving, waarbij ook de financiële specialist van de V.V.D. in de Tweede Kamer, mr. H. F. van Leeuwen, zich duidelijk heeft uitgesproken. Zijn benaming „strafklasse” voor tariefgroep I — de tariefgroep die voor ongehuwden geldt — is bekend.¹⁾

De tegenstand die de pleidooien voor vermindering van het verschil ondervinden, is, voor wat het beginsel betreft, niet groot. De fungerende minister van Financiën heeft te kennen gegeven dit punt zeer urgent te achten, maar voorshands geen budgettaire mogelijkheden te zien om tot een vermindering van de vrijgezellenbelasting te geraken.²⁾ Hoezeer de principiële erkenning wordt gewaardeerd, de vrijgezellen zijn met deze verklaring maar matig getroost, want wanneer zal er wel budgettaire ruimte zijn om aan hun verlangens tegemoet te komen?

Ook buiten het parlement blijkt de grootte van het verschil consequenties te hebben. Zo riep de kantonrechter te Wageningen in zijn vonnis van 29 februari 1956, Nederlandse Jurisprudentie 1957, no. 60, uit, dat op de verweerder „als ongehuwde..... een in vergelijking met de van gehuwden zonder kinderen geheven inkomstenbelasting met alle redelijkheid spottende belastingdruk gelegd is”, en hechtte hij daaraan betekenis bij de vaststelling van het op de verweerder ingevolge de Armenwet te verhalen bedrag.

Geschiedenis

Toen A. J. Cohen Stuart in 1889 zijn proefschrift, „Bijdrage tot de theorie der progressieve inkomstenbelasting”, nog altijd een van de belangrijkste werken over de opbouw van het tarief van de inkomstenbelasting, schreef, kon hij daarin constateren (blz. 140): „Dat het eene consequentie is der offertheorie, den huisvader bij gelijk inkomen iets minder te laten opbrengen, dan den celibatair, wordt zoo algemeen erkend, dat het haast niet noodig is het te betoogen.” Met „offertheorie” bedoelt Cohen Stuart hier de theorie die, kort omschreven, eist: „be-

¹⁾ Zie o.a. Handelingen Tweede Kamer, zitting 1956—1957, blz. 502.

²⁾ Zie o.a. memorie van antwoord over hoofdstuk VII B der Rijksbegroting 1957 aan de Eerste Kamer, stuk 4500, zitting 1956—1957, no. 105a, blz. 6 en 8.

lasting naar draagvermogen, zoodanig, dat gelijkheid van offers ontsta" (blz. 39). Dit is dus het gemakkelijk aansprekende desideratum dat wij tegenwoordig onder de naam „draagkrachttheorie" of „draagkrachtbeginsel" hoog houden.³⁾

De belastingwetgever heeft deze gedachte echter eerst veel later gerealiseerd. In de inkomstenbelasting werd tot 1941 geen verschil tussen gehuwden en ongehuwden gemaakt, wel echter sinds de twintiger jaren in de gemeentefondsbelasting, eveneens een belasting naar het inkomen, die tezamen met de inkomstenbelasting geheven werd en door de belastingplichtigen niet anders werd beschouwd, en in sommige aan de gemeentefondsbelasting voorafgegane gemeentelijke inkomstenbelastingen.

Vergelijking met het buitenland

Bij vergelijking met het buitenland blijkt, dat de verschillen tussen de belasting van ongehuwden en die van gehuwden daar in het algemeen minder groot zijn dan bij ons. Men zie mr. H. J. Derks, „De extra-belastingdruk op ongehuwden", Weekblad voor fiscaal recht, 1955, nos. 4239 en 4240, verkort weergegeven in Economisch-Statistische Berichten, 2 maart 1955, no. 1968, blz. 165. Deze constatering kan aanleiding geven tot het vermoeden, dat er bij ons iets mis is, zij het dat zij op zichzelf geen argument voor wijziging van ons tarief vormt. Bij andere onderdelen van het belastingrecht kan het wellicht wel eens nodig zijn met buitenlandse regelingen rekening te houden op de enkele grond, dat zij bestaan: de economische repercussies ervan kunnen dit gewenst maken. Voor het onderhavige vraagstuk kunnen de in het buitenland bestaande verschillen en de daar aan de wetgeving ten grondslag liggende overwegingen ons alleen tot lering strekken. Ik zie hierbij niet over het hoofd, dat in het kader van de Europese integratie meer overeenstemming tussen de wetgevingen nagestreefd moet worden; incidentele aanpassingen met betrekking tot een materie als de onderhavige hebben daarvoor echter weinig betekenis.

Beoordeling van het geldende recht

De draagkrachttheorie leidt ertoe de belastingdruk zodanig over de belastingplichtigen te verdelen, dat ieder een even groot gedeelte van zijn draagkracht afstaat: het evenredige genotsoffer (De Langen, t.a.p.,

³⁾ Vergelijk W. H. van den Berge, „Beginselen van de belastingheffing", diss. Amsterdam, 1949, blz. 140; prof. W. J. de Langen, „De grondbeginselen van het Nederlandse belastingrecht" I, 1954, blz. 43; prof. dr. C. Goedhart, „Liberale versus socialistische belastingpolitiek", „Liberaal Reveil", juli 1957, blz. 62; anders H. J. Hofstra, „Socialistische Belastingpolitiek", 1946, blz. 215; met „hoog houden" bedoel ik uiteraard niet meer dan dat de draagkrachttheorie in het belastingrecht een zeer belangrijke rol speelt, dus beslist niet, dat zij de inhoud van dat recht geheel zou moeten bepalen; zie behalve de genoemde schrijvers ook prof. dr. M. J. H. Smeets, „Enige beschouwingen over de beginselen welke bij de heffing van belastingen gelden", „Economie", april 1947, blz. 305 e.v., in het bijzonder blz. 320.

blz. 68) ⁴⁾. De Langen bespreekt ook vier andere formules die men in abstracto uit de draagkrachttheorie kan afleiden (bijvoorbeeld het gelijke genotsoffer — ieder moet een gelijke hoeveelheid draagkracht afstaan — en het „minimum sacrifice principle” — de belasting wordt in de eerste plaats geheven van de meest draagkrachtigen, zodat degenen die belasting betalen, daarna een gelijke hoeveelheid draagkracht overhouden) en geeft aan, waarom het evenredige genotsoffer de het meest overtuigende formule is.

In ieder geval — en dat klopt met alle vormen van uitwerking van de draagkrachttheorie — dienen bij gelijke draagkracht gelijke hoeveelheden draagkracht onttrokken te worden. Waar nu in de inkomstenbelasting het inkomen de maatstaf voor de draagkracht vormt, ligt de redenering voor de hand, dat bij gelijk inkomen gelijke belasting geheven moet worden. Dus van de vrijgezel even veel belasting heffen als van de gehuwde man met een even hoog inkomen; een consequentie die niet zou afwijken van de situatie die wij in de inkomstenbelasting tot 1941 gekend hebben.

Het is echter duidelijk, dat een inkomen waarvan twee personen moeten leven, hun niet dezelfde draagkracht geeft als een even hoog inkomen waarvan één persoon moet leven, het deze doet. Bij vergelijking van de vrijgezel met een echtpaar zou men dus het inkomen van het echtpaar (of het van de zijde van de man of van die van de vrouw of van beide zijden komt, kan thans buiten beschouwing blijven) over de echtgenoten moeten verdelen en constateren, dat een vrijgezel met een even hoog inkomen als ieder van de echtgenoten even veel belasting kan betalen als ieder van hen. Werkt men dit uit in een tarief waarin bij het gezamenlijke inkomen van de echtgenoten in tariefgroep II hun gezamenlijke belasting wordt vermeld, dan moet dus voor een vrijgezel de helft van de belasting gelden die voor een echtpaar met een twee maal zo hoog inkomen geldt. Zie tabel A. ⁵⁾

Intussen dient er rekening mede gehouden te worden, dat twee personen die samenwonen, minder dan een twee maal zo hoog inkomen nodig hebben om dezelfde draagkracht te hebben als een alleenwonende: tal van uitgaven strekken tot hun gemeenschappelijk nut en behoeven dus niet twee maal gedaan te worden. Het tarief gaat er nu van uit, dat echtgenoten in de regel samenwonen (art. 160 Burgerlijk Wetboek (tekst 1957) verklaart hen daartoe zelfs verplicht). ⁶⁾ Bij ongehuwden

⁴⁾ Zie ook Goedhart t.a.p.; Tj. S. Visser, Grensgebied van recht en onrecht; belastingtarieven, openbare les Amsterdam, 1957, blz. 8.

⁵⁾ Bij de bestudering van de tabel is in aanmerking te nemen, dat hierin de inkomens van vrijgezellen tussen $\pm f$ 10.000 en f 20.000, waarvoor geen wens tot inkomenscorrectie geldt — De Langen, t.a.p. blz. 82 en 181, — worden vergeleken met de inkomens van gehuwden tussen $\pm f$ 20.000 en f 40.000, waarvoor het tarief van de inkomstenbelasting wel mede op deze wens — geen liberale wens; zie Goedhart, t.a.p., blz. 61 — berust.

⁶⁾ Indien de veronderstelde samenwoning in feite niet bestaat, wordt daarmee doorgaans rekening gehouden, hetzij door de echtgenoten afzonderlijk als ongehuwd te beschouwen — als zij duurzaam gescheiden leven, d.w.z. geen van beiden het voornemen hebben de samenleving te hervatten — hetzij door het inkomen lager vast te stellen — bij voorbeeld als de werkkring van de man of ziekte de oorzaak van het feitelijk niet samenwonen is —.

houdt de wet thans geen rekening met de mogelijkheid, dat zij samenwonen; het samenwonen is hier veelal van te incidentele aard om er een wettelijke regeling op te bouwen. In één geval is dit anders geweest: een tijdlang werden minderjarigen die bij hun ouders thuis wonen, (in tariefgroep I A) zwaarder belast dan andere minderjarigen. Toen werd verondersteld, dat de draagkracht van de eerste categorie gelijk was aan de draagkracht van de laatste categorie bij een inkomen van *f* 300 hoger.⁷⁾ De regeling is tot stand gekomen met ingang van het belastingjaar 1948 (Wet Belastingherziening 1947) en weer vervallen met ingang van het belastingjaar 1952 (Wet van 16 augustus 1951, Staatsblad 378). Op dezelfde wijze kan men ook bij ons probleem te werk gaan: men stelt eerst het bedrag vast dat de vrijgezel meer nodig heeft dan ieder van de echtgenoten, opdat zij dezelfde draagkracht hebben. Voor de vrijgezel moet dan de helft van de belasting gelden die voor het echtpaar geldt bij een tweemaal zo hoog inkomen, verminderd met twee maal het vastgestelde bedrag.

Hier krijgen wij echter te kampen met grote onzekerheid: welke invloed heeft de samenwoning op de draagkracht? Deze invloed is uiteraard in ieder individueel geval verschillend, daar hij afhangt van de wijze waarop men zijn inkomen besteedt. Bij de opbouw van het tarief is men dan ook gedwongen uit te gaan van gemiddelden. Ook voor de beoordeling van de gemiddelde invloed van samenwoning ontbreken ons echter de gegevens.

De veronderstellingen waarmede wij in de politiek van vandaag hebben te werken, zijn dan ook niet veel meer dan slagen in de lucht. Derks, t.a.p., komt op grond van een zeer globaal onderzoek naar de kosten van levensonderhoud van vrijgezellen in vergelijking met gehuwde personen tot aanmerkelijk hogere bedragen dan de genoemde *f* 300. Hij meent, dat er in draagkracht tussen een alleenwonende ongehuwde en een echtpaar met een even hoog (gezamenlijk) inkomen wel enig, maar niet veel verschil bestaat. Mr. M. W. F. Treub, de latere minister van Financiën, stelde in zijn Ontwikkeling en verband van de Rijks-, Provinciale- en Gemeentebelastingen in Nederland, 1885, blz. 524, voor de belasting van ongehuwden gelijk te stellen aan die van echtparen met een (gezamenlijk) inkomen van 50 % hoger. Dit voorstel werd echter gedaan in een tijd waarin het maken van onderscheid tussen vrijgezellen en echtparen nog geenszins vanzelfsprekend was, en was niet aan de hand van de hierboven besproken criteria (hoeveel personen leven van het inkomen?, welke invloed heeft het samenwonen op de draagkracht?) ten volle doordacht. Bij uitwerking ervan bemerkt men, dat het aldus berekende verschil in belasting van beide groepen exorbitant groot is.

Naar mijn mening ligt het niet voor de hand, dat de invloed van samenwoning zich bij alle inkomensbedragen zou uiten in een gelijk geldbedrag: waar meer uitgaven gedaan worden, worden er ook meer gedaan in gemeenschappelijk belang van de echtgenoten. Men kan de

⁷⁾ Geheel exact uitgedrukt is dit niet: het is immers niet juist, dat het afstaan van een gelijk bedrag in geld ook het afstaan van een gelijke hoeveelheid draagkracht betekent. Deze complicatie moge bij de tamelijk globale benadering waar het hier en hierna om gaat, verwaarloosd worden.

invloed dan ook beter uitdrukken in een percentage van het inkomen. In tabel B is een voorbeeld gegeven, rekening houdend met een percentage van 10. De belasting van de vrijgezel wordt daarin dus gesteld op de helft van de belasting van een echtpaar met een inkomen dat 180 % van het zijne bedraagt. Als wij uitgaan van het hierboven genoemde bedrag van *f* 300 en er rekening mede houden, dat dit bedoeld was voor zelf verdienende minderjarigen, dus voor lage inkomens, lijkt het percentage van 10 daarmee wel in overeenstemming. Volgens de schattingen van Derks en ook naar mijn indruk blijven wij daarmee dus aan de zeer voorzichtige kant.

Conclusie

De in tabel A, kolom e, weergegeven bedragen vormen, naar uit het bovenstaande blijkt, de bovengrens voor de belasting van tariefgroep I. Het blijkt dus, dat de huidige belasting van vrijgezellen gegarandeerd te hoog is bij inkomens tussen $\pm f$ 3.000 en $\pm f$ 8.000, maar reeds bij een voorzichtige verwerking van de factor samenwoning (tabel B) constateert men vrijwel over de gehele lijn een te hoge belasting. Het komt mij voor, dat verbetering van deze fouten geëist mag worden onafhankelijk van de budgettaire situatie. Het betreft hier immers een onrechtvaardigheid in de verdeling van de belastingdruk. Indien derhalve de opbrengst van de belastingen om budgettaire redenen niet vermindert kan worden, dient een verlichting van de druk op de te zwaar belasten mogelijk gemaakt te worden door een verzwaring van de druk elders.

Het zal uit het bovenstaande voldoende duidelijk zijn, dat naar mijn mening bevolkingspolitieke overwegingen bij de bepaling van de onderlinge verhoudingen van de tariefgroepen I en II geen rol behoren te spelen. Dit wordt in Nederland ook wel algemeen aanvaard. Men kan trouwens met zulke overwegingen alle kanten op: gesteld dat men de overgang van de ongehuwde status naar de gehuwde wenst te bevorderen, dan kan men zowel beweren, dat tariefgroep I hoog moet zijn (ter afschrikking) als dat zij laag moet zijn (opdat de besparingen van de vrijgezel hem eerder in staat stellen een huwelijk te sluiten).⁸⁾ Het is uitsluitend de rechtvaardige verdeling van de belastingdruk die hier in het spel is. Spoedige opheffing van de onrechtvaardige verschillen mag en moet met klem worden gevraagd.

Tabellen: zie bladzijde 18.

⁸⁾ Zie over het nastreven van bevolkingspolitieke doeleinden door belastingmaatregelen prof. dr. F. Neumark, „Theorie und Praxis der modernen Einkommensbesteuerung“, 1947, blz. 32, 65, en in het bijzonder blz. 98. Neumark acht het zeer onwaarschijnlijk, dat belastingmaatregelen in dit opzicht doeltreffend kunnen zijn.

Tabel A

a	b	c	d	e (= $\frac{1}{2} \times d$)	f (= e-b)
f 1.800	f 72	f 3.600	f 233	f 116,50	+ f 44,50
f 3.600	f 473	f 7.200	f 914	f 457,—	— f 16,—
f 5.400	f 980	f 10.800	f 1.843	f 921,50	— f 58,50
f 7.200	f 1.561	f 14.400	f 3.051	f 1.525,50	— f 35,50
f 9.000	f 2.219	f 18.000	f 4.518	f 2.259,—	+ f 40,—
f 10.800	f 2.957	f 21.600	f 6.160	f 3.080,—	+ f 123,—
f 12.600	f 3.774	f 25.200	f 7.932	f 3.966,—	+ f 192,—
f 14.400	f 4.668	f 28.800	f 9.796	f 4.898,—	+ f 230,—
f 16.200	f 5.626	f 32.400	f 11.732	f 5.866,—	+ f 240,—
f 18.000	f 6.638	f 36.000	f 13.737	f 6.868,50	+ f 230,50
f 19.800	f 7.692	f 39.600	f 15.804	f 7.902,—	+ f 210,—

In kolom a is het inkomen vermeld; in kolom b de bijbehorende belasting volgens tariefgroep I (tarief 1956); in kolom c een twee maal zo hoog inkomen; in kolom d de hierbij behorende belasting volgens tariefgroep II (tarief 1956); in kolom e de helft van deze belasting; in kolom f het verschil tussen de belastingbedragen, vermeld in de kolommen e en b.

Tabel B

a	b	c	d	e	f
f 1.800	f 72	f 3.240	f 218	f 109,—	+ f 37,—
f 3.600	f 473	f 6.480	f 759	f 379,50	— f 93,50
f 5.400	f 980	f 9.720	f 1.537	f 768,50	— f 211,50
f 7.200	f 1.561	f 12.960	f 2.534	f 1.267,—	— f 294,—
f 9.000	f 2.219	f 16.200	f 3.758	f 1.879,—	— f 340,—
f 10.800	f 2.957	f 19.440	f 5.158	f 2.579,—	— f 378,—
f 12.600	f 3.774	f 22.680	f 6.680	f 3.340,—	— f 434,—
f 14.400	f 4.668	f 25.920	f 8.299	f 4.149,50	— f 518,50
f 16.200	f 5.626	f 29.160	f 9.985	f 4.992,50	— f 633,50
f 18.000	f 6.638	f 32.400	f 11.732	f 5.866,—	— f 772,—
f 19.800	f 7.692	f 35.640	f 13.534	f 6.767,—	— f 925,—

De kolommen a en b zijn dezelfde als in tabel A. In kolom c is een inkomen vermeld dat 180 % van het inkomen a vermelde bedraagt; in kolom d de hierbij behorende belasting volgens tariefgroep II (tarief 1956); in kolom e de helft van deze belasting; in kolom f het verschil tussen de belastingbedragen, vermeld in de kolommen e en b.

BOEKBESPREKING

Correctie op de eeuwgrens.

Door J. J. de Wit. Assen, Van Gorcum & Comp., n.v., 144 p.

Onder leiding van prof. dr. T. T. ten Have studeert de heer De Wit sociale psychologie aan het Nutsseminarium voor Pedagogiek te Amsterdam. Als onderwerp voor een scriptie koos de heer De Wit de bestudering van de voorgeschiedenis, het verloop en de achtergronden van de langdurige staking bij de coöperatieve zuivelfabriek „De Ommelanden” te Groningen, 1952—'53. Een bewerking van de scriptie is nu onder de titel „Correctie op de eeuwgrens” verschenen bij Van Gorcum te Assen, een uitgeverij die reeds eerder blijk heeft gegeven, belangwekkende werken op maatschappelijk gebied te willen verzorgen.

Lezing van het boek maakt aannemelijk, dat een conflict wel moest uitbreken, omdat de directeur van de fabriek te openlijk het beginsel van „verdeel en heers” toegepaste, te weinig aandacht schonk aan de „human relations” en bij voortduring het zelfrespect der werknemers kwetste. De directe aanleiding was het niet vaststellen van een zekerheid biedende pensioenregeling voor de personeelsleden, nadat er een jarenlange vruchteloze correspondentie over was gevoerd met de bij het N.V.V. aangesloten vakbond. De directeur was te zeer blijven staan op het 19e eeuwse „Herr im Hause”-standpunt en wenste blijkbaar niet de maatschappelijke problemen te regelen in georganiseerd overleg, zoals dit in Nederland nu, in de 20ste eeuw, gebruikelijk is geworden. Hij had de maatschappelijke ontwikkeling der 20ste eeuw over zich heen laten komen, zonder zelf actief aan deze ontwikkeling op enigerlei wijze leiding te kunnen geven.

Levendig wordt in het boek geschetst, op welke wijze de directeur trachtte, de staking te doorbreken en hoe de stakingsleiding de werkwilligen bestreed. Griezelig is het, naar mijn mening, dat de auteur kennelijk de normen van ons strafrecht niet als de zijne beleeft, want hij spreekt vergoelijkend over de methoden van hinderlijk volgen, molesteren, bedreigen en ontvoeren, zoals die werden aanbevolen door de stakingsleiding. Zo schrijft hij op blz. 81: „Men kan..... het uitdelen van klappen bij een achtervolging ten opzichte van de normaal aan een bedrijf gangbare verhoudingen misschien sensationeel noemen, maar niet dramatisch.....” Naar mijn mening is men op het hellend vlak, wanneer men terreur goedpraat. Ik krijg bepaaldelijk de indruk, dat de studenten in de sociale psychologie op hun leerprogramma o.a. moesten hebben: de filosofie van het recht. Het boekje gaat als een nachtkars uit, omdat niet uit de doeken wordt gedaan, hoe de staking haar einde vond.

Gezien het exceptionele van de gehele situatie rond „De Ommelanden” zal het boekje waarschijnlijk voornamelijk belangstelling vinden bij personen die betrokken zijn bij het Groningse coöperatiewezen. Van meer algemeen belang is het vraagstuk van de recrutering van „commissarissen” van een coöperatieve onderneming. Indien de coöperatie te zeer gedragen wordt door „kleine boeren” met geringe ontwikkeling, is de kans aanwezig, dat een energieke individualist, als directeur van de fabriek, zijn bestuur gaat overheersen en te zeer de vrije hand krijgt. Wanneer deskundig tegenspel ontbreekt, beschikt in feite de manager over de onderneming, en kan er van echt coöperatief bezit door de boeren niet meer worden gesproken. Het vraagstuk van de selectie voor leidinggevende functies in het bedrijfsleven blijft steeds moeilijk; het voorbeeld van „De Ommelanden” toont dit nog eens uitdrukkelijk voor de coöperatie.

E. NORDLOHNE

VAN DE REDACTIE

Het eerste nummer van de nieuwe — derde — jaargang wordt U hiermede aangeboden. Zoals U bekend zal zijn heeft niet ieder nummer dezelfde dikte: over het gehele jaar verschijnt echter het volledige aantal bladzijden.

Thans willen wij U in de eerste plaats een tweetal nieuw toetreden leden van de redactie voorstellen: mevrouw mr. E. Veder-Smit en ir. L. G. Oldenbanning. Het verheugt ons zeer, dat wij hen bereid mochten vinden aan het werk van de redactie mede hun deel te gaan bijdragen. Ieder van hen „vertegenwoordigt” een aspect van de redactie van „Liberaal Reveil”, dat tot nog toe te weinig in de aandacht kon worden gesteld. Wij hopen, dat met het toetreden van de nieuwe redacteuren deze lacune moge worden opgevuld.

Voorts vragen wij uw aandacht voor een ander punt, dat voor het bestaan van „Liberaal Reveil” van groot belang is.

„Liberaal Reveil” verschijnt als zelfstandig orgaan. Dat wil zeggen, dat alleen de redactie verantwoordelijk is voor de inhoud en dat zij daarbij haar taak, onafhankelijk van enige politieke organisatie, op onbevengende en critische wijze kan verrichten. Voor de doelstellingen van „Liberaal Reveil” verwijzen wij U naar de binnenzijde van de omslag!

Die zelfstandigheid wil echter ook iets anders zeggen, namelijk dat „Liberaal Reveil” financieel zichzelf zal moeten kunnen bedruipen. En dat kan alleen, wanneer er voldoende abonné's zijn. En dat niet alleen, ook geldt: hoe meer abonné's, hoe meer afleveringen en des te meer liberale studie en discussie en ook meer propaganda voor het liberalisme, want ons blad wordt ook door andersdenkenden gelezen.

„Liberaal Reveil” is einde 1957 met een grote actie begonnen om veel meer abonné's te werven. Die actie heeft succes. Maar er zijn nog altijd veel te weinig abonné's. Daarom doen wij U met de nieuwe jaargang een wens: „Liberaal Reveil” bewees zijn bestaansrecht en mogelijkheid, bewijst U Uw waardering voor liberale activiteit door abonné's aan te werven. Het secretariaat heeft gaarne proefnummers voor U beschikbaar om onder partijgenoten en andere geestverwanten te verspreiden. Een briefkaart is voldoende om U van toezending te verzekeren, evengoed als een briefkaart voldoende is om nieuwe abonné's op te geven!

INHOUD

F. A.: <i>Kroniek</i>	1
A. A. C. Reedijk: <i>Geestelijke stromingen en modern liberalisme</i>	3
Mr. J. van Soest: <i>Inkomstenbelasting van vrijgezellen</i>	13
Boekbespreking: <i>J. J. de Wit, Correctie op de eeuwgrens, door dr. E. Nordlobne</i>	19
Van de redactie	20

**BESCHIKBAAR
VOOR
ADVERTENTIE**

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT BOTTICELLIJSTRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

APRIL 1958

L*iberaal*
R*eveil*

DERDE JAARGANG NR **2**

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT BOTPICELLISTRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

REDACTIE

W. Altink	Amsterdam
Prof. Mr. N. E. H. van Esveld	Rotterdam
Mr. W. H. Fockema Andreae	Rotterdam
H. H. Jacobse	Amsterdam
Drs. H. A. Korthals	Voorschoten
Drs. R. H. Neuberg	Amsterdam
Dr. E. Nordlohne	Amsterdam
Ir. L. G. Oldenbanning	Arnhem
Mr. Dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke	Den Haag
Drs. L. D. Oosterveld	Amsterdam
Drs. A. A. C. Reedijk	Den Haag
Mr. E. Veder-Smit	Huis ter Heide
Prof. Dr. H. J. Witteveen	Rotterdam

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studieorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en kritische wijze te kunnen verrichten.

Redactie adres: Botticellistraat 8. Amsterdam-Z.

Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempher, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van

Stichting Liberaal Reveil
te Amsterdam.

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL

MEDEDELING

De abonné's worden verzocht het abonnementsgeld voor 1958 zo spoedig mogelijk te voldoen.

Liberaal Reveil

DERDE JAARGANG No. 2

EEN LIBERALE STEM UIT BELGIË

MEN ZOU ZICH DE VRAAG KUNNEN STELLEN, hoe het komt, dat de Belgische arbeider zich meer en meer aangetrokken voelt tot het liberalisme? Anders nog zou men kunnen vragen, hoe het contact tussen de Belgische liberalen en de werkman is ontstaan?

Het antwoord is eenvoudig en ligt besloten in één enkel woord: „dienen”.

Maar om te kunnen dienen, om te kunnen presteren, dient men te beschikken over een arbeidsveld waarin het sociaal dienstbetoon kan worden gezaaid.

En het is beslist niet de teeltaarde die om het zaad vraagt, doch het is het zaad zelf dat deze aarde vinden moet die de meeste kiemkracht geeft en het wassen waarborgt.

Deze beeldspraak is wellicht iets of wat bombast. Maar niettemin duidelijk.

De werkman op zichzelf staat wars tegenover al het stijve dat hij ziet in functionarissen en administratie. Uit eigen beweging een milieu gaan opzoeken waarin hij zich niet thuisvoelt, zal hij nooit. Alhoewel vaak ongegrond, heeft hij niet alleen een minderwaardigheidsgevoel tegenover mensen die gestudeerd hebben, maar voelt zich klein in de sfeer van een bureau.

Wanneer hij dan toch noodzakelijkerwijze een verplichting te vervullen heeft, het moge dan van louter administratieve aard zijn, voelt hij zich eerder onbeholpen, is karig met zijn antwoorden en houdt in zijn binnenste, waarin misschien de begeerte broeit om eens van mens tot mens zijn verlangens, misschien zijn miseries uiteen te zetten, zijn gedachten angstvallig verborgen. Omdat hem het vertrouwen ontbreekt.

Maar wie de arbeider kent, weet dat hoe stoer zijn uiterlijk soms ook moge zijn, hij in zijn hart de eerlijkheid en ook de dankbaarheid draagt.

Dat is het, wat de Belgische liberalen hebben aangevoeld. Ze hebben afbreuk gedaan met de pedanterie van de zogenaamde „high-life” en ze zijn zelf tot het volk gegaan.

Doch dan niet als een „seigneur” die door onbegrepen manieren en

hoogdravende woorden, uit louter kiesbejag, zichzelf van een aureool wil voorzien. Integendeel, als mens onder de mensen. Volks.

En de arbeider, verloren in de paperasserij van een altijd meer ingewikkelde sociale wetgeving; begunstigd beslist met steeds meer en betere sociale voordelen en arbeids- en levensvoorwaarden, maar méér dan ooit hulpeloos in de vele formaliteiten, maakte er gretig gebruik van beroep te doen op de hulp van diegene die begrip aan de dag legde.

De liberalen gingen zelf tot hen. Stonden hen te woord. In hun eigen midden. In de keuken van een herberg in een landelijke gemeente; in een treincompartiment; aan de poort van de fabriek. In de vorm van een joviaal „onder-onsje”.

Zó werd in de Belgische arbeider het vertrouwen in de liberalen geboren. Een vertrouwen dat niet werd beschaamd, want de liberalen beperkten zich niet tot een volkse contactname.

Ze deden en doen nog aan werkelijk dienstbetoon. Ze „dienen” de arbeiders door voor hun zaak al hun invloed te gebruiken en al hun kunnen te pande te stellen.

De hierop volgende resultaten bleven niet het geval van een enkeling maar stapelden zich op en groeiden uit tot een machtig iets wat men het Belgisch liberale sociale leven zou kunnen noemen. Dit leven dat in enkele jaren tijds een machtige steunpilaar werd van het liberalisme in België.

Met en door het sociaal dienstbetoon kwam er een toevloed van arbeiders tot de liberale syndikaten en de liberale mutualiteiten. De Belgische liberalen zagen hun contact niet meer beperkt tot individuele arbeiders, maar zagen het opgaan tot een massale samenleving, arbeidersgroepen omvattend. Met een winst aan prestige, met een eerbied voor hun „standing”.

De Belgische liberalen hebben het hart en het vertrouwen der arbeiders veroverd, omdat ze „dienen”. Het komt ten goede, aan henzelf in het bijzonder en aan de Belgische Liberale Partij in het algemeen.

LOUIS D'HAESELEER,
Volksvertegenwoordige - Aalst.

Prof. Mr. D. Simons

ALGEMENE ASPECTEN VAN SUBSIDIËRING ¹⁾

OP STUDIEDAGEN VAN HET INSTITUUT voor Bestuurswetenschappen, welke enige maanden geleden werden gehouden, is het vraagstuk van de subsidiëring door de overheid besproken. Mijn taak was het daarbij de algemene aspecten van het vraagstuk te behandelen. Volledig kon ik daarbij onmogelijk zijn. Ik beperkte bewust mijn terrein en besprak slechts enkele zijden van dit belangrijke probleem. Wie hierover meer wil weten, verwijs ik naar de uitstekende praeadvies, welke in 1952 en 1953 ook voor het Instituut voor Bestuurswetenschappen zijn uitgebracht en die in het Tijdschrift Bestuurswetenschappen van die jaren zijn gepubliceerd. De lezer van „Liberaal Reveil” zal naar mijn mening goed doen de voortreffelijke uiteenzetting te herlezen, welke de heer Wijsenbeek in het aprilnummer van 1956 gaf over „Subsidiëring in de cultuurpolitiek”.

Op verzoek van de redactie geef ik dan hier de aantekeningen, die ik voor mijn inleiding maakte.

Subsidie als overheidswerkzaamheid.

Wat zijn de verschillende methoden, die de overheid heeft om haar veelomvattende en menigvuldige taak te verrichten? Wanneer ik daarbij en in het vervolg het woord overheid gebruik, dan versta ik daaronder in het algemeen zowel de centrale overheid, de rijksorganen dus, als ook de lagere overheden, waarbij ik dan in het bijzonder denk aan die van provincies en gemeenten. Zeg ik overheid, dan denk ik ook niet alleen aan het bestuur, doch ook aan de organen van wetgeving.

Want de eerste in de scala van mogelijkheden, welke de overheid ter beschikking heeft om een taak te vervullen, is juist het wetgeven, het geven van regels.

Slechts zelden kan de overheid met het geven van regels volstaan. Praktisch altijd moet de wetgevende arbeid worden aangevuld met maatregelen tot uitvoering. De mate waarin dit nodig is, loopt echter sterk uiteen. ²⁾

Doch al is deze aanvulling noodzakelijk, toch zal deze wetgeving

¹⁾ Samenvatting van een inleiding voor het Instituut voor Bestuurswetenschappen. De lezer worde verder verwezen naar de pre-advies, uitgebracht in 1952 en 1953 voor dit instituut (opgenomen in het Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen) en naar L. J. M. Wijsenbeek, Subsidiëring in de cultuurpolitiek (Liberaal Reveil, april 1956).

worden nageleefd en dagelijks haar invloed doen gelden, ook zonder dat de overheid zich door haar apparaat daarmee heeft te bemoeien.

De administratieve wetgeving heeft ook haar preventieve werking. Men denke aan de veiligheidswetgeving, de hinderwet, de bouwvoorschriften gegrond op de woningwet, die ook zonder het toezicht, dat deze wetten kennen, invloed uitoefenen op de wijze, waarop fabrieken en woonhuizen worden gebouwd en ingericht.¹⁾

Het is ook hier een handelen van de overheid in die zin, dat zij regelend optreedt tegenover de activiteiten van de burger, hetzij de individuele burger, hetzij de burgers gegroepeerd in rechtspersonen. Binnen de grenzen, welke de wetgeving stelt en met inachtneming van de regelen omtrent het toezicht van de overheid, zijn zij vrij om hun eigen doeleinden in de maatschappij te verwezenlijken. Deze administratieve wetgeving met haar stelsel van vergunningen en van toezicht is aldus beschouwd slechts een uitbreiding van de burgerlijke en strafrechtelijke wetgeving. Daarin komt nog slechts een vrij beperkte taak van de overheid tot uiting.

Maar anders wordt het, wanneer de overheid het nodig acht bepaalde activiteiten in de maatschappij te bevorderen of zelf te gaan ondernemen. Zij staat dan niet slechts regelend tegenover de maatschappij met de menigvuldige activiteiten van haar componenten, doch zij voorziet zelf in wat geacht wordt te zijn een collectieve behoefte of wel een behoefte van een belangrijke groep van de maatschappij (verzorging van wegnen, van verkeersmiddelen b.v.).

Ook hier is het niet steeds zo, dat principieel deze taak volledig een overheidstaak is. Wanneer overigens in de maatschappij voldoende hiervoor wordt gezorgd, dan is het denkbaar, dat de overheid volstaat met regelen en toezien.

Waar de grens zal worden getrokken, is van twee groepen factoren afhankelijk. Het sociaal-politiek of economisch-politiek wereldbeeld van de meerderheid der bevolking kan voeren tot meer dan een conclusie: dat weinig of wel dat vrij veel aan de vrije krachten in de maatschappij wordt overgelaten. Van de werking van dergelijke politieke factoren zien wij een duidelijk voorbeeld in Groot-Brittannië, waar naar gelang van de uitslag der verkiezingen het getij van de nationalisering van industrieën zich keert.²⁾

Maar naast de politieke factoren zijn er die van meer praktische aard. Het is mogelijk, dat de ontwikkeling in het ene land sterker dan in een ander land vordert, dat de overheid taken tot zich trekt. Soms is dit afhankelijk van de bekwaamheid en de geneigdheid van particuliere krachten om een activiteit al dan niet te ondernemen. Ook kan het zijn, dat hetzij aan de particuliere sector, hetzij juist aan de overheidssector de financiële middelen ontbreken om een bepaalde voorziening tot stand

¹⁾ Het burgerlijk recht vindt zo een aanvulling in stellingen van overheidsregistratie en in het hanteren van het recht door de rechtspraak.

²⁾ De Labour-regering nationaliseerde o.a. de staalindustrie en het wegvervoer, wat het conservatieve bewind ongedaan maakte. Labour wil, indien het opnieuw aan de macht komt, hernieuwd nationaliseren.

te brengen. Dergelijke vragen van praktische aard vormen een deel van de problematiek van de zgn. onderontwikkelde landen. 1)

Zowel de omvang van de overheidstaak als de wijze waarop deze wordt verricht, is ten dele afhankelijk van principiële inzichten, ten dele ook van zeer uiteenlopende factoren van praktische aard.

Ik heb hier tegenover elkaar gesteld enige uitersten in de schaal van mogelijkheden: het stellen van regelen met betrekkelijk weinig uitvoerende arbeid door de overheid, aan de andere kant het geheel ter hand nemen van een activiteit door de overheid zelve. En daartussen in heb ik reeds enkele andere mogelijkheden genoemd: het door middel van vergunningen en concessies en door het houden van toezicht betugelen en in goede banen leiden van activiteiten uit de vrije maatschappij.

In het algemeen en in de meeste landen bepaalt dus de overheid de omvang van haar activiteit op grond van velerlei omstandigheden en doet zij haar keuze van de aard van haar activiteit uit meer dan een mogelijkheid. Eén daarvan is het middel van subsidiëring. Er is geen diametrale tegenstelling tussen de andere wijzen van behartiging van algemene belangen en het geven van geld hiervoor. Eén uitzondering moet ik echter maken. Zij is van toepassing voor een totalitaire staat van communistische inslag. Daar moet althans in principe iedere maatschappelijke activiteit een overheidsactiviteit zijn. Maar in alle andere stelsels wordt een meer of minder groot deel overgelaten aan andere krachten dan die der overheid. Doen die andere krachten hun arbeid geheel alleen, zonder hulp te behoeven, dan is subsidieverlening niet nodig. Zijn zij in het geheel niet in staat die arbeid te verrichten, dan zal vaak de overheid haar moeten overnemen of zelf van meet af aan aanpakken. Maar daartussen ligt een terrein waar de overheid kan volstaan met het geven van hulp, met het steunen van de activiteit, die overigens door anderen wordt verricht.

Met deze vrij uitvoerige uiteenzetting heb ik getracht in zeer algemene zin de plaats te bepalen, welke subsidiëring in onze maatschappij en in de overheidswerkzaamheid inneemt. Er is nu aanleiding wat verder in een analyse te treden van de motieven, die in verschillende gevallen tot de toepassing van het middel der subsidie reden geven.

Motieven tot subsidiëring.

In de eerste plaats noem ik dan de meer of minder grote geneigdheid zelf de taken volledig aan te vatten, die wordt beïnvloed door de algemene sociaal-politieke wereldbeschouwing. Een overheid, die zoveel mogelijk de krachten der vrije maatschappij tot haar recht wil doen komen, zal in grotere mate naar het middel van de subsidiëring grijpen dan een overheid die meent, dat collectieve belangen in beginsel slechts door haar moeten worden behartigd.

4) Buitenlandse particuliere ondernemers krijgen dan concessies voor openbare nutsbedrijven wegens kapitaalgebrek van het land zelf; de overheid neemt industriële taken ter hand, die door de particuliere sector niet worden aangepakt enz.

Van bijzondere aard onder deze politiek-sociale factoren zijn die, welke in Nederland invloed hebben uitgeoefend. Het Nederlandse volk kent niet alleen diverse richtingen van godsdienstige en andere wereldbeschouwing, maar het hecht aan het behoren tot een richting en aan het beleven van haar beginselen een grotere waarde dan bij menig ander volk het geval is. Wij hebben hier te lande de schoolstrijd gekend, die geëindigd is met de pacificatie door de grondwetsherziening van 1917. De vrijheid van onderwijs, welke sedert 1848 in de Grondwet was verankerd, kreeg toen, althans voor het lager onderwijs, de grondwettelijke steun van de volledige financiële gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar onderwijs. De Grondwet schreef tevens voor, dat bij de wet regelen moesten worden gegeven voor het subsidiëren van het bijzonder middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs. Sinds 1917 is deze ontwikkeling verder voortgeschreden en ook tot andere takken van het onderwijs uitgebreid (N.O., H.O., Kleuteronderwijs).

Bij dit typisch Nederlandse stelsel wordt een zeer groot deel van het onderwijs in al zijn schakeringen verzorgd door instellingen van particuliere aard, doch bekostigd of grotendeels bekostigd door bijdragen van de overheid. Hier is een voorbeeld van een welbewuste subsidiëringspolitiek, die haar oorsprong vindt in de wens het verschil in richting te eerbiedigen. Er is geen sprake van, dat de overheid niet in staat zou zijn zelf het onderwijs te verzorgen. Het tegendeel blijkt uit het openbaar onderwijs, dat ook weer in alle geledingen bestaat. Maar hier heeft de overheid geaccepteerd — en ik geloof dat dit een zeer verstandig besluit is geweest — dat zij zich verre moet houden van het eigen erf der godsdienstige of andere wereldbeschouwelijke overtuigingen, juist op het terrein van het onderwijs. Haar taak beperkt zich dus tot een zekere mate van toezicht en overigens tot het betalen van het geheel of van het grootste deel der kosten. Hier is de subsidiepolitiek vermoedelijk het laatste stadium van de ontwikkeling.

Datzelfde kan niet steeds worden gezegd voor andere terreinen, waar subsidie wordt gegeven. In vele gevallen wordt tot subsidiëring overgegaan, wanneer de overheid meent, dat een maatschappelijke activiteit aanmoediging en steun verdient. Of dan niet toch op den duur de gehele activiteit in handen van de overheid zal komen, staat niet steeds tevoren vast. Dat is soms wel, doch niet altijd toe te schrijven aan een zucht tot uitbreiding van de overheidswerkzaamheid. Maar het kan voorkomen, dat een op kleine schaal door particuliere instellingen aangevangen werkzaamheid zo nuttig blijkt te zijn, dat zij meer algemeen moet worden gemaakt. Dan is het mogelijk, dat de arbeid, welke dit vordert, de grenzen van de particuliere mogelijkheden in tijd en arbeidskracht overschrijdt en dat de activiteit min of meer noodzakelijk moet worden verambtelijkt. ¹⁾

Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te voeren. Gegroeid kan zijn het besef, dat de werkzaamheid van zeer grote betekenis is, en mede daardoor kan de voorziening een zodanige omvang hebben aangenomen,

¹⁾ Bv. op sommige gebieden van maatschappelijke hulp, schoolkindervoeding, particuliere weldadigheid, enz.

dat de particuliere instellingen de taak niet meer kunnen volbrengen. Maar daarnaast zijn er ook andere factoren. Men denke aan het grotere deel, dat de overheid van het inkomen van haar burgers als belasting vordert en dat vooral door de sterke progressie de particuliere mogelijkheden van financiële aard op het terrein der maatschappelijke zorg vermindert. Ook een factor is dunkt mij het grotere beslag, dat het drukere leven op de tijd en de energie van velen legt. Er is dientengevolge niet altijd die bereidheid belangeloos arbeid van maatschappelijk nut te verrichten, die juist bij onze gegroeide bevolking in grotere mate nodig kan zijn dan voorheen. Om al deze redenen moet dan de toegenomen arbeid door gesalarieerde helpers worden verricht. Men versta mij goed: Ik wil hier niet het verleden met een vaak wat schilderachtige, doch minder praktisch en goed werkende maatschappelijke zorg verheffen boven het heden. Maar ik signaleer slechts deze ontwikkeling.

Dienende taak van de overheid.

Naar mijn mening is dan de overheid wijs, indien zij toch zoveel mogelijk tracht om met krachten buiten haar midden de maatschappelijk belangrijke taak te doen verrichten. De consequentie moet zij dan aanvaarden, dat in meerdere mate dan tevoren subsidiëring nodig is.

Ik noemde een dergelijke houding van de overheid wijs en ik heb daarvoor verschillende redenen. De eerste is de principiële, dat de overheid haar taak vooral ziet als een dienende ten opzichte van de maatschappij. Daar waar de maatschappij zelf in vrijheid taken vervult, onthoude zij zich zoveel mogelijk van ingrijpen en geve zij slechts de steun die nodig is. Deze opvatting vindt in diverse politieke overtuigingen van ons land uitdrukking in termen als het subsidiariteitsbeginsel, dat vooral van katholieke zijde wordt voorgestaan, de eerbiediging van de soevereiniteit in eigen kring, een der beginselen van de antirevolutionaire partij, en de eerbied voor de vrije arbeid der burgers, welke het liberale volksdeel bezielt. Ik zie hierin een wezenlijk bestanddeel van de democratie. Daaronder versta ik niet slechts het stelsel, waarbij de overheersende invloed in het bestuur wordt toegekend aan de vertegenwoordiging des volks, doch hiertoe reken ik ook het daaraan ten grondslag liggende beginsel der eerbiediging van de menselijke persoonlijkheid. Daarom zal iedere partij, die wezenlijk democratisch is, de persoonlijkheid willen ontzien ook in haar maatschappelijke activiteit en slechts node daarop inbreuk maken. Dan past in ons tegenwoordig maatschappelijk bestel vaak de vorm van subsidiëring en het overigens zoveel mogelijk vrij laten in plaats van een ver gaande overheidsbemoeiing.

Maar het kan zijn, dat een arbeid geleidelijk te zwaar wordt voor de particuliere krachten en daarom ten slotte toch door de overheid moet worden overgenomen. Die ontwikkeling wordt niet steeds of eigenlijk slechts zelden voorzien. Doch ook is het mogelijk, dat de overheid reeds aanstonds vermoedt, dat zij een taak op den duur vrijwel volledig zal moeten verrichten, maar dat zij niet zeker weet welke vorm haar activiteit dan zal moeten hebben of ook wel, dat zij niet in staat is haar aanstonds te verrichten in de omvang, welke juist van de overheid wordt verwacht.

Als voorbeeld noem ik de werkloosheidsverzekering. De overheid begon in 1917 hiervoor steun te verlenen krachtens de subsidieregeling aan zogenaamde werklozenkassen, die door vakverenigingen waren opgericht. Pas na de tweede wereldoorlog is een voor het gehele bedrijfsleven werkende wettelijke werkloosheidsverzekering tot stand gekomen. Hier heeft de particuliere arbeid met de steun van de overheid voorbereid de verzorging in een behoefte in de omvang, zoals die van de overheid wordt verwacht. Daarbij wordt dan nog voor de uitvoering zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de hulp van verenigingen.

Andere vormen van subsidie.

Slechts kort wil ik stilstaan bij enige soorten van subsidieverlening, welke van geheel andere aard zijn dan de reeds besprokene.

De eerste is de subsidieverlening aan andere overheden, zoals die van de centrale overheid aan de locale.

Het feit, dat de subsidiëring hier plaats vindt van de ene overheid aan de andere, geeft aan de verhouding een andere kleur. Ook het motief tot dergelijke subsidiëring is anders. Hier is het in het algemeen niet het terugtreden voor de sfeer van maatschappelijke activiteiten of het steunen van loffelijke initiatieven, doch veel meer een regeling van financiële verhouding wanneer de verdeling van de algemene inkomsten over diverse overheidslichamen niet in overeenstemming is met hun taakverdeling. Alsdan is het nodig door doelbijdragen het verstoorde financiële evenwicht te herstellen.

In sommige gevallen kunnen ook aanmoedigingssubsidies door de ene overheid aan de andere worden gegeven en deze zijn meer verwant aan die, welke aan instellingen worden verleend.

Van andere aard zijn ook de economische subsidies, die hetzij ten doel hebben inkomensoverdrachten tot stand te brengen — men denke aan de agrarische subsidies — hetzij er op gericht zijn bijv. industrialisatie te bevorderen.

Deze subsidiëring is een onderdeel van de economische politiek. Hierbij rijzen talrijke problemen van economische en financiële aard, die een afzonderlijke bestudering vragen. Er is ook een ander, meer principieel verschil: bij de economische subsidies staat aan de ene zijde de overheid, die een algemeen belang wil behartigen, aan de andere zijde is er het individu of de particuliere ondernemer, die het eigen belang voor ogen heeft. Bij een subsidiëring van instellingen en verenigingen is de tegenstelling geringer: ook de ontvangende zijde heeft een ideëel doel, wil een maatschappelijk belang behartigen, waarvan de overheid de waarde erkent. Dit verschijnsel kan en moet naar mijn mening invloed uitoefenen op de wijze van subsidiëring en op de voorwaarden, die daaraan worden verbonden.

Er is nog een verschil: bij een subsidiëring van particulieren of particuliere ondernemers staat de overheid zeer vaak tegenover een talrijke groep. Bij subsidiëring aan instellingen heeft zij te maken met een beperkt aantal subsidie-ontvangers. Ook dit zal van invloed zijn op de wijze van de subsidieverlening en de controle daarop.

Wettelijke subsidie.

Van meer juridische aard is het verschil tussen subsidies, welke geheel op de wet berusten, en andere subsidies. De subsidiëring van het bijzonder lager onderwijs vindt haar grondslag in de Grondwet en zij is uitgewerkt in de Lageronderwijswet 1920. Elk schoolbestuur, dat aan de in de wet omschreven voorwaarden voldoet, heeft recht op de medewerking van een gemeentebestuur voor de stichting van een schoolgebouw enz. en op vergoeding van de kosten van instandhouding van de school. Wordt aan een dergelijk recht niet voldaan, dan kent de wet een administratieve rechtsgang, welke tenslotte tot het wettelijk voorgeschreven resultaat voert.

Er zijn ook andere vormen van wettelijke subsidie: wij vinden ze in diverse andere onderwijswetten en daarbij wordt soms aan de overheid een zekere mate van vrijheid gelaten. Men zie de regeling van de nijverheidsonderwijswet (art. 25, lid 2) en de Woningwet (art. 56). Hoever de overheid hierbij zal gaan, bepaalt de wet niet of niet volledig.

Al deze vormen hebben gemeen, dat er een wettelijke regeling is. De wetgever heeft hetzij de subsidiëring volledig geregeld, hetzij daarvoor regelen gegeven met een zekere vrijheid voor de overheid.

Op deze wijze vindt een taakverdeling plaats tussen wetgever en regering, die mij met de beginselen van de democratie in overeenstemming lijkt. Er zijn vele definities van wat onder wetgeving moet worden verstaan. Ik ben geneigd die te volgen, welke mijn leermeester Kranenburg aanhing, n.l. die, waarin wetgeving is „regeling van het toekomstig leven der groep en haar leden” 1). Want het leven van de groep wordt mede beheerst door het al dan niet subsidiëren en door de voorwaarden, welke aan een subsidie worden verbonden.

Een subsidie, dat op de wet berust, is daarom naar mijn mening in overeenstemming met de verdeling van bevoegdheid tussen wetgevende macht en bestuur. Twijfel te dien aanzien komt op, wanneer wij de andere subsidies bezien. Ik beperk mij daarbij tot de Rijkssubsidies. Bij provincie en gemeente plegen de subsidies te worden toegekend door Staten en Raad, die ook de voorwaarden daarbij vaststellen. Regeling en bestuur zijn hier in één hand.

Subsidieverlening door het Rijk.

De verlening van subsidies door het Rijk berust, voorzover niet op de wet, op een bevoegdheid, welke de regering allereerst ontleent aan art. 72 der Grondwet. Dat artikel kent aan de koning het opperbestuur van de algemene geldmiddelen toe.

De Kroon heeft, voorzover mij bekend aanvankelijk bij een Koninklijk Besluit van 1924 en vervolgens bij een besluit van 27 juni 1950 S.K. 320 (waarover de Raad van State is gehoord) aan de hoofden van de departementen van algemeen bestuur de bevoegdheid verleend „binnen het raam van de op de desbetreffende begroting van uitgaven beschikbare

1) Kranenburg. Het Nederlandsch Staatsrecht, 1e deel, 6e druk 1947, blz. 72.

gelden"..... „subsidiën, bijdragen, vergoedingen, schadeloosstellingen" en gratificaties te verlenen, tenzij toepassing van bij of krachtens de wet vastgestelde voorschriften nodig is.

Buiten het terrein, dat door de wet wordt bestreken, kan de regering dus tot subsidietoekenning besluiten, zulks zonder andere medewerking van de Staten-Generaal dan dat hiervoor voldoende middelen op de begroting van uitgaven beschikbaar moeten zijn. Nu bevat die begroting in het algemeen posten, die door hun omschrijving of in hun toelichting duidelijk aangeven, welke subsidies daaruit zullen worden verstrekt. Ook hier weleens wat verschil in de omschrijving, doch over het geheel genomen kan toch de formulering van de begrotingspost geacht worden een voldoende gelegenheid te geven aan de Staten-Generaal om goed te vinden of af te keuren, dat een bepaald subsidie zal worden verstrekt.

Anders dan bij een wettelijke regeling worden bij dergelijke subsidiëringen de voorwaarden in zeer veel sterkere mate overgelaten aan de regering. Wel bestaat hiervoor soms belangstelling bij de Staten-Generaal en wanneer hiernaar wordt geïnformeerd doet de minister mededeling van de subsidieregeling. Maar de regering stelt de subsidieregeling vast en kent de subsidies op grond daarvan toe. Wordt hierdoor niet een zekere inbreuk gemaakt op de verdeling van bevoegdheden tussen wetgevende macht en regering?

Ik stel dit niet dan met enige aarzeling, want een verschuiving van de verdelingslijn treedt ook op andere wijze wel op. Enerzijds komt het zwaartepunt meer te liggen bij de regering, anderzijds verplaatst de taak van het parlement zich nog meer dan te voren van wetgeving naar controle van de werkzaamheid der regering. Haar beleid wordt besproken niet slechts bij de jaarlijkse begroting, doch ook aan de hand van door de regering ingediende nota's. Voorts is de volksvertegenwoordiging niet bevreesd om door het stellen van vragen en zij het in veel mindere mate door het houden van interpellaties haar mening over het beleid van de regering kenbaar te maken. Ik zou in de tegenwoordige ontwikkeling daarom niet willen stellen, dat het verlenen van een subsidie in elk geval zou moeten berusten op een wet.

Wel meen ik, dat het wenselijk zou zijn om telkens wanneer voldoende ervaring met een subsidieregeling is verkregen, deze door een wet te sanctioneren. Ik geloof, dat daarmee een passende oplossing zou worden gevonden voor een erkenning van het rechtmatige aandeel der wetgevende macht en de eis van soepelheid in het bestuur, welke vooral bij nieuwe subsidieregelingen enige tijd van experimenteren wenselijk maakt.

Ook indien de wet dan de subsidieregeling zou sanctioneren, zou dunkt mij haar inhoud zich tot de hoofdlijnen moeten beperken en dan vrij wat ruimte aan de regering overlaten, die deze bij haar uitwerking in een algemene maatregel van bestuur, in een ministeriële beschikking of zelfs in de in een speciaal geval aan het subsidie te verbinden voorwaarden zal kunnen uitwerken.

Op deze wijze zou bovendien rechtszekerheid of meer rechtszekerheid worden gegeven aan de instellingen, die de subsidie ontvangen. Ik wil hier niet alle vragen van administratiefrechtelijke aard omtrent de sub-

sidiëring bespreken. Het is duidelijk, dat het verlenen van subsidie geen burgerrechtelijke schenking is, doch dat subsidiëring is een begunstigde beschikking. De begrotingspost geeft op zichzelf aan een instelling geen recht de uitbetaling van een subsidie te vorderen. Dat recht ontleent zij pas aan de beschikking, waarbij aan haar het subsidie wordt verleend. In dat geval kan zij zo nodig (krachtens art. 2 R.O.) de uitbetaling van de subsidie ook van het Rijk in rechte vorderen.

Maar afgezien van de wettelijk geregelde subsidies, is er vaak een neiging de ontvangende instelling slechts van jaar tot jaar de subsidie te verlenen en haar daardoor min of meer van de goedgunstigheid van de bewindsman afhankelijk te stellen. Een zekere grond heeft deze hiervoor door het feite dat de subsidie slechts binnen het raam van de begroting mag worden verleend. Dit is een reden te meer om aan die verlening een beter wettelijk fundament dan de begroting te verschaffen. Het wil mij voorkomen, dat een instelling, die een door de overheid erkend maatschappelijk belang behartigt en daarvoor een subsidie ontvangt, aanspraak er op heeft, dat de subsidiëring niet lichtvaardig wordt beëindigd en dat zij tegen mogelijke bemoeizucht van uitvoerende instanties wordt beschermd. Wanneer dus een wettelijke regeling wordt getroffen, zal deze er op moeten zijn gericht het recht op subsidie zodanig toe te kennen, dat de verlening daarvan niet lichtvaardig kan worden ingetrokken.

Conclusie.

Subsidiëring is een van de wijzen, waarop de overheid doeleinden van algemeen belang kan verwezenlijken. Zij kan deze vorm boven een volledige eigen behartiging verkiezen omdat zij haar activiteiten niet al te zeer wil uitbreiden of omdat zij de tijd hiervoor nog niet gekomen acht. Of wel de overheid onthoudt zich bewust van het verder treden op een terrein; zij laat de activiteit in grote mate over aan particuliere instellingen uit respect voor de vrijheid van overtuiging of voor de vrijheid van initiatief en particuliere werkzaamheid en geeft slechts door haar subsidiëring aan de behartiging van de door haar als van algemeen belang erkende activiteiten de zeker in de tegenwoordige economische en financiële omstandigheden noodzakelijke steun.

Aldus is subsidiëring te beschouwen als een onontbeerlijk middel voor de overheid om de behartiging te bevorderen van die belangen welke zij niet kan of niet wil geheel tot zich trekken. Zij is een middel om de vrije groeperingen in de maatschappij te eerbiedigen en daardoor is zij een element van een waarlijk democratische samenleving.

Zowel met het oog op staatsrechtelijk juiste verhoudingen als om de vrije groeperingen te beschermen tegen willekeur, is het wenselijk, althans de grote lijnen van subsidieregelingen in wettelijke voorschriften vast te leggen.

POLITIEKE PROPAGANDATECHNIEK

Onderzoek der politieke markt

WANNEER DE MODERNE ZAKENMAN een produkt op de markt wil brengen, gaat hij daarmee niet in een handwagentje langs de deuren venten, maar laat hij eerst zorgvuldig analyseren, in welk gedeelte van het land en in welke maatschappelijke kringen aan dat produkt behoefte bestaat, hoe groot die behoefte daar zal zijn en op welke wijze hij het produkt moet distribueren. Vervolgens laat hij door een deskundige een reclamecampagne uitvoeren en pas nadat al deze voorbereidingen zijn getroffen, gaat zijn produkt de handel in.

In de Verenigde Staten van Amerika, waar men op dit gebied baanbrekend werk heeft verricht, hebben de politieke partijen voor haar verkiezingspropaganda de lessen van de moderne verkoopmethodes ter harte genomen. Zeer breed opgezette wetenschappelijke studies over de gewoonten en wensen van de kiezers leveren daar de gegevens voor een propagandatechniek, waaraan door de beste reclametechnici gestalte wordt gegeven. Daarbij blijken de wetenschap van de politiek en de praktische arbeid van de politieke partijen zeer bevruchtend op elkaar te werken, hetgeen onder meer tot het gunstige gevolg leidt, dat het grote publiek meer belangstelling voor de politiek gaat vertonen en dus ook actiever deelneemt aan de verkiezingen en aan de vorming van het staatkundig leven.

In Nederland zijn wij, helaas, nog niet zover. Hier pioniert ieder plaatselijk partijbestuur op zijn eigen wijze en over het algemeen volgens eigen gezichten, het nu eens proberend met de ene propagandamethode, dan weer met een geheel andere en misschien wel geheel tegengestelde, doch over het algemeen zonder vaste lijn en zeker zonder het nodige inzicht in en kennis van het elektoraal gedrag der kiezers. En dat is ook begrijpelijk, want nog tot voor zeer kort wisten wij weinig of niets met zekerheid over de structurele opbouw van het Nederlandse kiezerskorps, over zijn gevoeligheden ten aanzien van de propaganda, over zijn wensen op het stuk van de voorlichting, kortom over zijn reacties op de verkiezingswerkzaamheden der politieke partijen.

Gelukkig komt hierin nu langzamerhand enige verbetering, al is zij dan ook nog zeer gering. Maar wat wil men? Terwijl in Amerika b.v. alleen al aan de universiteit van Michigan een twaalftal hoogleraren op dit gebied wetenschappelijke arbeid verrichten en colleges in de politieke wetenschap geven, terwijl drie van deze professoren zich enkel met het kiesrecht en de verkiezingen bezighouden, tellen wij in Nederland aan alle universiteiten en hogescholen tezamen slechts drie hoogleraren in deze tak van wetenschap, waarbij dan nog aangetekend moet worden,

dat er op de rijksuniversiteiten niet één werkzaam is! Wanneer wij onze studerende jongelingschap niet eens de kans geven, iets meer over de politiek te weten te komen, hoe wil men dan de volwassenen verwijten, dat zij daarvan te weinig weten, zo zij daarvoor al interesse hebben!

Een moeilijke taak

Het kleine groepje academici, dat zich in ons land met de wetenschap der politiek bezighoudt, heeft een moeilijke taak. Men staat voor een vrijwel onontgonnen terrein en de beschikbare middelen aan mankracht en materiaal zijn uiterst gering. Daarom mogen wij er verheugd over zijn, dat toch reeds enkele publicaties zijn verschenen, die ons bij het bestuderen van het electoraal gedrag der kiezers behulpzaam kunnen zijn. Ik denk hier onder meer aan het boek „Overheid en Onderdaan” van de Amsterdamse V.U.-hoogleraar dr. J. J. de Jong, waarin deze op duidelijke en overzichtelijke wijze een inzicht geeft in de gedragingen van de kiezers in verschillende landen, waaronder Nederland. Wat dit laatste betreft, bouwt hij voort op het baanbrekend werk, dat door de Staatscommissie van Advies inzake het Kiesstelsel en Wettelijke Regeling der Politieke Partijen in 1956 is verricht, toen zij het verslag van een bijzonder onderzoek publiceerde, dat in haar opdracht door het Nederland's Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO) in 1954 was ingesteld. Dit verslag, dat is uitgegeven onder de titel „De Nederlandse Kiezer, zijn gedragingen en opvattingen”, behoort een ieder, die met de verkiezingspropaganda te maken heeft, grondig te kennen.

De Nederlandse kiezer

De twee zojuist genoemde bronnen geven slechts een eerste verkenning op dit gebied. Zij bezien alleen nog maar de Nederlandse kiezer in het algemeen, zodat we daaruit b.v. niet kunnen opmaken, hoe de Friese, de Zeeuwse, de Haagse, de Rotterdamse, de Groningse kiezer op de politiek reageert. Maar voor het verkrijgen van een eerste, algemene indruk bieden zij waardevol materiaal, dat bij het voorbereiden van een verkiezingscampagne niet meer gemist kan worden. De beperkte middelen, waarover de plaatselijke partij-instanties bij het maken van de verkiezingspropaganda beschikken, maken het immers nodig, deze daar aan te wenden, waar het meeste effect verwacht mag worden.

Laten wij nu eerst eens bezien, welk totaalbeeld van de Nederlandse kiezer uit het rapport van de Staatscommissie, want dit zullen wij hier verder in hoofdzaak behandelen, naar voren komt. Hierover heeft de Nijmeegse hoogleraar in de politieke wetenschap, prof. mr. L. G. A. Schlichting, in „De Volkskrant” van 10 april 1956 een treffende beschrijving gegeven: „In grote lijnen leren we hier de Nederlandse kiezer kennen als een bezonken partijman, die een ernstige en bedaarde uitkijk heeft op het politieke leven, waarvan hij minder weet en waaraan hij in mindere mate deelneemt dan hijzelf wel denkt; die vast is op zijn partijbeginsel, waaraan hij blijkbaar een soort van zelfwerkzaamheid toekent; die aan de persoonlijkheid van de vertegenwoordigers van dat beginsel

(en van politici in het algemeen) niet veel gewicht hecht en niet veel aandacht en genegenheid schenkt; die vasthoudend is in zijn sobere politieke gewoonten, niet-onvoldaan met het huidige systeem en weinig gebrand op nieuwigheden."

Met dit algemene beeld van de Nederlandse kiezer voor ogen, zullen we nu eens nagaan, wat er in het bijzonder over de liberale kiezers uit de beschikbare gegevens aan de dag komt. We gaan hier uit van de enquête van het NIPO, waarbij 1908 mannen en vrouwen werden ondervraagd, die een representatief beeld van de Nederlandse bevolking vertoonden.

De liberale kiezer

Het blijkt dan allereerst, dat 58 % van het liberale kiezerskorps uit mannen bestaat en 42 % uit vrouwen. Wat de leeftijd betreft, komt 23 % uit de leeftijdsgroep tot 35 jaar, 37 % uit die van 35—50 jaar, 31 % uit die van 50—65 jaar en 9 % uit de hoogste leeftijden. Op het gebied der levensbeschouwing zijn de cijfers als volgt: 2 % is Rooms-Katholiek, 58 % behoort tot de Nederlands-Hervormde en andere Protestantse Kerken, 2 % is Gereformeerd en 28 % blijkt tot geen kerkgenootschap te behoren. Bij dit onderdeel van de enquête gaf 10 % der kiezers geen antwoord op de gestelde vraag.

En nu de welstand. Uit de zgn. welgestelde stand komt 22 %, uit de middenklasse (beter gesitueerden) 48 %, uit de volksklasse B (minder gesitueerden) 22 % en uit de volksklasse A (laagste inkomens) 8 %. In deze laatste klasse heeft, om een vergelijking te maken, de CPN 64 %, de PvdA 37 %, de KVP 31 %, de CHU 25 % en de ARP 24 % van haar kiezers.

Uit deze gegevens valt reeds het een en ander af te leiden over de richting, waarin de verkiezingspropaganda van onze partij geleid moet worden. Zo blijkt b.v. duidelijk, in welke wijken van de gemeente onze partij met haar activiteiten het meeste effect kan sorteren. Wordt slechts over beperkte middelen beschikt, dan zal men het beste doen de volle aandacht te wijden aan die wijken, waar een goed gerichte propaganda bij de zwevende middenmassa grote mogelijkheden biedt. Want die zwevende middenmassa is ontstellend groot. Ook hierover geeft het verslag van de Staatscommissie onthullende cijfers.

Van de ondervraagden bleek 70 % geen lid van een politieke partij te zijn, terwijl 3 % geen antwoord gaf. Van de ondervraagden bleek 10 % lid te zijn van de KVP, 7 % van de PvdA, 6 % van de ARP, 2 % van de CHU en slechts 1 % van de VVD. De overige politieke groeperingen lagen hier ver beneden.

Nog geen drie op de tien kiezers zijn derhalve lid van een politieke partij. Blijkens het verslag van de Staatscommissie zijn zij dat niet in de eerste plaats om zelf invloed te kunnen uitoefenen op de gang van zaken. Ze zijn lid van een partij om hun principe, hun program, hun belangen in het algemeen te steunen. Ook omdat zij dat hun plicht voelen, medeverantwoordelijk menen te zijn.

Men is geen lid van een politieke partij, omdat men niet voldoende geïnteresseerd is. Of zelfs een aversie heeft van politiek.

Daarnaast „omdat men geen tijd heeft”, „uit laksheid ook, nooit gevraagd lid te worden”. Er zijn er verder, die niet van verenigingsleven houden. Die zich dan ook te veel gebonden achten. En enkelen, die uit hoofde van hun beroep het beter achter geen lid te zijn! Het verslag voegt hier het volgende aan toe, dat met name voor de VVD niet voor dovemansoren gezegd moge zijn: Als men al deze redenen overziet, krijgt men toch ook de indruk, dat meer activiteit van de politieke partijen om leden te werven wel eens zou kunnen leiden tot meer georganiseerde kiezers dan er nu zijn.

Belangstelling voor de politiek.

Uit het onderzoek blijkt verder, dat het met de belangstelling van de kiezers voor de politiek minder slecht gesteld is dan met het lidmaatschap, al is ook hier geen reden tot juichen. Van degenen die, al dan niet lid van de VVD, op onze partij stemden, blijkt 9 % in de politiek zeer geïnteresseerd te zijn, 41 % tamelijk geïnteresseerd en 50 % niet geïnteresseerd. Dit laatste getal ligt bij de CHU op 55 %, bij de KVP op 54 %, bij de PvdA op 44 %, bij de ARP op 39 % en bij de Communisten op 34 %. Als algemeen beeld blijkt van de partijleden gemiddeld 21 % zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek, 51 % tamelijk geïnteresseerd en — mirabile dictu — 27 % niet geïnteresseerd, terwijl 1 % geen antwoord gaf. Deze cijfers liggen bij de niet-leden veel ongunstiger; zij bedragen daar onderscheidenlijk 5, 36, 56 en 3 %.

De zojuist vermelde getallen geven een duidelijke aanwijzing, dat de partij niet alleen een taak naar buiten, doch ook wel degelijk een naar binnen heeft. Want wanneer zelfs van de aangesloten partijleden gemiddeld 27 % niet in de politiek geïnteresseerd is, zullen deze in de eerste plaats geactiveerd moeten worden. Het zijn immers juist de partijleden, die de idealen van de partij verder moeten brengen.

Het beeld, dat het rapport over de politieke lethargie van het Nederlandse volk geeft, is niet bepaald opwekkend. Het nut van deze constatering is evenwel, dat daaruit de noodzaak blijkt, om in het belang van een gezond staatkundig leven het Nederlandse volk meer politiek-„minded” te maken. In dit verband zijn de door het NIPO weergegeven reacties van de kiezers op de politieke propaganda van uitzonderlijk nut, daar zij een richtlijn bieden voor een verkiezingscampagne.

In de eerste plaats blijkt, dat gemiddeld 57 % van de ondervraagden de voorkeur geeft aan het stemmen op een partij, tegen 27 % op een persoon, terwijl 16 % geen antwoord gaf. Deze cijfers liggen bij degenen, die op de VVD stemden, op 51, 45 en 4 %. De liberale kiezer maakt hiermede een uitzondering op het gemiddelde, want tegenover de 45 % van hen, die bij deze partij aan een persoon de voorkeur geven, staan slechts bij de CHU 27 %, de KVP en de PvdA 24 %, de CPN 22 % en de ARP 19 %. In de verkiezingspropaganda voor onze partij zal dus aan de persoon van de kandidaten de nodige aandacht moeten worden besteed.

Een bijzonder opmerkelijk resultaat leverde de vraag op, of de geënuquëteerde het belangrijk vond, de man of vrouw op wie hij stemt

persoonlijk te kennen. Niet minder dan 59 % vond dit niet belangrijk, tegen slechts 32 % belangrijk, terwijl 9 % geen oordeel had. Bij de leden van de politieke partijen waren deze cijfers 56, 34 en 10; bij de niet-leden 61, 30 en 9. De leden van de vertegenwoordigende lichamen mogen enige rust vinden in de gedachte, dat het niet beslist nodig is, op alle verkiezingsbijeenkomsten te spreken, aangezien de kiezers aan het programma van de partij een even grote voorkeur geven als aan de persoon en zij deze laatste in grote meerderheid niet beslist persoonlijk wensen te ontmoeten. En laat hij beslist niet zelf de kiezers thuis of bij hun werk gaan opzoeken, zoals in Amerika en Engeland de gewoonte is, want 55 % van de kiezers acht dit geen goed systeem, terwijl slechts 29 % hier vóór is.

Hoe neemt de kiezer kennis van de politiek?

Interessant is te zien, op welke wijze de kiezer kennis neemt van de politiek en wat hij verder met die kennis doet.

Spreken: over het algemeen wordt er meer over politiek gelezen dan gepraat. Zo blijkt slechts 6 % van de kiezers vaak over politiek in het gezin te spreken, tegen 40 % zo nu en dan en 52 % nooit. De partijleden doen dit beter, want daarvoor luiden de cijfers 13, 53 en 32. Op het werk blijkt 10 % van de mannen en 3 % van de vrouwen vaak over politiek te spreken. Zo nu en dan: 37 % van de mannen en 25 % van de vrouwen; en nooit 49 % der mannen en 65 % der vrouwen.

Hoe zo'n gesprek nu loopt? 8 % van de kiezers tracht de ander te overtuigen, 30 % luistert en zet vervolgens zijn eigen standpunt uiteen, terwijl 10 % alleen maar luistert. 52 % gaf op deze vraag geen antwoord.

Pers en radio: de meeste kennis over de politiek haalt de kiezer uit de krant. Van hen volgt 60 % regelmatig de verslagen van de gemeenteraad (hieruit blijkt, hoe belangrijk de taak van onze gemeenteraadsleden op het gebied der politieke propaganda is), 41 % leest de verslagen van de Eerste en Tweede Kamer, terwijl daarnaast nog 46 % naar de politieke commentaren over de radio luistert. Een cijfer, dat het belang van goede radio-uitzendingen van onze partij onderstreept.

De politieke vergadering: van politieke vergaderingen moet de Nederlandse kiezer niet veel hebben; immers 80 % bezoekt ze niet, 19 % soms. De getallen lopen hier bij mannen en vrouwen zeer uiteen, want naast de 27 % van de mannen staat slechts 8 % der vrouwen, die zo'n vergadering bezoeken. Naar politieke overtuiging gesplitst, blijken deze cijfers voor de VVD het laagst te liggen. Slechts 11 % der VVD-stemmers bezoekt een politieke vergadering. De ARP met 34 % staat hier bovenaan. Voorts blijken er van alle bezoekers van verkiezingsvergaderingen 7 op de 10 wel, 3 op de 10 geen lid van een politieke partij te zijn.

Nu mag men — en dit is het grote gevaar van een onoordeelkundig gebruik van de resultaten van enquêtes — uit deze getallen niet afleiden, dat de VVD maar beter kan ophouden met het organiseren van openbare verkiezingsbijeenkomsten. Want in de eerste plaats bleek, dat een

belangrijk deel van de partijleden niet geïnteresseerd is in de politiek, zodat een dergelijke vergadering, die in hoofdzaak partijleden blijkt te trekken, op hen zeer stimulerend kan werken. Maar voorts leest de Nederlandse kiezer wel veel over politiek in de krant, zodat de conclusie ten aanzien van dit punt moet zijn, dat het houden van verkiezingsvergaderingen zijn nut kan hebben, mits voor een goede reportage door de pers gezorgd wordt. In dit verband hebben ook de advertenties haar waarde, al zullen deze doeltreffender zijn, wanneer zij in woord en vooral ook in beeld op pakkende wijze bepaalde programmapunten naar voren brengen.

De folder: het veruit belangrijkste propagandamiddel blijkt de verkiezingsfolder te zijn. Terwijl slechts één op de vijf kiezers wel eens een verkiezingsvergadering bezoekt, lezen meer dan zes op de tien kiezers de verkiezingsfolders. En niet alleen van hun eigen partij! Ruim 91 % van de lezende kiezers neemt namelijk kennis van de propaganda-geschriften van meer dan één partij.

Het is bijzonder jammer, dat het NIPO op dit onderwerp niet dieper is ingegaan. Dit lag niet binnen het kader van zijn opdracht, maar we zouden zo graag vernomen hebben, welke soort folder het meeste gelezen wordt, het beste trekt. Voor mezelf weet ik, dat een slecht gedrukt pamflet, waarop in kleine lettertjes lange, dorre opsommingen van programmapunten voorkomen, direct de prullebak ingaat. En dat ik aan een geschrift met enkele puntige, kernvolle uitspraken, die mij rechtstreeks aanspreken en niet van logica gespeend lijken, vooral wanneer het met enige aardige tekeningen op statistisch gebied of in de vorm van karikaturen is verlucht, alle aandacht besteed. Maar hoe denken de andere kiezers hierover?

Van groot nut zal ook zijn te weten, hoe en op welk moment de kiezers hun folders moeten ontvangen. Het van huis tot huis verspreiden zal in elk geval beter zijn dan b.v. het op straat uitreiken, zo dit in verband met de politieverordeningen al mogelijk is. Maar hecht de kiezer meer waarde aan een tot hem persoonlijk gericht schrijven ener politieke partij of vindt hij het „niet erg”, dat hij als naamloze kiezer een pamflet in de bus vindt? In het eerste geval zal het partij-apparaat zich voor de niet geringe taak gesteld zien, een groot aantal verkiezingsbrieven van een adres te voorzien. Doch deze moeite kan achterwege blijven, wanneer de kiezer op dit persoonlijk appeal niet bijzonder gesteld is. Ik weet uit de praktijk, dat het persoonlijk element bij b.v. het werven van leden en donateurs voor verenigingen en stichtingen van uitzonderlijk grote waarde is. Maar is dat ook zo bij het maken van verkiezingspropaganda? Ik zou het niet zonder meer durven beweren. Althans wat mijzelf betreft, heeft de persoonlijke aanspraak in een verkiezingsbrief nooit enige indruk gemaakt.

Belangrijk is ook het moment, waarop de kiezers hun folders in de bus vinden. Moet dat 's morgens vroeg zijn, zodat de kiezer het pamflet bij het ontbijt of op weg naar zijn werk kan lezen? Of misschien 's middags bij thuiskomst? Of wellicht 's avonds om een uur of negen, zodat hij — wat velen doen — de lectuur in zijn bed kan verwerken? Ook hier vragen, die niet zonder meer te beantwoorden zijn en wel in belangrijke

mate verband zullen houden met de levensgewoonten van bepaalde groepen der bevolking en bepaalde maatschappelijke milieus. Mijn persoonlijke indruk is, dat de potentiële VVD-stemmers het beste in de avond bereikt kunnen worden.

Het NIPO-onderzoek geeft ook geen antwoord op de vraag, in hoeverre verkiezings-affiches haar nut hebben. Ik geloof, dat dit nut meer negatief dan positief is, in zoverre, dat het ontbreken van deze propaganda een indruk van inactiviteit zal geven, welke ongetwijfeld een nadelige invloed zal uitoefenen. In de Verenigde Staten van Amerika, waar de verkiezing bijna geheel is gericht op de persoon van de kandidaat, blijkt een affiche met het hoofd van de politicus het meeste in trek. Een dergelijke afbeelding zal voor ons land slechts waarde hebben, wanneer een alom bekend politicus voor een bepaalde verkiezing kandidaat staat, zoals b.v. Oud voor de Tweede Kamerverkiezing. Maar in alle andere gevallen zal men naar een tekening moeten zoeken, die uitmunt door eenvoud en duidelijkheid en precies aangeeft, om welke partij het gaat en wat haar nummer is. Vooral dit laatste zal niet gemist kunnen worden, omdat vele kiezers nog steeds hun lijst op het stembiljet vinden door de rijtjes kandidaten te tellen.

Conclusies.

En zo kom ik tot mijn slotconclusie van deze beschouwing over de plaatselijke verkiezingspropaganda. Zowel bij het opstellen van de verkiezingsfolders als bij het ontwerpen van de verkiezingsaffiches zal men van de modernste middelen op reclamegebied gebruik moeten maken. Men zal met andere woorden op dit gebied vakmensen moeten inschakelen. De smakelijk opgezette folder, duidelijk leesbaar en treffend door haar aanpak, zal ongetwijfeld gelezen worden en zij zal de mogelijkheid bieden, onze politieke idealen aan de kiezers duidelijk te maken. De pakkende affiche, die de lezer een ogenblik aan het denken zet, zal hem rijp maken voor het nader bestuderen van ons programma. De hogere kosten, welke met deze vormgeving gepaard gaan, zullen ongetwijfeld de verspreiding van het programmamateriaal enigszins limiteren. Maar wanneer men dit materiaal dan bezigt in die wijken van de gemeente, waar het grootste resultaat verwacht mag worden, zal uiteindelijk blijken, dat over de gehele gemeente bezien een grotere stemmenwinst wordt gemaakt.

Nog een enkel woord over de landelijke propaganda. Terloops wees ik reeds op het belang van de radio. Na hetgeen hierover de laatste tijd in de pers en in de Tweede Kamer is gezegd, kan ik kort zijn. Ook hier zal met zorg bekeken moeten worden, op welke wijze men de luisteraars het beste kan boeien. Een NIPO-onderzoek op dit gebied zou zijn geld waard zijn! Persoonlijk durf ik hier geen enkele gefundeerde aanbeveling te doen, ware het misschien deze, dat het voorlezen van droge beschouwingen in elk geval vermeden moeten worden. En dan..... de televisie. Dit moderne communicatiemiddel acht ik ontzaglijk belangrijk. Een goed voorbeeld biedt ons Amerika. Bij de Presidentsverkiezingen in 1948, toen voor de verkiezingspropaganda nog nauwelijks van de televisie

gebruik werd gemaakt, nam van het Amerikaanse kiezerskorps, waarvoor geen opkomstplicht bestaat, slechts 52 % aan de stemming deel. Dit getal steeg in 1952 tot niet minder dan 75 %. Toen vonden, na het begin van de verkiezingscampagne in september, bijna dagelijks televisie-uitzendingen van de partijen plaats. Geregeld kon men 's avonds de prominenten van deze partijen op het matglas zien en horen spreken en er waren slechts heel weinig kijkers, die dan hun toestel afzetten. Ik zal in dit verband nooit de geweldige indruk vergeten, welke de latere vice-president Nixon maakte, toen hij half september met vrouw en hond voor de televisie verscheen en daar, zo nu en dan dikke tranen wegvendend, zijn politieke tegenstanders te lijf ging, die kort tevoren allerlei uiterst kwalijke dingen over hem gezegd hadden. Alleen deze uitzending al bracht hem een grote winst aan stemmen. Zo zal in de naaste toekomst, ik denk aan de Kamerverkiezing in 1960, ook de Nederlandse televisie een waardevol instrument bij de verkiezingspropaganda kunnen zijn om onze ideeën ingang te doen vinden. Het zal aan de Tweede Kamer liggen om ook op dit gebied de nodige faciliteiten te verkrijgen!

Mr. G. C. van der Willigen

**ENIGE BESCHOUWINGEN OVER HET
GEMEENTEPROGRAM VAN DE V.V.D.**

WAT MIJ BIJ LEZING VAN HET GEMEENTEPROGRAM duidelijk bleek, was: Wat moet het voor een liberaal gemeentebestuurder, hetzij raadslid, wethouder of burgemeester, aange-naam zijn een zo uitvoerig programma te kunnen raadplegen. En wat laat dit program aan de andere kant gelukkig met zoveel woorden ook veel aan de eigen verantwoordelijkheid van de bestuurder over.

Een nieuw bestek.

De commissie, die het program ontwierp, heeft haar taak, geloof ik, uitstekend verricht. Zij heeft hierbij natuurlijk kunnen voortbouwen op wat reeds bestond, maar, het hele gemeentelijke terrein overziende, maakte zij in feite toch een geheel nieuw bestek op. Het oorspronkelijke ontwerp-program werd bijna ongewijzigd aanvaard. Het meest opvallend is het uitvallen van de bepaling, dat er voor de gemeente reden is, om kerkebouw te subsidiëren in daarvoor in aanmerking komende gevallen. Overigens is het meer opvallend dan beslissend, want gezien de ruime redactie liet het zoveel vrijheid om het wel of niet te doen, dat bij het nu ontbreken van een bepaling ter zake deze ruimte — en dus ook de mogelijkheid om te subsidiëren — er nog steeds is, ook voor die liberale bestuurder, die eventuele afwijzende standpunten uit het program als voor hem volkomen bindend zou aanzien.

Volkomen afwijzende standpunten kent het program trouwens nauwelijks.

Het program is geheel doortrokken van het beginsel, door Thorbecke al eens uitgesproken — maar van veel oudere datum — dat voor de burger in de gemeentelijke sfeer de meest direct voor hem van belang zijnde voorzieningen worden getroffen en dat dus de taak van de gemeente fundamenteel en uitgebreid is. Dit is niet in tegenspraak met de bepaling in hoofdstuk 2, stellende, dat de gemeenten hun werkzaamheid niet onnodig moeten uitbreiden en dat, waar het particulier initiatief een taak verricht, het in het algemeen beter is daaraan zo nodig steun te verlenen, dan die taak door de gemeente te doen overnemen. Want deze bepaling stelt alleen buiten discussie, dat als het particulier initiatief iets doet men, mits het goed wordt gedaan, het zoveel mogelijk aan dat particulier initiatief moet overlaten. Aan de gemeente blijft dus de taak om toe te zien, of wel het nodige voor de burger geschiedt en om te handelen indien dit niet of niet voldoende geschiedt.

Het is goed ons hierbij tegelijk nog eens te realiseren, dat dit voor de liberaal tevens inhoudt, dat hij zich als burger blijvend moet inspannen

om de nodige „particuliere” initiatieven in deze te nemen of daaraan mede te werken. Voor zeer velen is dit echter — gelukkig — reeds lang een vanzelfsprekende plicht.

Nog even verder doorgaande over de enkele wijzigingen die werden aangebracht noem ik — en met vreugde — de wijziging in het hoofdstuk 6, dat over onderwijs en volksontwikkeling handelt, waardoor uitgevallen is de eis, dat in het leerplan van de openbare school moet worden opgenomen het aankweken van eerbied voor het Vorstenhuis en de overheid, alsmede dat deze school behoort bij te dragen tot het besef van nationale waardigheid en internationale saamhorigheid. Evenzeer als ik meen, dat de school hierin het nodige moet doen (al zou ik voor eerbied liever een wat ander woord hebben gezien, maar dat is een subjectief iets), evenzeer ben ik overtuigd, dat het niet in het leerplan thuis hoort.

Dat de wijzigingsbesluiten er toe hebben geleid, dat naar de opvatting van de ontwerpers in bepaalde gevallen op de scholen beroepsvoorlichting dient te worden gegeven en dat een ambtenares die huwt niet deswege behoort te worden ontslagen, is gelukkig; evenals het gelukkig is, dat door de wijziging ook een taak van de gemeente op het gebied van de volkskredietvoorziening wordt gepostuleerd.

Weinig afwijzend, sterk positief.

Het heeft, als men de verslagen van sommige gemeenteraden leest, er wel eens de schijn van dat de liberale gemeentebestuurder zijn kracht meent te vinden in het „neen” zeggen, in een soort negativisme, in een zoveel mogelijk afwijzen. De schijn, maar soms is het ook wel de werkelijkheid. Want we zijn, zonder dit te willen — en degenen, die zeggen, dat wij het wel willen, kunnen we nu juist wijzen op dit program — niet het tehuis, maar dan toch wel de verblijfplaats, het toevluchtsoord van vele conservatieven. Conservatieven, die zich door hun levensbeschouwing in confessionele partijen niet thuis voelen, hebben ook niet zo veel keuze. Maar al bevinden die zich ook onder onze gelederen, hun inzichten zijn daardoor niet de liberale, en mochten zij — m.i. ten onrechte — al eens in de gemeenteraden terecht zijn gekomen op liberale plaatsen, dan zijn ze daardoor nog niet liberaal gelukkig. Un jacobin ministre n'est pas un ministre jacobin. Maar een liberaal raadslid behoort zich het gemeenteprogram van de liberale partij aan te trekken.

Uitgangspunten van het program zijn de gezonde beginselen, dat de gemeente in ons staatsbestel als zelfstandig lichaam „op velerlei wijze de belangen van haar ingezetenen heeft te behartigen” (dit vind ik niet zo'n heel sterke uitdrukking) en op het terrein waar zij autonoom is binnen de grenzen der wet zelf haar taak bepaalt. In deze zelfstandigheid behoort door rijk en provincie zo min mogelijk te worden ingegrepen. Hiertegenover dient de gemeente loyaal aan de regelen van de hogere lichamen mede te werken en in het algemeen haar zelfstandigheid waard te zijn. Deze laatste woorden zou ik wel in gulden letters in iedere raadzaal aangebracht willen zien, indien ik niet wist, dat wandteksten de neiging hebben de mens eerder af te stompen dan aan te manen.

In een goede honderd artikelen verdeeld over een elftal hoofdstukken

zijn daarna de regelen van het gemeentelijke spel, liberaal gezien, duidelijk gesteld. De hoofdstukken handelen respectievelijk over: de taak en organisatie van het gemeentebestuur, het financieel beheer, de woningbouw en volkshuisvesting, het verkeer, het onderwijs en de volksonwikkeling, de kunst, de gezondheidszorg, het maatschappelijk werk, de economische aangelegenheden (bedrijfsleven, overheidsbedrijven, middenstand en vreemdelingenverkeer), de toepassing van de zondagswet en de personeelsaangelegenheden. Het is onnodig en haast onmogelijk (en bovendien zou het voor de lezer verschrikkelijk vervelend zijn) om de inhoud van die hoofdstukken op te sommen. Bij doorlezing mist men voor het praktische beleid niet veel. Dat over politie en bescherming bevolking niets wordt gezegd, is echter wel een hiaat.

Hoe positief en hoe constructief het program voor het overige is, wil ik met een enkel voorbeeld trachten aan te tonen. Vroegtijdig verwerven van gronden is van groot belang, teneinde die bouwrijp ter beschikking van de woningbouw te kunnen stellen. Het is van grote betekenis te streven naar een harmonisch evenwicht tussen bebouwing en open of recreatie-terreinen. Een zo groot mogelijke differentiatie in woningtypen en grootte moet de gemeente bevorderen, waarbij in het bijzonder rekening dient te worden gehouden met woongelegenheid voor alleenstaanden, bejaarden en grote gezinnen. In uitbreidingsplannen worde rekening gehouden met de aanleg van voldoende sportterreinen, kinderspeelplaatsen, school- en volkstuincomplexen, parkeerterreinen en te reserveren plaatsen voor de bouw van garages. Een op een alleszins verantwoorde hoogte gebracht woningpeil is in elke gemeente geboden; krotopruijing en sanering van oude gemeentegedeelten dienen krachtig bevorderd te worden; de daartoe nodige plannen dienen vroegtijdig gereed te komen.

Wat het terrein van de kunst aangaat het volgende: de gemeente bevordert, dat de gehele bevolking kan deel hebben aan alles wat aan kunstuiting wordt geboden; zij bevordert, dat o.m. bij het onderwijs aandacht wordt besteed aan de kunstzinnige vorming van de jeugd (door jeugdconcerten, toneeluitvoeringen, en door aanmoediging van zelfwerkzaamheid in de kunst); bij het stichten van representatieve gemeentegebouwen dienen zo mogelijk middelen beschikbaar te worden gesteld voor het er in aanbrengen van werken van hedendaagse kunstenaars.

En tenslotte, als voorbeeld van de economische aangelegenheden, de volgende zin: de gemeente bevordert naar vermogen de bloei van het plaatselijk bedrijfsleven (landbouw, industrie, scheepvaart, handel, middenstand enz.) hetgeen aan de werkgelegenheid ten goede komt.

Kern van het program.

Het gehele program door komt men steeds weer het bekende thema tegen: de gemeente doe dit of dat slechts zelf als zij ziet, dat het op een andere wijze niet of niet goed geschiedt. Niet dus — ik wees er hierboven al op — „gemeente, houdt hier uw handen van af”, maar: ziet of anderen het doen en doen die het niet, doet het dan zelf; let er dus altijd op, blijft altijd waakzaam. Zo handelende kunnen we dus een heel goed

samenspel van overheid en particuliere ondernemer krijgen; niet een plaatselijke overheid, die belust is op het zelf op zich nemen van taken die even goed door de niet-overheidsburger geschieden kunnen, maar een plaatselijke overheid die de noodzaak van deze taken inziende, toch ook geen ogenblik zal verzaken voor de voorziening te zorgen als het particulier initiatief faalt. Telkens zal hier dus gewogen moeten worden; telkens ook zal de bestuurder, als een probleem zich aan hem voordoet, zich moeten afvragen, of de teneur van het liberaal program zich nog verdraagt met de situatie van dat ogenblik. De liberale bestuurder moet dus beginnen met zich bewust te zijn, dat het aantal voorzieningen waar een burgerij recht op heeft, theoretisch niet nauw omgrensd is en door de tijd heen wellicht steeds zal blijven toenemen. En dit zijnde moet hij zorgen dat die voorzieningen zo veel als mogelijk is in zijn bestuursgebied aanwezig zullen zijn, goed aanwezig zullen zijn.

En nu nog de mensen.

Het is verheugend, dat de liberale gemeentebestuurder zo'n positief program voor zich vindt. Maar er is ook de zorg om de goede mensen te vinden, die progressief in de goede, niet politieke zin van het woord, deze zeer verantwoordelijke taak willen aanvaarden. Zeer verantwoordelijk, omdat van zijn persoonlijk oordeel over de vraag of een bepaalde voorziening er al dan niet voldoende is, kan afhangen of de bevolking die voorziening zal krijgen. Maar we mogen rekenen op die goede Nederlanders, die verantwoordelijkheid niet schuwen en eerder juist door het zo persoonlijke element zich tot die taak aangetrokken zullen voelen.

Een nieuwe taak voor de program-commissie.

De commissie heeft haar taak verricht en het program is aanvaard, waarmede de VVD de verkiezingen tegemoet gaat. Maar er ligt een nieuwe taak voor de commissie: om ook voor de toekomst te zorgen voor een bruikbaar program.

De commissie zou daarom in stand moeten blijven en periodiek het program aan de werkelijkheid moeten toetsen. Zodoende hebben we niet alleen altijd een goed program, maar behouden we dit ook. Wellicht zou de commissie onder haar hoogst bekwame voorzitter hiertoe, indien zij daartoe mocht worden aangezocht, bereid zijn. Ten bate van een verantwoorde en diligente liberale gemeentepolitiek! De commissie zou zich dan ook nog eens uitvoerig met het subsidie-vraagstuk moeten bezighouden, dat nu niet helemaal uit de verf is gekomen.¹⁾ Over die wijk- en dorpsraden — een zeer moeilijk probleem, naar mij uit de praktijk is gebleken — zou ook een aparte studie alleszins de moeite waard zijn.

¹⁾ Inmiddels heeft de algemene vergadering van de VVD een commissie opgedragen een rapport uit te brengen inzake het vraagstuk van de subsidiëring van kerkebouw. „Liberaal Reveil” hoopt in de volgende aflevering een bijdrage over dit onderwerp te kunnen opnemen (Redactie).

BOEKBESPREKING

Nieuw-Guinea als wereldprobleem.

Door prof. mr. B. V. A. Röling. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen, 1958.

Het leek op het eerste gezicht een eenvoudige zaak, maar het is bij nader inzien niet zò gemakkelijk gebleken het voorliggende geschrift van prof. mr. B. V. A. Röling, getiteld „Nieuw-Guinea als wereldprobleem”, een studie welke zich blijkens het „Woord Vooraf” ten doel stelt uit de impasse te geraken, waarin de ijskast-politiek t.a.v. dit rijkdeel Nederland heeft gebracht, op bevredigende wijze aan een kritische beschouwing te onderwerpen. Niet zozeer, omdat het op zich zelf moeilijk scheen op dit werkje de ernstige kritiek te leveren die het alleszins verdient, maar veeleer daarom, omdat een werkelijk diepgaande bespreking van dit misleidende, dus gevaarlijke, boekje een artikel zou opleveren van dusdanige omvang, dat het wegens „eindelozige lengte” beslist niet in aanmerking zou kunnen komen om in de kolommen van „Liberaal Reveil” een geëigende plaats te vinden.

Is beknoptheid op zich zelf dus reeds noodzakelijk, bovendien is er nog een andere gewichtige reden waarom gemeend wordt, dat de kritiek beperkt moet worden gehouden; hetzelfde motief overigens, op grond waarvan ook prof. dr. C. Gerretson reeds van oordeel was niet te kunnen voldoen aan het verzoek van uitgever Van Gorcum om het bewuste pamflet uitvoering in „De Telegraaf” te bespreken.

Deze hoogleraar stelde zich namelijk — n.m.m. terecht — op het standpunt, dat aangezien het geschrift reeds goeddeels door de feiten was achterhaald, er zijnerzijds slechts aanleiding bestond voor een „enkele korte opmerking”. Wat dit laatste betreft, zò enkelvoudig en zò kort is de „opmerking” van prof. Gerretson over de inhoud van de te bespreken pennevrucht van zijn ambtgenoot in Groningen niet gebleven als hij zich aanvankelijk wellicht had voorgesteld. En ofschoon, of — wellicht beter — juist omdat steller dezès zich grosso modo geheel kan conformeren aan de afstraffende kritiek die deze Utrechtse hoogleraar op de hem eigen wijze over het hoofd van zijn Groningse confrère heeft uitgegoten, lijkt het ter vermijding van duplicatie overbodig hieraan verder te refereren of daarop terug te vallen. De belangstellende lezer kan het bewuste artikel vinden in „De Telegraaf” van 1 februari 1958 onder het opschrift „Vijand binnen de muren”.

Trachtend geheel los te komen van de toornige reactie van prof. Gerretson, moet het steller dezès desondanks van het hart, dat de lezing van het uit drie delen bestaande — aan feitenmateriaal overigens niets nieuws bevattende schriftuur (deel I wordt aangeduid als een „terug-zien”, deel II als een „rondzien” en deel III als een „vooruit-zien”) — ook hem voortdurend met wrevel heeft vervuld. Steeds maar te moeten geloven, dat de Nederlanders in de Nieuw-Guinea-kwestie zich after all niet veel beter hebben gedragen dan als een stelletje „blundering fools”, dan als een partijtje sufferers, wier goede trouw bovendien op zijn minst genomen als dubieus wordt aangeduid, is wel wat machtig. Eén uitzondering hierop wordt mirabile dictu gereserveerd voor de heer Van Mook, van wie (pag. 30) wordt getuigd: „Een groot man! En als zovele grote mahnen in de Nederlandse geschiedenis, miskend door zijn tijdgenoten”. Een klinkende éloge dus juist over de figuur van wiens fatale optreden het aftreden van een waarlijk grote en grootse persoonlijkheid als Van Starckenborgh het directe gevolg was. Deze noodlottige gebeurtenis wordt door de hooggeleerde schrijver vermeld, maar — veelzeggend — zonder commentaar gepasseerd (pag. 15).

Wat anderzijds de Indonesiërs betreft, nu ja, die komen er bij prof. Röling ook niet geheel zonder kleerscheuren af — het zou ook moeilijk anders kunnen — maar dát mag voor de oplossing van het probleem blijkbaar niet hinderen; alle denkbare misdragingen hebben wij Nederlanders maar te nemen, voor het heden en verleden en voor de toekomst nog veel meer, al is het dan ook zo, dat zelfs door de professor wordt erkend, dat de kwestie Nieuw-Guinea welbewust werd en wordt misbruikt om de tegenstelling Nederland—Indonesië, Europa—Azië te markeren (pag. 82). Wie op dit alles let, is maar een miserabele kniesoor en stellingname daartegen nutteloos en dom, want ze mogen geen beletsel zijn

voor het volgen van „smadelijke” wegen, omdat die immers niet meer te vermijden zijn (pag. 103).

Aldus spreekt prof. Röling!

Het vreemde is intussen, dat naar de mening van de hooggeleerde auteur, de kaarten anders zouden liggen, „als het waar zou zijn, dat onomstotelijk voor ieder, hier en in Azië zou vaststaan, dat Nieuw-Guinea deel vormde van het Koninkrijk der Nederlanden”. Dan pas „zou de appreciatie van activiteit in het zuiver politieke conflict, hier in Azië, verschillen van wat zij is.” Waarop de hooggeleerde laat volgen, „dat de Nederlandse souvereiniteitspositie” ook z.i. „aanvechtbaar is” (pag. 83).

Verbazingwekkende uitspraken voor iemand als prof. Röling. Verbazingwekkend naar de ene kant, omdat hij er blijk van geeft zo naïef te zijn door te geloven, dat de kwestie van de juridische rechtmatigheid van Indonesië en zijn politieke vrienden in dit geschil nog enig gewicht in de schaal legt. Is het dan nog steeds niet duidelijk, dat zelfs Indonesië maar al te goed weet, dat de souvereiniteit over Nieuw-Guinea wel degelijk bij Nederland berust? Blijkbaar niet, want de professor hecht nauwelijks enige betekenis aan het feit, dat Indonesië steeds halsstarrig heeft geweigerd dit geschilpunt ter beslissing bij het Internationale Gerechtshof voor te leggen. De andere kant op redenerend: Waarom denkt prof. Röling, dat de Nederlandse regering telkenmale heeft aangedrongen op een gerechtelijke uitspraak? Zou het niet zo kunnen zijn, dat Nederland hier zeker is van zijn zaak? Zou de Nederlandse regering dan wellicht over nog meer bewijsmateriaal beschikken dan valt te putten uit de tekst van de R.T.C.-verdragen annex de daarbij behorende officiële briefwisseling?

Al deze vragen te stellen staat gelijk met ze te beantwoorden.

En wat 's professors eigen argumentatie omtrent Nederland's souvereiniteitspositie betreft past verdere verbazing, want na betoogd te hebben, dat in artikel 2 van het Charter van de Souvereiniteitsoverdracht welbewust het gebruik van het woord „Sovereiniteit” is vermeden en na betoogd te hebben, dat dit woord „wellicht bij vergissing” toch is binnengeslopen in de noot, behorende bij de „Overeenkomst betreffende de Toescheiding van Staatsburgers”, lijkt het onze hooggeleerde, dat „ter interpretatie van het hoofdverdrag, waarin zo zorgvuldig het woord souvereiniteit werd vermeden, een internationale rechter aan deze „Noot” niet diè beslissende betekenis zou toekennen” als (huis-, tuin- of keuken) juristen plegen te doen (pag.'s 33 en 34, ook pag.'s 84 en 85).

Wanneer deze stelling juist zou zijn, waarom schrijft prof. Röling dan enkele bladzijden tevoren: „De” (Nederlandse) „redenering” (dat vaststaat, dat Nederland bij de ondertekening van Lingadjadi zich t.a.v. Nieuw-Guinea tot niets heeft verbonden, integendeel, voor Nieuw-Guinea onomstotelijk heeft vastgesteld, dat dit gebied niet in zijn rechtspositie was bepaald door Lingadjadi)” lijkt mij niet zo sterk als de gebruikte woorden zouden doen vermoeden. Het is nu eenmaal zo, dat bij internationale overeenkomsten de opvattingen van partijen van geringe betekenis zijn, als de woorden van de overeenkomst duidelijke taal spreken.”

Men wrijve zich de ogen uit!

Immers wanneer men bedenkt, dat het Charter van de Souvereiniteitsoverdracht van gelijke datum is als de Overeenkomst betreffende de Toescheiding van Staatsburgers en door dezelfde verdragspartijen werd ondertekend, zodat van een praeventie van het ene verdrag boven het andere geen sprake is in die zin, dat bij het complex van R.T.C.-verdragen met boven- en onderschikking van hoofd- en bijverdragen moet worden rekening gehouden, dan staat ook voor de leek onwrikbaar vast, dat de R.T.C. diè duidelijke taal heeft gesproken als waarop prof. Röling in zijn in de vorige alinea weergegeven citaat doelde.

Ten allen overvloedig: het is in confesso, dat het een tijd lang ook de opvatting van de Indonesische regering was, dat ná 27 december 1949 de souvereiniteit over Nieuw-Guinea bij Nederland was gebleven.

Maar ook die door prof. Röling erkende daadzaak doet hem weinig, evenmin als het feit, dat vervolgens door Indonesië werd gesteld, dat de souvereiniteit over Nieuw-Guinea weliswaar bij Nederland was gebleven, maar dat deze krachtens artikel 2 van het Charter alsnog onvoorwaardelijk aan Indonesië moest worden overgedragen. Evenmin als het de professor iets schijnt te zeggen, dat tenslotte

door onze opposenten het standpunt werd ingenomen, dat de Indonesische Souvereiniteit over Nieuw-Guinea reeds vroeger was verkregen uit kracht van de „Onafhankelijkheidsproclamatie van 17 augustus 1945”.

Laatstbedoelde absurditeit geeft geredelijk aanleiding tot het volgende anecdotisch aandoende, niettemin ware verhaal, dat humoristisch zou zijn, indien het niet zo droevig was.

In zijn acrobatisch pogen om waar te maken, dat de souvereiniteit over Nieuw-Guinea reeds op 17 augustus 1945 bij Indonesië was komen te berusten, kon men zich niet beroepen op de betreffende onafhankelijkheidsverklaring, omdat de tekst daarvan niet vermeldt wat onder „Indonesië” dient te worden begrepen. Ook de „Voorlopige Grondwet”, die de volgende dag werd vastgesteld, zwijgt hierover. Evenmin kon het bijvoegsel voor de Grondwet uitkomst brengen, omdat het weliswaar een omschrijving bevat van het grondgebied van de Republiek Indonesia, maar in die opsomming schittert Nieuw-Guinea door afwezigheid.

Wellicht bij vergissing, zal prof. Röling weer zeggen!

Hoe dan ook, voor de Indonesiërs geen nood! Ter vergadering van de V.N. beriep Indonesië zich eenvoudigweg op een (als een officieel stuk gedrukte) op 23 augustus 1945 gehouden toespraak tot het „Indonesische Volk” (if any) „van Sabang tot Merauke”. Jammer voor Indonesië moest de Nederlandse delegatie er op wijzen, dat hier bepaaldelijk sprake was van historie-vernietiging. Door Nederland werd n.l. geponereerd, dat in bedoelde proclamatie van het Indonesische Volk „van Atjeh tot Ambon” (dus exclusief Nieuw-Guinea) was gesproken. Nog steeds geen nood! „Koloniale overheersers” liegen altijd, dus de Nederlanders haalden de woorden van president Soekarno opzettelijk verkeerd aan.

Deze brutale bewering werd uiteraard prompt afgestraft door deponering op het secretariaat van de V.N. van een fotocopie van de officiële Indonesische publikatie getiteld: „Negara Republik Indonesia”. Tableau!

Maar (wranse) grapjes terzijde en terugkerende tot het betoog van prof. Röling, waar hij stelt dat het beroep van het recht op „self-determination” voor de Papoea's niet sterk staat, omdat toch dit recht nog niet in het Volkenrecht of in het Handvest der V.N. erkend is (pag.'s 86 e.v.).

Dat moge juist zijn, maar men vraagt zich toch met verbijstering af, wat in 's Heren naam prof. Röling ertoe beweegt om zich hoofdzakelijk te beperken tot de tegenargumenten. Staat hier dan niet tegenover, dat dit recht van zelfbeschikking een uitvloeisel is van de R.T.C. in 1949; van art. 43 van de Voorlopige Constitutie van de Republiek van de Verenigde Staten van Indonesië en van artikel 2 van de Overgangsovereenkomst. En tevens evenzeer van art. 3 van de Overeenkomst van Linggadjati (25 maart 1947), van art. 6 van de Renville-overeenkomst (17 maart 1948) en van punt 4 van de Van Royen/Roem-verklaring van 7 mei 1948.

Maar..... overeenkomsten zijn vodjes papier, nietwaar!? Put that in your pipe and smoke it!

Genoeg hierover: enkele pagina's verder lezende wordt kennisgenomen van de verbluffende — pro de Indonesische claim pleitende — conclusie, dat wel vast staat, dat de eerste taak is de Papoea's te leren leven in een Aziatisch milieu en zulks op grond van het simpele, doch alles verpletterende argument, dat de te importeren arbeiders (nodig voor de economische ontplooiing van Nieuw-Guinea) niet anders dan uit arbeiders van Aziatische origine zullen moeten bestaan.

Als dit juist zou zijn, dan heeft prof. Röling de bus gemist, want dan zou hij deze noodzaak al lang geleden bij de overheid van Nieuw-Caledonië moeten hebben voorgebracht, die het — als abjecte koloniale overheersers? — v.z.v. bekend nimmer als een „eerste taak” hebben opgevat om de autochthone Nieuw-Caledoniërs Aziatisch op te voeden uit overweging, dat in dit gebied van oudsher Javaanse koelies werden geïmporteerd ter voorziening in de arbeiders-behoefte.

En wanneer de professor iets verderop pathetisch uitroept: „Is het niet aanmerkelijk, dat Aziaten beter dan Europeanen geschikt zijn om Aziaten voor te bereiden voor het leven in een Aziatisch milieu?.....” Ja, dan schijnt de hooggeleerde min of meer vergeten — of wist hij het nog helemaal niet? — dat Indonesiërs en Papoea's tot twee verschillende hoofdassen behoren, die alleen biologisch iets met elkaar gemeen hebben.

Bepaald lachwekkend doet ook aan verderop nog te moeten lezen, „dat-

gene wat Indonesië sinds de bevrijding deed op het gebied van onderwijs en opvoeding", daarmee demonstrerende, „dat het in een jong nationalistisch élan kan presteren, wat de koloniale mogendheid niet vermocht te bereiken"; afdoende tegenbewijs is voor de stelling, dat het belang van de Papoea beter is gediend door Nederlands dan door Indonesisch beheer" (pag. 9).

Ook hier vraagt men zich met verbijstering af of prof. Röling nu werkelijk de mening is toegedaan, dat wat successen op het gebied van onderwijs en opvoeding op zichzelf al voldoende geschiktheid bewijzen om een over honderden stammen verdeelde, in onherbergzame streken wonende en talloze talen sprekende bevolking op adequate wijze rijp te maken voor het moderne wereldverkeer? Hierbij nog met gepaste twijfel abstraherend van de vraag of de door de Indonesiërs met zoveel voldoening gepubliceerde onderwijsstatistieken meer op hun kwantitatieve dan op hun kwalitatieve mérites zouden zijn te waarderen.

Uitgesproken beangstigend wordt het met prof. Röling te moeten geloven, dat Indonesië overtuigd is, dat zijn relatie tot Nieuw-Guinea — de relatie tot een onderontwikkeld deel van het eigen land — groter waarborg voor intensieve onzelfzuchtige bemoeiing is dan Europees koloniaal beheer.

Neen, hooggeleerde heer!

Het is bepaald niet het verlangen naar het beheer over Nieuw-Guinea als zodanig, dat de Indonesiërs enigermate interesseert. Hoegenaamd niet! Het enige Indonesische doel is: de Nederlanders er uit! Damn the consequences!

Maar waarom dan toch, hoor ik al tegenwerpen?! Ja, waarde lezers, er zijn natuurlijk velerlei redenen, maar de voornaamste daarvan zijn toch wel gedetermineerd door drijfveren, die diepte-psychologisch vergelijkbaar zijn met de psychische componenten van pathogene aard, die vele vrouwen neurotisch maken. Adler zou (minder duidelijk) spreken van „het mannelijke protest", maar Freud heeft daarvoor een andere — duidelijkere en kernachtigere — benaming, die hier niet kan worden neergeschreven, omdat zij in een politiek blad als „Liberaal Reveil" minder op haar plaats zou zijn.

Maar aan de beknoptheid moet zoveel mogelijk de hand worden gehouden en daarom slechts nog enkele alinea's over de twee (smadelijke) wegen, die Nederland volgens de hooggeleerde schrijver nog maar blijven: *Primo*: Onderhandelingen met Indonesië met de bereidheid de Indonesische souvereiniteit te erkennen (let wel: dus niet de Nederlandse souvereiniteit aan Indonesië over te dragen!). Daarbij zou de bemiddeling van de secretaris-generaal bij de V.N. kunnen worden ingeroepen.

Hooggeleerde heer! Dunkt ook u niet, dat — zoals de zaken daar ginds thans reilen en zeilen — deze gedachte alleen dan op verantwoorde wijze realiseerbaar zou zijn, indien redelijkerwijze verwacht mag worden, niet alleen, dat Indonesië zich in de loop van de komende tijden kan handhaven als werkelijk onafhankelijke staat, maar ook in staat is zich zelf in opwaartse richting te ontwikkelen? Het doet er niet toe of u het antwoord al of niet meent te weten, maar leest u in elk geval de analytische en prognostische gedachten hierover van de heer E. Smedes te Haarlem, die (jammer genoeg alleen in excerpt) zijn afgedrukt op pag. 3 van het V.V.D.-weekblad van 13 februari j.l. Wat de heer Smedes hiervan zegt is integraal vernietigend voor u, maar daarom niet minder juist. Er valt praktisch niets aan toe te voegen.

Secundo: De alternatief aanbevolen oplossing, beogende het aanbrengen van de kwestie Nieuw-Guinea bij de V.N. onder bereidverklaring a priori de door dit college voorgestelde oplossing te aanvaarden, inclusief de oplossing, waarbij de souvereiniteit van Indonesië over Nieuw-Guinea wordt „erkend", zou op het oog de mérite van aantrekkelijkheid niet kunnen worden ontzegd, wanneer daarbij van de praemisse zou kunnen worden uitgegaan, dat het geschil daarmede in handen komt van een lichaam, dat op het gebied van arbitraire objectiviteit zijn sporen heeft verdiend.

Maar sprekend in de trant van zijn voormalige leermeester, prof. Kranenburg, zou steller dezès willen vragen: Wat is daarvan?

Helaas, wat daarvan is, wordt meer oprecht dan beleefd beantwoord door de typering van het Tweede Kamerlid De Kadt als volgt:

„Men vergist zich volkomen, als men de V.N. ziet als een organisatie, die de „beschaafde mensen" vertegenwoordigt. Ze is een organisatie waarin de barbaren

en half-barbaren de overhand hebben. Ze is ook een organisatie, waarin de politieke misdadigheid, zoals die door de Russen, hun satellieten en hun meelopers wordt vertegenwoordigd, een belangrijke plaats op het gestoelte der ere inneemt. En ze mist dus ieder moreel recht om een land te veroordelen (Zuid-Afrika) dat één van de mensenrechten met voeten treedt, zolang in de meerderheid van haar landen vrijwel alle andere mensenrechten buiten werking zijn gesteld".....

Aldus de heer De Kadt en aldus steller dezès met hem.

Van de tweede aanbeveling is dus ook niets! Beide oplossingen zijn alleen maar smadelijk. Ze zullen Nederland geen stap verder brengen, slechts op een genadeloze uitlevering van de Papoea's aan de chaos en het barbarisme uitlopen.

Daarentegen schijnt de Nederlandse regering, die vroeger in de „saecken tot Indonesia" zo vaak blijf gaf te lijden aan een adembenemende graad van politiek infantilisme, wat Nieuw-Guinea betreft, op de enige goede weg te zijn: Het been stijf houden, afwachten en wat de toekomst van Nieuw-Guinea betreft, nauwere samenwerking zoeken met de Australische regering, zoals reeds tot uitdrukking is gekomen in de gemeenschappelijke Nederlands-Australische verklaring van 6 november 1957.

S. L. J. v. WAARDENBURG

INHOUD

- Een liberale stem uit België: *Louis D'haeseleer* 21
- Prof. Mr D. Simons: *Algemene aspecten van subsidiëring* 23
- Mr Dr W. K. J. J. van Ommen Kloeke: *Politieke propaganda-
techniek* 32
- Mr G. C. van der Willigen: *Enige beschouwingen over het gemeente-
program van de V.V.D.* 40
- S. L. J. van Waardenburg: *Prof. Mr B.V.A. Röling over
Nieuw-Guinea als wereldprobleem* 44
-

*T*he political problem of mankind is to combine three things: Economic Efficiency, Social Justice, and Individual Liberty.

The first needs criticism, precaution, and technical knowledge; the second, an unselfish and enthusiastic spirit which loves the ordinary man; the third tolerance, breadth, appreciation of the excellencies of variety and independence, which prefers, above everything, to give unhindered opportunity to the exceptional and to the aspiring.

The second ingredient is the best possession of the great party of the Proletariat. But the first and third require the qualities of the party which, by its traditions and ancient sympathies, has been the home of Economic Individualism and Social Liberty.

J. M. Keynes:

Am I a Liberal in *The Nation* and *Athenaeum*, 1925.

JULI 1958

L*iberaal*
R*eveil*

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT BOTTICELLI STRAAT 8, AMSTERDAM (Z.)

DERDE JAARGANG NR 3

REDACTIE

	W. Altink	Amsterdam
Prof. Mr. N. E. H. van Esveld		Rotterdam
Mr. W. H. Fockema Andreae		Rotterdam
	H. H. Jacobse	Amsterdam
	Drs. H. A. Korthals	Voorschoten
	Drs. R. H. Neuberg	Amsterdam
	Dr. E. Nordlohne	Amsterdam
	Ir. L. G. Oldenbanning	Arnhem
Mr. Dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke		Den Haag
	Drs. L. D. Oosterveld	Amsterdam
	Drs. A. A. C. Reedijk	Den Haag
	Mr. E. Veder-Smit	Huis ter Heide
Prof. Dr. H. J. Witteveen		Rotterdam

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studieorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en kritische wijze te kunnen verrichten.

Redactie adres: Botticellistraat 8. Amsterdam-Z.

na 15 september: Comeniusstraat 549 III, Amsterdam-W. II

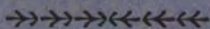
Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempfer, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van

Stichting Liberaal Reveil

te Amsterdam.

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL

MEDEDELING

Het adres van de Stichting Liberaal Reveil en van de redactie van Liberaal Reveil wordt gewijzigd en luidt na 15 september 1958: Comeniusstraat 549 III, Amsterdam-W II.

Liberaal Reveil

DERDE JAARGANG Nr. 3

KRONIEK

HET NEDERLANDSE ELECTORAAT heeft in de voorzomer van dit jaar bij herhaling een ferm geluid doen horen. Nog steeds is de politieke wereld doende om — ieder op zijn wijze — deze verkiezingsuitslagen te verklaren. Na de eerste ontsteltenis lijkt de teneur van de beschouwingen dergenen, die behoren tot de bewoners van het regeringskasteel, een matigende en vermanende orgeltoon te worden van vertrouwen, van waardigheid, van gevestigd gezag, van respect voor de rust, de orde en de welvaart door het wijs bestier van de zittende regeerders gebracht. Men wenst de kiezers een heerlijke vakantie toe in de hoop dat na vreugdevolle zomerse genietingen hun stoutigheid zal verkeeren in gapende gemelijkheid. Geen avonturen, laat zitten wat zit.

Nu is het vervelend, dat in de laatste tijd allerlei politieke voorlieden en allerlei politieke spelletjes openlijk zijn uitgelachen. Ons volk is beu van alle grote verhalen, is misselijk van alle dikdoenerij waarmee onze hedendaagse politieke wereld stand probeert op te houden. Het kijkt dwars door alle meneren heen, die gehoord moeten worden, erkend moeten worden en zichzelf onmisbaar vinden. Het gelooft oprecht in de democratie, maar niet in de democratische manoeuvres. Het wil worden geregeerd, maar niet bedisseld. Het kan best een sterke duim verdragen, maar het wil niet worden beduimd.

Omdat brede lagen van ons volk het weinig preciese maar duidelijke gevoel hebben gekregen, dat het openbaar bestuur dreigt te verworden tot slap gedoe, daarom geven zij met hun stem te kennen, dat zij een andere koers ingeslagen wensten te zien. Welke koers die moet zijn willen zij overlaten aan de leiders van onze samenleving, van wie zij mogen ver-

wachten, dat zij de aanwijzing van de kiezers zullen volgen. Ons rustige volk wacht met vertrouwen af wat er nu zal gaan gebeuren.

Wanneer nu alle heren in Den Haag elkaar zulke aardige en geschikte mensen vinden dat zij het maar het beste achten om niets te doen — wat dan? Een stormloop op het Binnenhof van het teleurgestelde electoraat? Foei toch! Dat mogen wij geen van allen van thuis! Neen, dan zal er maar één ding gebeuren: een voortgaande minachting voor degenen, die met publieke en politieke verantwoordelijkheden zijn bekleed zal het gevolg zijn.

Het is te hopen dat onze huidige machthebbers beseffen, hoezeer de natie van hen thans een mannelijk optreden verwacht. Voortgezet onderling schoudergeklop en handjeplak leidt tot schouderophalen en tot handgemeen van hun onderzaten. Tanend gezag geeft de grootste ongelukken. Nederland wenst een stellig beleid, gevoerd door flinke knappe mensen die in een democratische orde verantwoordelijkheid durven te dragen en verantwoording durven af te leggen. Dat moet in de gegeven omstandigheden in elk geval een beleid zijn, waarin de socialisten naar het tweede plan worden verwezen.

Liberaal Nederland heeft in deze ontwikkeling thans een nieuwe opdracht ontvangen door het grote vertrouwen, door de kiezers tot uitdrukking gebracht. Er kan geen sprake van zijn, dat de liberalen thans haantje de voorste zouden mogen gaan spelen. Maar één ding staat vast: niet gerust mag worden totdat het primaat der socialisten in de huidige regering zal zijn opgeheven. Er moet thans ruimte zijn voor een kabinet zonder socialistische boventoon. Het bezwerende „onmogelijk!” behoort tot het verleden — zo het al ooit werkelijk waarde heeft gehad.

Wij hopen, verwachten en vertrouwen. Vertrouwen bovenal dat deze voor Nederland vitale beslissingen niet wederom zullen verzanden in uitstel en in halfslachtigheid, veroorzaakt doordat men in een al te klein kringetje in de residentie elkander te belangrijk en te amusant vindt — hetgeen bezijden de werkelijkheid is.

F. A.

DE LIBERALE ZEGE

De hoogtijdagen ener democratie liggen weer achter ons. Eind maart vonden verkiezingen voor de provinciale staten plaats, eind mei ging Nederland wederom ter stembus, ditmaal om nieuwe gemeenteraden samen te stellen.

Het lijkt al weer zo lang geleden. Want de wereld, waarin wij leven, draait snel. Algerije, de Gaulle, Libanon, Cyprus, Menado; het zijn slechts enkele grepen uit een overstelpende hoeveelheid berichten. Schier dagelijks doen zich nieuwe ontwikkelingen voor; wat kort geleden nog in het brandpunt van de belangstelling stond is thans reeds bijna vergeten. Daarom lijkt het goed, in dit juli-nummer van Liberaal Reveil enige beschouwingen aan de in maart en mei gehouden verkiezingen te wijden. Want bij deze verkiezingen deden zich enige opmerkelijke verschijnselen voor.

Aardverschuiving

Wie gedacht had, dat aardverschuivingen in ons land niet voorkomen, heeft zich ditmaal toch zwaar vergist. Er vónd een aardverschuiving plaats; en onze doorgaans zo rustige politieke binnenzee veranderde in een woelige watermassa. Alom kwamen partijscheepjes in nood. Communistische, socialistische en protestants-christelijke bemanningsleden werden door hoge vloedgolven overboord gespoeld. Velen wisten het liberale strand te bereiken, anderen echter kwamen in een pacifistische draaikolk terecht. Alleen aan boord van het K.V.P.-schip werd niemand vermist; de opvarenden waren benedendeks gezonden en de luiken gegrendeld. De Amsterdamse reddingsboot van Cor du Buy wist met behulp van ping-pong bats tienduizend drenkelingen uit het water op te vissen.

Om het wat minder lyrisch uit te drukken: de uitslagen van de maart- en mei verkiezingen wezen beide in dezelfde richting. CPN, PvdA en protestants-christelijke partijen leden zware verliezen. De VVD behaalde een eclatante zege. Verkreeg zij reeds in maart de grootste winst, in mei bleek zij, vergeleken bij maart, de enige winnaar te zijn. Want de KVP, die in maart nog een bescheiden vooruitgang wist te boeken, vermocht in mei nauwelijks de behaalde winst te consolideren. En wat de PSP betreft: na het opzienbarende succes, dat deze pacifistische partij in maart behaalde, viel de uitslag twee maanden later tegen. Weliswaar kon zij in Amsterdam haar aanhang nog vergroten; doch in andere gemeenten, waar zij in mei voor het eerst aan de verkiezingen deelnam, was het resultaat pover.

De omvang van de liberale overwinning blijkt duidelijk uit de procentuele cijfers van de vier grootste gemeenten.

VERKIEZINGSUITSLAGEN IN 4 GROOTSTE GEMEENTEN

	Tweede Kamer 1956	Provinciale Staten maart 1958	Gemeenteraden mei 1958
Amsterdam	11,5	16,3	19,7
Rotterdam	11,1	14,2	16,8
Den Haag	14,8	20,6	23,8
Utrecht	8,1	11,4	12,9

Zeker, de uitslagen in deze gemeenten behoeven niet geheel gelijk te zijn aan het landelijk resultaat. Doch uit deze cijfers spreekt toch wel een onmiskenbare tendens. En bovendien: vergelijkingsmateriaal op landelijk niveau ontbreekt. Met name bij gemeenteraadsverkiezingen spelen plaatselijke groeperingen een rol, die het algemene beeld vertroebelen. Wat betekenen kreten als „Algemeen Belang”, „Gemeentebelangen” of „Gemeente X vooruit”? Dat hangt er maar van af, wat men vooruit of achteruit wil noemen.

Alleen tijdelijke winst?

Hoe dit ook zij, één ding staat vast: de aanhang van de VVD is belangrijk gestegen. En dan rijst onmiddellijk de vraag, welke de oorzaken van dit verschijnsel zijn. Is Nederland plotseling enige honderdduizenden liberalen rijker geworden, of heeft men slechts VVD gestemd „faute de mieux”? Is deze winst van de VVD blijvend of tijdelijk van aard?

Het antwoord op deze vragen is niet zo eenvoudig te geven. Soms is het al moeilijk inzicht te krijgen in de motieven van iemand, die men persoonlijk kent. Hoe veel te moeilijker is het dan niet de motieven te achterhalen van enige honderdduizenden onbekenden. Een „verklaring” van de VVD-zege kan dan ook niet meer dan een gissing zijn.

De conclusie voorop stellend komt het mij waarschijnlijk voor, dat het succes van de VVD deels tijdelijk, deels blijvend van aard is. Incidentele factoren hebben ongetwijfeld een rol gespeeld. De VVD vervult nu eenmaal in het parlement de rol van oppositie-partij. En een oppositie-partij pleegt de wind in de zeilen te hebben. Daar kan bijvoorbeeld de CVP in België over meespreken. Bovendien zijn de verkiezingen gehouden in een tijd, waarin een zekere economische teruggang viel waar te nemen. Een teruggang, die conjuncturele werkloosheid veroorzaakte. Er zijn velen in den lande, die deze werkloosheid wijten aan de in 1956 gevoerde sinterklaaspolitiek, welke via overbesteding tot bestedingsbeperking leidde. En tenslotte heeft het regeringsprestige een knauw gekregen door allerlei affaires, die zich in de afgelopen maanden hebben afgespeeld: Majoor K., de helmenaffaire en wat dies meer zij.

Al deze verschijnselen hebben in hoofdzaak een incidenteel karakter. Ditmaal werkten deze factoren ten gunste van de VVD. Er zijn echter situaties denkbaar, waarbij een volgende maal soortgelijke factoren verlies voor de VVD zouden kunnen opleveren. Want het zetelen in het kabinet en het wanbeleid bij het Directoraat Materieel Landmacht zijn geen

typisch socialistische verschijnselen, evenmin als het voeren van oppositie en het leveren van critiek op het DML typisch liberale eigenschappen zijn. En zelfs Sinterklaas is geen bij uitstek socialistische figuur.

Blijvende aanhang

Het lijkt dus waarschijnlijk, dat tijdelijke overwegingen een niet te verwaarlozen rol hebben gespeeld bij de stembus. Maar daarnaast is het al even waarschijnlijk, dat een aantal kiezers zich heeft laten leiden door overwegingen van meer blijvende aard. Want het ligt in de lijn der maatschappelijke ontwikkeling dat het socialisme terrein zal verliezen aan het liberalisme.

In het kader van de tegenstelling liberalisme-socialisme zijn twee fundamentele behoeften bij brede lagen van de bevolking van belang: de behoefte aan bestaanszekerheid en de behoefte aan vrijheid. Die behoefte aan bestaanszekerheid is in de afgelopen jaren steeds meer bevredigd. Enerzijds werd een gelijkmatiger verdeling van het, inmiddels gegroeide, nationaal inkomen bewerkstelligd. En anderzijds werden tal van voorzieningen in het leven geroepen om de minder draagkrachtigen tegen de al te grote wisselvalligheden van het bestaan te beschermen. De vrees voor de financiële gevolgen van ziekte, ouderdom, ongeval, invaliditeit en werkloosheid is thans sterk verminderd. Het schrijnend gebrek aan sociale zekerheid is daarmee in belangrijke mate uit de wereld geholpen. Dat betekent niet, dat het bestaande complex van sociale voorzieningen niet meer voor verbetering en uitbreiding vatbaar is. Doch wel kan men stellen dat, naarmate de behoefte aan bestaanszekerheid in de loop der jaren steeds meer bevredigd is, de behoefte aan nog meer bescherming geringer is geworden. En naarmate het stelsel der noodzakelijke sociale voorzieningen zijn voltooiing nadert, zal die behoefte een steeds minder dringend karakter krijgen.

En dat betekent tevens, dat de niet of nauwelijks bevredigde behoefte aan meer vrijheid, aan een ruimere armslag, ook bij tallozen buiten de oorspronkelijke groep der draagkrachtigen, meer en meer op de voorgrond zal treden. Naarmate de inkomens stijgen en het gebouw der sociale voorzieningen steeds beter wordt ingericht, zal in brede lagen der bevolking de drang naar een vrijere aanwending van het inkomen, de drang om bevrijd te worden van een steeds verder gaande verzwarende van de last der te betalen premies, toenemen. Steeds sterker zal de wens worden, niet de Staat doch het individu over de aanwending van zijn inkomen te laten beslissen, niet de collectiviteit doch de individuele mens zelf te laten bepalen hoe hij leven moet. En daarnaast zal, naarmate de technische ontwikkeling steeds meer inschakeling van goed geschoolde vakmensen vergt, eveneens de drang tot denivellering van de inkomens sterker worden. Kortom, het lijkt waarschijnlijk, dat de behoefte aan een ruimere armslag algemeen zal stijgen, en vooral bij het voortdurend groeiend leger der goed geschoolden.

Het is duidelijk, dat die behoefte aan meer vrijheid eerder door een liberale politiek van ontvoogding dan door een socialistische politiek van bevoogding kan worden bevredigd. Geleidelijke groei van een liberale

partij ten koste van een socialistische partij ligt dan ook in de lijn der verwachtingen. En het lijkt redelijk te veronderstellen, dat deze tendens ook bij de dit jaar gehouden verkiezingen heeft gewerkt.

Tenslotte zij opgemerkt, dat al deze factoren niet slechts tot een verschuiving van PvdA naar VVD hebben geleid, doch ook als evenzovele oorzaken van het verlies in protestants-christelijke hoek moeten worden beschouwd. ARP en CHU hebben nu al vele jaren met de PvdA in het kabinet samengewerkt. Het ligt dan ook voor de hand, dat een groeiend onbehagen tegen een socialistisch getint beleid tot een vermindering van de protestants-christelijke aanhang moest leiden. Maar had een dergelijk lot dan niet in de eerste plaats de KVP, de grote wapenbroeder van de PvdA, moeten treffen? Ongetwijfeld; doch de overgang van een confessionele naar een niet-confessionele partij levert kennelijk voor de katholieke grotere moeilijkheden op dan voor de protestant.

Samenvattend lijkt de groei van de VVD deels structureel, deels incidenteel van aard. De overwinning van de VVD mag dan niet geheel onverwachts zijn gekomen, de grote omvang daarvan heeft wel menigeen verrast. En het is dan ook bepaald niet uitgesloten, dat bij een volgende verkiezing een deel van deze winst weer verloren zal gaan. Doch de hoop schijnt gerechtvaardigd, dat in de komende jaren in het door toevallige winsten en verliezen voortdurend wisselende beeld der opeenvolgende verkiezingsuitslagen een tendens duidelijk zichtbaar zal worden: de geleidelijke opmars van het liberalisme.

OVERHEIDSBIJDRAGE KERKENBOUW

Het onderwerp van deze beschouwing zal binnenkort nader worden bestudeerd door een commissie, ingesteld door het Hoofdbestuur van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie.

Toch acht ik het verantwoord thans reeds in dit blad hieraan een beschouwing te wijden, in het bijzonder omdat het voor de meningsvorming in de partij en ook voor het werk van de commissie van groot belang kan zijn, indien hierover een discussie ontstaat.

Een eerste bijdrage tot deze discussie te leveren is het doel van dit artikel.

Rapport Commissie-Kerkenbouw (Commissie-Sassen)

IN 1957 IS DOOR DE COMMISSIE-SASSEN over bovenstaand onderwerp een rapport uitgebracht aan de Minister van Binnenlandse Zaken, Bezitsvorming en Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie. ¹⁾

De Commissie-Sassen, officieel geheten de „Commissie Kerkenbouw”, was ingesteld op 14 december 1955 door de Minister van Binnenlandse Zaken en geïnstalleerd op 25 januari 1956 door de toenmalige ambtsdrager, Prof. Dr. L. J. M. Beel.

Na lezing van de installatierede van Minister Beel en van het antwoord daarop van de heer Sassen, wekt het geen verwondering, dat het antwoord van de commissie op de vraag of een wettelijke regeling van deze kwestie gewenst is, bevestigend luidt. De commissie komt zelfs met een volledig uitgewerkt voorontwerp van wet, terwijl het rapport na enige omwerking naar de vorm als Memorie van Toelichting zou kunnen dienen.

Het is mijn bedoeling dit onderwerp van de principiële zijde te benaderen, maar gezien het bestaan van dit rapport meen ik goed te doen het in mijn beschouwingen te betrekken, zonder in te gaan op de details van de daarin voorgestelde regelingen.

De praemissen, waarvan de heren Beel en Sassen bij de installatie van de commissie uitgingen, kunnen als volgt worden samengevat:

- a. Subsidiëring van kerkenbouw door gemeentebesturen verdraagt zich met wet en Grondwet.

De heer Beel deelt namelijk mede, dat dit het regeringsstandpunt is en verwijst naar een K.B. d.d. 9 aug. 1954 (Adm. en rechterl. Besliss. blz.

¹⁾ Rapport regeling bijdragen kerkenbouw, Uitg. Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf — 's Gravenhage 1957.

603). De conclusie, die de heer Beel uit die regeringsbeslissing trekt is, dat „in het licht van deze recente uitspraak van de Kroon, de commissie zich van beschouwingen over de bevoegdheid van de gemeentebesturen tot het verlenen van subsidie voor de bouw van kerken kan onthouden en deze bevoegdheid als uitgangspunt van haar onderzoek kan nemen” (Rapport blz. 5 en 6).

De heer Sassen acht de taak van de commissie in zoverre vereenvoudigd, dat de leden der commissie „bij het licht van een recente uitspraak der Kroon als gegeven, kunnen uitgaan van bevestigende beantwoording van de vraag, of subsidiëring van kerkenbouw van overheidswege zich met Grondwet en wet verdraagt. Zij zullen zich dus allereerst hebben uit te spreken over de wenselijkheid van zulk een subsidiëring” (Rapport blz. 8, bovenaan).

b. Subsidiëring van kerkenbouw van overheidswege is niet zonder meer ongewenst, vraag is in hoofdzaak aan welk overheidslichaam deze subsidiëring dient te worden opgedragen c.q. op welke wijze deze subsidiëring dient te worden geordend.

Onder vermelding weliswaar van de opvatting van diegenen, die op principiële gronden iedere overheidsbijdrage in strijd achten met de vrijheid en het zelfbeschikkingsrecht der Kerken, somt Minister Beel de gronden op, die z.i. pleiten voor een subsidiëring en concludeert dan: „de vraag nu, of het van belang is te achten, dat voor de subsidiëring door de overheid van kerkgenootschappen terzake van de bouw van kerken en/of verwerving van grond voor die bouw, bepaalde richtlijnen worden gegeven, heb ik gemeend aan de commissie te moeten voorleggen”.

De heer Sassen beantwoordt deze beschouwing met een opsomming zijnerzijds van gronden, die voor subsidiëring pleiten en noemt de kerkgenootschappen die zich hier vóór verklaren.

Het rapport zelf laat dan ook de vraag van het al dan niet grondwettig zijn van 'n subsidieregeling — gehoorzaam aan zijn opdrachtgever — geheel ter zijde. Het wijdt daar zelfs geen beschouwingen aan en bespreekt ten aanzien van de vraag van de wenselijkheid van de overheids-subsidie voor de kerkenbouw zeer uitvoerig een aantal argumenten, die pleiten vóór een subsidieregeling nu en onder de huidige omstandigheden.

De aangevoerde argumenten zijn alle van opportunistische aard. Geen aandacht wordt besteed aan de vraag of en in hoeverre een eventuele speciale status van de kerken in ons staatsbestel en onze samenleving een subsidiëring ongewenst zou kunnen maken, of dat misschien juist de plicht op de staat zou rusten zich de financiële belangen van de kerken aan te trekken. Evenmin wordt uitspraak gedaan over de vraag, of de kerken in ons staatsrecht en in ons rechtsleven een andere positie innemen dan andere rechtspersoonlijkheid bezittende lichamen en of derhalve een speciale regeling voor een subsidie voor de kerken wel opportuun is. Het rapport, en ook het voorontwerp van wet, onthoudt zich zelfs zorgvuldig van het geven van een omschrijving van het begrip kerkge-

nootschap en verwijst naar art. 1, lid 2 van de Wet van 10 september 1853, Stbl. 102, waar echter evenmin inhoud aan dit begrip wordt gegeven.

Niet alleen een subsidiëeringsvraagstuk!

Wanneer het niet anders gold dan een financieringsvraagstuk en een vraagstuk van subsidietechniek en behoeftenbeoordeling dan ware het geheel in het kader van het huidige stelsel van wegbelasten van het inkomen en via subsidies weer teruggeven, zij het in de vorm van een herverdeling, niets bijzonders. Dan zou er voor de heer Sassen geen grond zijn geweest om — een uitdrukking van de Minister citerend, die sprak van een „niet eenvoudige taak” — de kwalificatie „understatement” te bezigen, waarvan het gebruik de „staatsman nu eenmaal niet vreemd is”.

Te stellen, dat de commissie het vraagstuk, dat voor ons ligt, tot een bevredigende oplossing heeft gebracht, ware m.i. echter een overstatement, het gebruik waarvan de staatsman niet zou passen.

De beperkingen, die de commissie Sassen waren aangelegd, gelden echter niet voor ons en zullen evenmin kunnen gelden voor de Staten-Generaal, indien deze te zijner tijd een wetsontwerp in de zin van het voorontwerp-Sassen te beoordelen zou krijgen.

Voor de beoordeling van de vraag, of een stelsel van subsidiëering van kerkenbouw door de overheid — en men mag deze vraag uitbreiden tot subsidiëering van kerken in het algemeen door de overheid — past in ons stelsel van z.g. scheiding van Kerk en Staat c.q. van absolute godsdienstvrijheid, zoals de Grondwet dit bedoelt, is het van belang te overwegen of het kerkgenootschap valt onder publiekrecht of privaatrecht. De meningen hierover zijn verdeeld. Stellen wij hier twee uitspraken tegenover elkaar.

Kerk en grondwet.

Thorbecke, in „Aanteekening op de Grondwet”, tweede deel, tweede uitgave, blz. 212 commentaar gevende op art. 189 van de Grondwet, waar gelijke bescherming wordt toegezegd aan alle godsdienstige gezindheden (zie het huidige artikel 182) schrijft:

„De algemeene zin is niet te miskennen. Het artikel sluit niet alleen eene heerschende kerk uit, maar geeft aan alle, in het Rijk bestaande, kerkgenootschappen gelijke aanspraak op publieke bescherming”.

„De overheid, wetgevende magt of gouvernement, mag dus, bij het regelen of handhaven van de betrekking tot den Staat, het eene genootschap niet bevoorregten boven het andere”.

„Bij gevolg vervalt alle onderscheid van kerkregtelijken stand tusschen publiek en particulier kerkwezen, een onderscheid voorheen bij ons erkend, gelijk nog in vele landen, waar eene of sommige kerkverenigingen de regten van publieke corporatiën, bij privilegie van Staatswege genieten”.

„Bij gevolg zijn alle kerkgenootschappen hier te lande, in den kerkregtelijken zin van het woord, particuliere genootschappen; of, zoo hun

sommige regten eener publieke corporatie mogten worden gegeven, zij moeten aan alle kerkgenootschappen gelijkelyk worden toegelegd".

De Savornin Lohman schryft in „Onze Constitutie", derde uitgave, blz. 326/27:

„De kerk, hoe ook verdeeld, heeft een zelfstandig bestaan, waarmee de overheid al dan niet rekening kan houden, maar dat nimmer afhankelijk kan zijn van haar goedvinden, vermits zij zelfs geroepen kan zijn, in gehoorzaamheid aan haar Heer en Meester, tegen de overheid op te treden. Elke vergelyking met een genootschap of vereeniging gaat mank en sticht schromelyke verwarring".

Uitgaande van de opvatting van Thorbecke kunnen de bepalingen van het zesde hoofdstuk van de Grondwet m.i. niet anders worden gezien dan in hun historische betekenis, n.l. een reactie op de toestand onder de Republiek, toen men een heersende staatskerk kende. De Grondwetgever van 1814/15, of eigenlijk reeds die van 1798 (de art. 19, 20 en 21) heeft met deze gedachten eens en voor al willen afdoen en dit hoofdstuk regelt dan tevens de liquidatie van de oude toestand. Dit laatste vooral ook in art. 192¹⁾ van de Grondwet van 1840 (thans art. 185), waarin bepalingen worden gegeven omtrent staatsbijdragen in de bezoldigingen van de bedienaren der godsdienstige gezindheden.

Zonder de historische achtergrond zou in de opvatting van Thorbecke het gehele hoofdstuk behoudens de principiële bepaling van het grondrecht van de godsdienstvrijheid in de artt. 188 en 189 van de Grondwet van 1840 (thans artt. 181/182) overbodig zijn. Thorbecke redeneert dan ook consequent, waar hij in zijn „Bijdrage tot de Herziening der Grondwet", blz. 99, het latere artikel 168 van de Grondwet van 1848 (thans art. 185), waar de staatsbijdrage aan de kerkgenootschappen is opgenomen, als volgt commentarieert.

„Ik zal de redenen, in de Aanteekening II bl. 219 sqq. verklaard, om welke ik dacht en nog denk, dat dit onredelyke artikel uit de Grondwet moest verdwijnen, niet herhalen. Het rust, mijns inziens, op misverstand, en scheidt verbindtenissen zonder grond. Het vestigt eene, in en onder de Grondwet niet te dulden, ongelijkheid".

In de gedachtengang van De Savornin Lohman zou hetzelfde zesde hoofdstuk een positief rechtelyke betekenis kunnen hebben, en wel deze, dat hier van de zijde van de staat uitdrukkellyk de verhouding van die staat ten opzichte van de in zich zelve soevereine kerk wordt vastgesteld.

Wanneer deze laatste gedachtengang zou moeten worden aanvaard, dan zou iedere financiële bijdrage van de overheid aan de kerkgenootschappen, die verder zou gaan dan de specifiek in de Grondwet genoemde, alleen daarom reeds als ongrondwettig kunnen worden gekwalifi-

¹⁾ De traktementen, pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, thans door de onderscheiden godsdienstige gezindheden of derzelve leeraars genoten wordende, blijven aan dezelfde gezindheden verzekerd. Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's lands kas geen, of een niet toereikend traktement genieten, kan een traktement toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden.

ceerd. Het valt te betreuren, dat de heren Beel en Sassen het — gezien de beslissing van de Kroon van 9 aug. 1954, waar overigens op het vraagstuk van de grondwettige toelaatbaarheid van deze subsidie niet met zoveel woorden wordt ingegaan — niet de moeite waard hebben geacht dit vraagstuk nader onder ogen te zien.

Vergelijkt men het huidige art. 185 van de Grondwet met artikel 21 jo. art. 4 Add. Artt. van de Staatsregeling van 1798¹⁾ en volgt men dan de historie van deze bepaling door de volgende Staatsregelingen heen tot de Grondwet van 1848, dan is duidelijk, dat men hier te doen heeft met een bepaling, die ten doel heeft gehad, hetzij om limitatief de financiële verhouding tussen het (de) kerkgenootschap(pen) en de staat te regelen, hetzij om tot een uiteindelijke liquidatie van die verhouding te komen.

De beschouwing, die De Savornin Lohman in „Onze Constitutie” op blz. 329 e.v. wijdt aan het huidige art. 185 G.W. voert hem op historische overwegingen tot de volgende conclusie (blz. 333):

„Men moet òf den toestand, als historisch geworden, laten bestaan, in de overtuiging dat billijker regeling niet mogelijk is zonder nieuwe en wellicht grootere onbillijkheden te doen geboren worden;

òf wel eene bepaling opnemen, krachtens welke de uitkeeringen van lieverleede geheel ophouden, behalve natuurlijk die, waarop een speciale kerk naar recht en billijkheid aanspraak kan doen gelden”.

Deze conclusies zijn gebaseerd zowel op opportuiniteitsgronden — de staatskas zou ongelimiteerd belast kunnen worden want enige discriminatie tussen de kerkgenootschappen zou ongeoorloofd zijn — als op principiële gronden, ontleend aan de aard van de verhouding Kerk en Staat.

Vastgesteld kan worden, dat hij geen ogenblik zelfs meer denkt aan andere financiële bijdragen van de staat aan de kerken dan deze ene, die in de Grondwet is opgenomen en dit uit historische overweging en als een compensatie voor hetgeen de staat in een vroegere periode, n.l. voor de scheiding, bijdroeg.

De conclusie uit het voorafgaande kan zijn: òf men ziet de kerk als een zelfstandig lichaam, onafhankelijk van de staat, die geroepen kan zijn „in gehoorzaamheid aan haar Heer en Meester de staat de gehoorzaamheid op te zeggen”. In deze visie is een financiële band met die staat onaanvaardbaar, zelfs eenmalig of voor korte duur, zoals het voorontwerp-Sassen dat wil.

¹⁾ Art. 21 — Staatsregeling van 1798:

Elk Kerkgenootschap zorgt voor het onderhoud van zijnen Eerdienst, dezelfs Bedienaren en Gestigten.

Art. 4 — Additioneele Artikelen:

Alle Geestelijke Goederen en Fondsen, waaruit te voren de Tractamenten of Pensioenen van Leeraren of Hoogleraren der voormaals Heerschende Kerk, betaald werden, worden Nationaal verklaard, om daaruit, eerstlijk de nog blijvende Tractamenten en Pensioenen te voldoen, en, daarna, tot een vast Fonds te worden aangelegd voor de Nationale Opvoeding, en ter bezorging der Behoeftigen; blijvende nogthans onverlet de aanspraak, welke eenig Lichaam of Gemeente daarop mogt maken, en, met de nodige bewijzen voorzien, aan het Vertegenwoordigend Lichaam ter beslissing zal moeten inleveren.

Of men ziet de kerk in de gedachtengang van Thorbecke geheel op één lijn met elke andere organisatie of vereniging. Dan is de mogelijkheid open voor iedere geldelijke bijdrage. Thorbecke aanvaardt deze consequentie ten volle, wanneer hij op blz. 100 e.v. van de „Bijdrage tot de Herziening der Grondwet” schrijft:

„Het is te doen om den onderstand, aan de eeredienst der kerkgenootschappen van Staatswege te verstrekken. Bij art. 192 ligt inderdaad het stelsel, dat de Staat ertoe verplicht is ten gronde. De 2e alinea toch, zeggende, dat „aan de leraars, welke tot nog toe uit 's Lands kas geen, of een niet toereikend tractement genieten, een tractement kan toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden”, wil niet gunst noch ongunst, maar dat naar den nood worde gezorgd. Schrijf deze verbintenis met ronde woorden in de Grondwet; schrijf, dat de Staat met het onderhoud der openbare eeredienst, zoover de kerkgenootschappen er niet uit eigen middelen in voorzien, is belast. Dan zal de wezenlijke behoefte, door den wetgever telkens te beoordelen, gelden, en zullen alle kerkgenootschappen, overeenkomstig met het beginsel van art. 189 der Grondwet, op gelijken voet worden behandeld”.

Of deze consequentie bij de huidige verhoudingen nog in volle omvang opgaat, meen ik te moeten ontkennen, zoals hieronder nader zal blijken. Deze overheidsbijdrage ligt m.i. echter in dezelfde lijn als de bijdragen, die worden gegeven aan verschillende organisaties, die zich op geestelijk, kunstzinnig, cultureel of maatschappelijk gebied bewegen.

In deze gedachtengang is er echter zeker geen noodzaak aanwezig om te komen tot een speciale wet op de subsidiëring van kerkenbouw. Het gewone overheidsbeleid, dat geldt ten opzichte van organisaties als hiervoor bedoeld, kan hier onder de gewone contrôle van de vertegenwoordigende lichamen toepassing vinden.

Consequentie van dit standpunt voor onze tijd is, dat organisaties als het Humanistisch Verbond, de loges van Theosofen, Vrijmetselaren, de Soefibeweging, op één lijn met de kerken moeten worden gesteld.

Het standpunt van Thorbecke in principe voor mijzelf aanvaardend, zou ik, ook alweer in principe, geen bezwaar tegen deze consequenties daarvan willen maken, maar ik waag te betwijfelen of de heren Beel en Sassen deze gedachte als resultaat en consequentie van hun bemoeiingen zouden aanvaarden.

Interessant zou het zijn, indien b.v. het Humanistisch Verbond, met het doel om subsidie te verkrijgen op grond van het voorontwerp-Sassen, dit eenmaal wet geworden zijnde, inschrijving zou vragen in het register, bedoeld in de Wet op de Kerkgenootschappen. Deze wet noch het voorontwerp-Sassen kent namelijk een definitie van het begrip kerkgenootschap. Hoe staat het, om het iets minder extreem te stellen, met verenigingen van — theologisch links gerichte — vrijzinnig protestanten?

De motivering van een eventuele afwijzende beschikking zou interessant kunnen zijn.

Mijn voorlopige conclusie is dus, dat een wet op subsidiëring van de kerkenbouw overbodig en verwarringwekkend is, aangezien men het

eventuele doel, steun aan de kerken voor het geestelijke leven en als maatschappelijk instituut reeds kan bereiken volgens de gewone subsidiepolitiek. Stelt men zich op het standpunt, dat er een wezenlijk verschil zou bestaan tussen kerken en andere corporaties naar burgerlijk recht, dan zou het antwoord op de vraag, of een dergelijke wet niet in strijd zou zijn met de Grondwet op zijn minst twijfelachtig kunnen worden genoemd.

De volgende vraag is thans, of subsidiëring van kerkenbouw gewenst is op de verschillende gronden in het rapport-Sassen genoemd.

Wederom zij vooropgesteld, dat de gronden, die het rapport-Sassen aanvoert om de opportuniteit van deze subsidiëring te motiveren, evenzeer gelden voor iedere corporatie, stichting of vereniging, die zich bezig houdt met het verdiepen en verbreden van het geestelijk leven.

De vraag die rijst is allereerst, of de kerkgenootschappen verstandig doen om zich tot de overheid te wenden om steun, of zelfs die steun te aanvaarden als deze wordt aangeboden. Dit is in de eerste plaats een vraag voor de kerkgenootschappen — en ook voor de hier meergenoemde buitenkerkelijke organisaties — zelve. Uit Anti-revolutionaire kring is hierop een antwoord gegeven, dat niet voor tweeërlei uitleg vatbaar is, en waarmede ik wat de eindconclusie betreft instem. Op. blz. 7 van het door het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij uitgebrachte rapport inzake Subsidiëring van Kerkbouw wordt gezegd:

„Waar het nu gaat om subsidiëring raakt dit wezenlijke element van het overheidsoptreden gemakkelijk iets uit het gezicht; men ziet de milde hand waarmee de overheid geeft, doch niet de sterke arm waarmee zij neemt”.

En verder: „De keerzijde van de subsidiëring is dus, dat de burger een deel van het gebied wordt ontnomen waarop hij zijn eigen verantwoordelijkheid, ook als rentmeester over zijn stoffelijke goederen, kan beleven; de overheid neemt voor dat deel van de burger de beslissing over, of met zijn geld God zal worden gediend of Mammon”.

Mij dunkt, dit is een gedachtengang, die ook in liberale kring begrip zal moeten vinden.

Verder wordt dan geëist, dat op dit gebied de eigen verantwoordelijkheid van de mens op de voorgrond zal staan en dat deze verantwoordelijkheid niet door de staat mag worden overgenomen.

Tenslotte wordt op blz. 14 gezegd: „In het algemeen kan worden gezegd, dat niet zo spoedig het moment aanbreekt, waarop de kerkleden, staande tegenover de Heer der kerk, kunnen verklaren, dat zij niet hebben wat nodig is voor de oprichting van een gebouw voor de eredienst. Steeds is het gevaar aanwezig, dat aan eigen materieel welzijn en aan eigen weldoortimmerde huizen voorrang wordt verleend (Haggai 1, ook 2 : 9)”.

Leerzaam is in dit verband ook de aan het rapport toegevoegde nota van de hand van het lid van het college, Mr. W. Aantjes. Hier lees ik o.m.: „Kortom, zij (de overheid) staat daarmede voor de vraag: „Wat dunkt U van de Kerk?”. Subsidiëring, dienstbaar aan de vervulling der zojuist genoemde overheidsroeping (het Koninkrijk van Jezus Christus te

doen bevorderen i.c. door subsidiëring kerkbouw) zou dan beperkt dienen te worden tot die kerk(en), waar het Evangelie zuiver gepredikt wordt". Deze gedachte uitwerkend komt de heer Aantjes tot de slotsom, dat ook uit dien hoofde onder de hier te lande geldende verhoudingen subsidiëring van kerkenbouw te ontraden is.

Conclusie

Ook al ziet men met Thorbecke in principe de kerken als corporaties gelijk alle andere, dan toch zijn zij naar mijn mening in de praktijk voor onze huidige samenleving een bijzondere groep corporaties, waartegenover de overheid wel een zeer bijzondere prudentie in acht behoort te nemen. Wie de koorden van de beurs in handen heeft, ontleent daaraan onder alle omstandigheden invloed. De overheid, die subsidieert, dus overheidsgeld overhevelt naar de particuliere sector, behoort zich te vergewissen, dat deze gelden een nuttige bestemming vinden.

Zonder zover te willen gaan, dat de overheid, indien zij tot subsidiëring van kerken en kerkenbouw zou overgaan, daaraan de bevoegdheid tot beoordeling van de leerzuiverheid van het kerkgenootschap zou kunnen ontleenen, zal de overheid zich bij het beoordelen van de voorgelegde aanvragen toch verschillende vragen moeten stellen.

Het K.B. van 9 aug. 1954 no. 12, waarop Minister Beel zich in zijn in de aanvang van dit artikel geciteerde installatierede beroept, om te stellen, dat het probleem van de al dan niet grondwettigheid van het subsidiesysteem beslist is, geeft hiervan een duidelijk voorbeeld:

Het gaat hier om het verzoek van de nieuw gestichte parochie Onze Lieve Vrouw van Fatima, gevormd door afsplitsing van de bestaande parochie van de Heilige Antonius (St. Anna) te Nijmegen. Motief tot deze afsplitsing is geweest, dat de uitbreiding van de parochie van de H. Antonius splitsing van de oorspronkelijke parochie noodzakelijk heeft gemaakt en wel „uit overwegingen van zielszorg, welke **niet ter beoordeling van de gemeente staan**" (beroepschr. van de gem. Nijmegen tegen het besluit van G.S. waarbij het besluit van de gemeenteraad tot het verlenen van kerkenbouw-subsidie werd vernietigd). Betekent dit, dat de overheid iedere bemoeiing met en iedere overweging omtrent de opportuniteit van de plannen, waarvoor subsidie wordt gevraagd, wordt ontzegd? Neemt men hier aan, dat ieder activiteit op het gebied der kerkenbouw een algemeen gemeentelijk belang is?

Een behoorlijk overheidsbeleid eist toch, dat de overheid treedt in de beoordeling van de opportuniteit van ieder project, waarvan haar subsidiëring wordt gevraagd, omdat dit leidt tot het beschikbaar stellen van de openbare middelen. Daarmede is in dit verband echter tevens de overheid in het kerkelijk leven getreden.

Hoe zal beoordeeld worden of een genootschap, dat zich aandient als kerkgenootschap en inschrijving vraagt op de lijst van kerkgenootschappen, inderdaad als zodanig dient te worden erkend? Weigering leidt tot discriminatie door de overheid van de ene kerkelijke gezindte ten opzichte van de andere.

De overheid, ervan uitgaande, dat het kerkelijk leven van openbaar

belang is, dient zich af te vragen, als zij deze tak van het openbaar belang gaat subsidiëren, of de zich aanmeldende groep inderdaad het algemeen belang dient en of het project, dat gesubsidieerd zal worden een project ten dienste van het openbaar belang is.

Laten de kerken oppassen, als de overheid haar activiteit in het openbaar belang wil gaan subsidiëren en zorgdragen, dat haar beschikkingsrecht in eigen huis niet wordt aangetast.

Laat de overheid zich houden buiten de interne beslissingsbevoegdheid der kerken en zich onthouden van iedere discriminatie op het gebied van het geestelijk leven. Subsidieering dwingt tot discriminatie tussen de kerkgenootschappen onderling en tussen kerkgenootschappen en andere organisaties op geestelijk en cultureel terrein.

Laat daarom de overheid zich hier onthouden, behoudens misschien in zeer markante gevallen, waar onthouding de kerken achter zou stellen bij andere corporaties op maatschappelijk en geestelijk gebied.

**DE MAATSCHAPPELIJKE PROBLEMATIEK
DER KUNSTMATIGE INSEMINATIE**

Bij eerdere gelegenheid en op andere plaats heb ik het probleem der kunstmatige inseminatie (k.i.) behandeld en besproken. ¹⁾ Overzie ik de doelstellingen die aan de uitgave van ons liberaal reveil ten grondslag liggen, dan komt het mij verantwoord voor om dit actule maatschappelijke probleem in ons reveil aan de orde te stellen. Ik acht het gewenst dat wij ook in onze kringen de ogen niet sluiten voor de ontzaglijke, hier en daar huiveringwekkende, problematiek die verbonden is aan het voor de voortplanting van ons menselijk geslacht zo bijzonder ingrijpende procédé der k.i. Aan de k.i. zitten vele kanten. Het begint al bij de psychische problemen die inhaerent zijn aan het kinderloos blijven van een huwelijk en het voor de vrouw binnen de band van haar huwelijk onbereikbare moederschap. Direct verband daarmee houdt de verantwoordelijkheid van de medicus aan wie gevraagd wordt om zijn bijstand bij de toepassing van k.i. De techniek van de k.i. heeft voor de medische wetenschap geen geheimen meer en de toepassing is niet moeilijk.

In het jaar 1932 gaf Aldous Huxley in zijn bekende „*Brave new World*” een beschrijving van wat hij zag gebeuren in de wereld van het jaar 632 na Ford. In die wereld zou de voortplanting van het menselijk geslacht niet meer een op wederzijdse affectie en gemeenschap van man en vrouw berustende aangelegenheid zijn. Dit is laboratoriumwerk geworden. De bioloog kweekt uit voorraden spermatozoënen en eicellen ad libitum mensen onder glas. Wat Huxley gaf als een ver verwijderd en huiveringwekkend visionair beeld is nog wel geen realiteit geworden, maar de toepassing van het procédé der kunstmatige inseminatie bij de voortplanting van het menselijk geslacht heeft aan Huxley's beeld onwillekeurig doen denken. De k.i. wordt wel onderscheiden in „homolo-

¹⁾ o.a. „De kunstmatige bevruchting bij de mens als moreel en juridisch vraagstuk” in „Mens en Maatschappij” september 1951; „Juridische Problematiek van de k.i. bij de mens”, *Nederlandsch Juristenblad* 9-1-'54; de meest recente publikaties over de k.i. zijn te vinden in het *R.K. Artsenblad* d.d. februari 1958 van de hand van prof. mr. Ch. Petit en dr. A. M. C. M. Schellen. De dissertatie van deze laatste „*Artificial Insemination*” bevat een volledige opgave van tot dusverre (1957) verschenen literatuur.

ge", d.i. de k.i. waarbij de bevruchting tot stand gebracht wordt met sperma van de eigen echtgenoot en de z.g. „heterologe", d.i. de k.i. welke plaats vindt met gebruik van sperma van een ander dan de echtgenoot, ofwel „donor - k.i." Van de geweldige problemen en consequenties welke aan deze laatste k.i. verbonden zijn make de lezer zich een voorstelling, als hij verneemt dat volgens wetenschappelijke berichtgeving in Amerika in 1950 al in totaal plm. 250.000 retortenbabies geboren waren. Het is een vaststaand feit dat ook in Nederland de k.i. toegepast wordt, men weet alleen niet op welke schaal omdat de toepassing van het procédé zich nu eenmaal onttrekt aan de openbaarheid. Het probleem heeft uiteraard in de verschillende levensbeschouwelijke richtingen reeds de aandacht getrokken. In R.K. kring wordt, zoals niet te verwonderen is, de donor-k.i. algemeen veroordeeld als strijdig met de wezenlijke eenheid van man en vrouw binnen de huwelijksband. Het Pauselijk gezag heeft zich al voordien, doch met name in een uitspraak tijdens een recent congres van R.K. artsen te Rome, uitgesproken tegen de donor-k.i. De Generale Synode der Nederlands Hervormde Kerk heeft in haar vergadering van 26 juni 1957 de donor-k.i. veroordeeld als in strijd met het wezen van het huwelijk naar Gods wil²⁾.

Bij mijn weten is het Humanistisch Verbond tot dusverre in ons land de enige levensbeschouwelijke richting die zich, blijkens een rapport van september 1957, er voor heeft uitgesproken „dat overweging van alle omstandigheden er toe kan leiden dat in bepaalde gevallen de vraag of de toepassing van k.i. met donor sperma aanvaardbaar is, bevestigend beantwoord kan worden". Dit is dus voorzichtig gesteld en het verbond acht het in acht nemen van zekere waarborgen tegen lichtvaardige toepassing der k.i. geboden.

Dezer dagen is in Engeland veel beroering ontstaan over de uitspraak van een Schotse rechter, die in zijn vonnis uitsprak dat een door donor-k.i. verwekt kind het wettige kind is, niet alleen van de moeder, maar tevens van de man met wie de moeder getrouwd is, hoewel vaststaat dat deze biologisch niet de vader is. Ook in ons land heeft deze uitspraak de aandacht getrokken. Zij heeft ons opnieuw de vraag doen stellen: hoe is volgens ons recht de positie van zodanig kind? Het is volkomen begrijpelijk dat men, afgaande op zijn natuurlijk gevoel, zou oordelen dat een k.i. baby een onwettig kind zou zijn. Men heeft de k.i. wel op een lijn gesteld met overspel en degenen die de k.i. toepassen beticht van het misdrijf van verduistering van staat. Juridisch is echter noch het een, noch het ander het geval. Hoezeer men de k.i. in zedelijk opzicht wil veroordelen, volgens geldende wet- en rechtspraak is zij geen overspel. Ook van verduistering van staat is volgens de geldende wet geen sprake. Onshuidige Burgerlijk Wetboek maakt juist dat er bij de k.i. geensprake

²⁾ De Christelijke Vereniging Zedenopbouw had in mei 1956 door een commissie een rapport over de k.i. uit laten brengen. De conclusies daarvan zijn vrijwel gelijk aan het oordeel der Synode.

kàn zijn van staatverduistering. Het bevat in artikel 305 de oeroude regel: vader van een kind is de man met wien de moeder gehuwd is. In navolging van de Napoleontische Code heeft ook onze wetgever van 1838 door deze regel allerlei processen over onwettigheid van kinderen, als gevolg van overspel gepleegd door de gehuwde vrouw, willen beperken tot een enkel zeer limitatief gesteld geval. Het gevolg is dat naar geldend recht de man, die van zijn vrouw verneemt dat zij in verwachting is van een door k.i. verwekt kind, na de geboorte, deze nieuwe wereldburger als zijn wettig kind moet aanvaarden. Het is begrijpelijk dat velen deze consequentie van ons positief recht onaanvaardbaar achten.

Nochtans zijn bij de ontwerpers van ons nieuwe Burgerlijk Wetboek tot dusverre geen voornemens gerezen om in enigerlei opzicht rechtsgevolg te verbinden aan de k.i., hetzij in positieve zin, hetzij in negatieve zin. Wij achten dit standpunt op de duur niet houdbaar. Ook in Frankrijk, op welks geldende Code Civil ons huidige Burgerlijk Wetboek goeddeels is afgestemd, is men bezig een nieuwe Code te maken. Aldaar hebben de ontwerpers beseft dat: „L'insémination artificielle est à l'ordre du jour”. Zonder vooralsnog partij te kiezen voor toelaatbaarheid, heeft men in ieder geval aandacht besteed aan de consequenties der k.i. in enige burgerrechtelijke opzichten. In hun avant-projet hebben de ontwerpers een regel opgenomen volgens welke de man wiens vrouw als gevolg van k.i. een kind ter wereld brengt de wettigheid van dit kind kan ontkennen, indien de k.i. zonder zijn toestemming is toegepast. De arbeid aan ons nieuwe B.W. vordert gestadig. Het eerste van de negen boeken, waarin een regeling m.b.t. de k.i. zou dienen te worden opgenomen, heeft de Tweede Kamer gepasseerd. De Vaste Commissie voor Justitie werkt al aan het derde boek. Toch zal het nog wel een tiental jaren duren eer Nederland zijn nieuwe Burgerlijk Wetboek heeft en afscheid wordt genomen van ons Wetboek van 1838. Het huidige standpunt van de regering komt hierop neer dat zij de ontwikkeling der k.i. wil aanzien. Wellicht is dit thans nog te verdedigen. Maar als over ongeveer tien jaar een nieuw B.W. wordt ingevoerd is deze opvatting niet houdbaar meer. Indien ons nieuwe B.W. dan nog geen bepaling zou bevatten m.b.t. het rechtsgevolg der k.i., in het kader van de algehele regeling der afstamming, zou het buiten zijn tijd staan.

De consequentie welke uit een en ander voortvloeit is dat niemand onzer die zich van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid bewust is er onder uit kan, om zich te bezinnen op de diepingrijpende gevolgen van allerlei aard welke verbonden zijn aan de k.i. Dit beginsel der maatschappelijke verantwoordelijkheid toch is het beginsel van waaruit wij, tezamen met het beginsel der sociale rechtvaardigheid, bij de toepassing en beleving van ons vrijheidsbeginsel, willen komen tot een werkelijk vrije en maatschappelijk evenwichtige, samenleving.

Het is duidelijk dat de maatschappelijke problematiek der k.i. veel verder reikt dat de zuiver medische technische kant. Zij komt op alle terreinen van de ethiek. Religie, moraal, recht en zede, zij alle spreken hun woord. Bij het recht is een voorname vraag hoe de wetgever zich tegenover de k.i. dient te stellen, dat is dus een rechtspolitieke vraag. Daar-

mede benaderen wij tevens de voor ons nabij liggende vraag: hoe zou ons vrijzinnig politieke antwoord dienen te luiden op deze rechtspolitieke vraag, uitgaande van onze gemeenschappelijke beginselen. Deze vraag is gemakkelijker gesteld dan beantwoord en het is wellicht zelfs te duchten dat de vraag, hoe onze houding t.o. de k.i. dient te zijn vanuit politiek vrijzinnig beginsel, niet te beantwoorden is met een categorisch antwoord dat de vrijzinnige visie zou vertolken en gelijkluidend zou zijn voor ieder van ons. Er zijn onder ons lidmaten van de Ned. Herv. Kerk. Ik behoor daar zelf toe. Daarnaast behoren tot ons aanhangers van de humanistische levensbeschouwing zoals deze beleefd wordt in het Humanistisch Verbond. De Synode van de Ned. Herv. Kerk heeft zich, zoals wij zagen, uitgesproken tegen de k.i., het Humanistisch Verbond heeft zich uitgesproken in dien zin dat de k.i. niet onder alle omstandigheden afgewezen dient te worden.

Zoals wij al zeiden roept de donor-k.i. de grootste problemen op. Het is deze k.i. die in de intimiteit van de huwelijksband een corpus alienum brengt en daardoor onmiddellijk vraagt om toetsing aan de normen der ethiek. Een berg van problemen rijst hier voor ons op. Daar is de vrouw die hunkert naar het moederschap, de echtgenoot die al dan niet tot medewerking aan de k.i. te bewegen is, de positie van het kind, de mogelijkheid dat dit huwt met zijn onbekende donovader (met het oog waarop soms gemengd sperma gebruikt wordt, waardoor tevens een concreet aanwijsbare verwekker voor altijd uitgesloten is), latere spijt van de ouders, de mogelijkheid dat het kind onaangename eigenschappen krijgt, zijn recht op bekendheid met zijn anonyme afstamming enz. enz. De afweging van al dit wel en wee zou een schriftuur vergen van de omvang minstens ener brochure. Ieder onzer zal zich daaromtrent een voorstelling kunnen vormen. De vraag die mij thans het meest bezig houdt is: hoe moeten wij ons stellen tegenover het al dan niet toelaten der k.i. Ik heb al door laten schemeren dat dit voor ons niet zo gemakkelijk ligt. Het spreekt van zelf dat persoonlijke aversie niet tot ontoelaatbaar verklaren mag leiden. Maar hoe dan wel te oordelen?

Conclusie

Om tot afsluiting van dit opstel te komen wil ik enige voorlopige conclusies poneren, die ik in samenhang zou willen geven als „een” visie die zou passen binnen het kader van een politiek vrijzinnige levensbeschouwing en waarvan onzerzijds zou kunnen worden uitgegaan als wij zouden worden geroepen tot legislatief werk op het stuk der k.i.

A: voorop staat onze opvatting dat het vraagstuk der k.i. behoort tot het meest persoonlijke domein van ons menselijk wezen.

B. Wij erkennen het huwelijk als een der voornaamste fundamenten van onze menselijke samenleving. Het is een maatschappelijk belang van de eerste orde dat geen aan het huwelijk vreemde wezens binnen de huwelijksband komen.

C. Wij respecteren ten volle de opvatting van hen die de k.i. op grond van hun geloofsovertuiging zedelijk ontoelaatbaar achten. Velen onzer zullen deze opvatting niet alleen respecteren doch ten volle delen, niet slechts wanneer zij uit een zodanige geloofsovertuiging leven, maar ook als zij leven uit een andere levensbeschouwing welke de k.i. eveneens veroordeelt.

D. K.i. bij een ongehuwde vrouw is maatschappelijk ontoelaatbaar.

E. Donor-k.i. binnen het huwelijk is in ieder geval ontoelaatbaar zonder toestemming van de man. De wettigheid van een zonder deze toestemming verwekt kind moet door de man kunnen worden ontkend.

F. Indien men opteert voor de toelaatbaarheid in uitzonderingsgevallen van donor-k.i. binnen het huwelijksverband, dan zal dit slechts mogelijk dienen te zijn met inachtneming van een aantal op grond van het maatschappelijk belang geboden waarborgen.

INHOUD

F. A.: <i>Kroniek</i>	49
R. H. Neuberg: <i>De liberale zege</i>	51
Mr F. G. van Dijk: <i>Overheidsbijdrage kerkenbouw</i>	55
Mr Dr C. Berkhouwer: <i>De maatschappelijke problematiek der kunstmatige inseminatie</i>	63

NOVEMBER 1958

L*iberaal*
R*eveil*

NEDERLAND

UITGAVE STICHTING LIBERAAL REVEIL · SECRETARIAAT · COMENIUSSTRAAT 549 III, AMSTERDAM

DERDE JAARGANG NR 4

REDACTIE

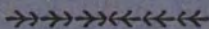
W. Altink	<i>Amsterdam</i>
Prof. Mr. N. E. H. van Esveld	<i>Rotterdam</i>
Mr. W. H. Fockema Andreae	<i>Rotterdam</i>
H. H. Jacobse	<i>Amsterdam</i>
Drs. H. A. Korthals	<i>Voorschoten</i>
Drs. R. H. Neuberg	<i>Amsterdam</i>
Ir. L. G. Oldenbanning	<i>Arnhem</i>
Mr. Dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke	<i>Den Haag</i>
Dr. E. Nordlohne	<i>Amsterdam</i>
Drs. L. D. Oosterveld	<i>Amsterdam</i>
Drs. A. A. C. Reedijk	<i>Den Haag</i>
Mr. E. Veder-Smit	<i>Huis ter Heide</i>
Prof. Dr. H. J. Witteveen	<i>Rotterdam</i>

DOELSTELLINGEN

LIBERAAL REVEIL zal een discussie- en studieorgaan zijn met betrekking tot de formulering en toepassing van de liberale beginselen in het licht van de tegenwoordige tijd;

LIBERAAL REVEIL zal daartoe als vernieuwende factor op verantwoord niveau onderwerpen van politieke, sociale, culturele en economische aard behandelen;

LIBERAAL REVEIL zal onafhankelijk zijn van enige politieke organisatie, teneinde zijn taak op onbevangen en kritische wijze te kunnen verrichten.

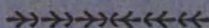
Redactie adres: Comeniusstraat 549 III, Amsterdam.

Administratie: p/a Uitgeverij G. Stempher, Prinsengracht 1079, Amsterdam-C

Abonnementsprijs: f. 5.50 per jaar. Losse nummers f. 1.50

Postgironummer: 65.61.16, ten name van

Stichting Liberaal Reveil
te Amsterdam.

Liberaal Reveil

DERDE JAARGANG Nr. 4

Ir. L. G. Oldenbanning

HET LANDBOUWSCHAP

Inleiding

TERECHT WORDT IN LIBERALE KRINGEN veel aandacht besteed aan de ontwikkeling van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. Immers als voorstander van een vrije ontplooiing van mens en maatschappij, dient de liberaal elke instelling waardoor de vrijheid van de mens kan worden beknot en de maatschappij vanuit centrale punten kan worden gedirigeerd, zonder dat de vertegenwoordiging van het volk daarin gekend is, steeds kritisch te beoordelen. Het kan niet worden ontkend, dat de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie dergelijke mogelijkheden biedt. Evenals de Rijksoverheid kunnen de produktschappen en bedrijfsschappen centrale regelingen maken, die door ieder bedrijf dat onder het „schap” ressorteert moeten worden opgevolgd. Immers zij hebben deze bevoegdheid juist gekregen om de Overheid van bedrijfstaksgewijze regelingen te ontlasten. De liberaal zal de p.b.o.-organen dan ook stuk voor stuk moeten beoordelen naar het praktisch nut dat deze voor een zich ontwikkelende maatschappij van vrije mensen en vrije bedrijven kunnen hebben en de wijze waarop de besluitvorming tot stand komt.

De wenselijkheid van de oprichting van een „schap” zal van bedrijfstak tot bedrijfstak sterk uiteenlopen. Een groep groot-industrieën zal de behoefte daaraan niet of nauwelijks gevoelen. Van algemeen belang kan hier ons inziens nauwelijks sprake zijn. Integendeel is het gevaar van een te sterke binding met als gevolg prijs-afspraken en uitschakeling van de concurrentie sterk te vrezen. Het kleinbedrijf zal de behoefte aan een p.b.o.-orgaan sterker kunnen gevoelen, terwijl de middenstand daaraan naar onze mening nog meer behoefte zou hebben, aangezien onderlinge afspraken moeilijker te maken zijn naarmate de groep groter wordt.

Voorzover wij het terrein echter kunnen overzien, is de behoefte, gezien de aard van het bedrijf, nergens zo sterk als bij de landbouw. Ook het gevaar dat het algemeen belang er door zou kunnen worden geschaad is hier gering. In de landbouw werkt men op „open” bedrijven en met levende zaken. Geheimen ten aanzien van de bedrijfsvoering heeft men niet en onderlinge concurrentie is nauwelijks aanwezig. Bestrijding van schadelijke insecten, van dierziekten, van onkruiden, wateroverlast en dergelijke kan veelal niet door één of een groep van landbouwers of tuinders met succes plaats vinden. Kan dit langs vrijwillige weg, dan is dit toe te juichen. Eén bedrijfsgenoot die weigert of nalatig is, kan echter het resultaat van al de anderen te niet doen. Daarom zal men niet aan algemeen geldende regelingen kunnen ontkomen. Dit behoeft niet bij wet. Het is ons inziens gezonder en eenvoudiger als deze regelingen door de belanghebbenden zelve worden vastgesteld en uitgevoerd.

Het ontwerpen, het tot stand brengen en het uitvoeren van dergelijke regelingen is thans de taak van het Landbouwschap; het bedrijfsschap voor de landbouw ingesteld bij Koninklijk Besluit van 14 februari 1954. Dit is echter niet de enige taak van het Landbouwschap.

De voorgeschiedenis

Het Landbouwschap is een orgaan van samenwerking van de vrije landbouw- en landarbeidersorganisaties. Deze benoemen de bestuursleden en houden toezicht op de gang van zaken. Deze samenwerking is al oud en heeft een hele ontwikkelingsgeschiedenis doorgemaakt. Uit de in het midden van de vorige eeuw opgerichte provinciale landbouwmaatschappijen ontstond in 1884 het Koninklijk Nederlands Landbouw Comité als federatief overkoepelend orgaan van alle provinciale maatschappijen. Eind vorige eeuw traden de Katholieke organisaties uit dit Comité en richtten een nieuwe organisatie op, thans bekend onder de naam van Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond. Naast deze twee organisaties ontstond in 1918 de Christelijke Boeren- en Tuindersbond. Alhoewel de verhouding tussen de drie boerenorganisaties in het begin zeer koel was, werden de contacten niet verbroken. Regelmatig vergaderden de 3 besturen, namen besluiten en droegen de uitvoering daarvan op aan één der secretarissen. Dit orgaan droeg de naam van de 3 Centrale Landbouworganisaties (de 3 C.L.O.'s).

De landarbeiders zijn van den beginne af gescheiden opgetrokken en sloten zich aan bij de drie bekende vakcentrales. De samenwerking tussen de drie landarbeidersorganisaties was incidenteel. Zo ook het contact tussen landbouw- en landarbeidersorganisaties. Het betrof hier meestal regionale onderhandelingen over lonen en arbeidsvoorwaarden.

Vanaf 1930 werd het contact veelvuldiger en uitgebreider. De grote landbouwcrisis leidde er toe, dat ook de economische vraagstukken van de landbouw in het middelpunt der belangstelling kwamen. De besprekingen met de landarbeiders beperkten zich echter hoofdzakelijk tot het sociale terrein. Pas in 1939 ontstond het Centraal Secretariaat voor Land- en Tuinbouw, waarbij dus zowel de landbouw- als de landarbeidersorganisaties waren aangesloten. Ondertussen was een uitvoerige crisiswetgeving tot stand gekomen. De uitvoering van de maatregelen be-

rustte bij de Overheid met hulp van de landbouworganisaties. Het gehele landbouwbedrijf werd aan banden gelegd. Strengere produktieregelingen per bedrijf werden getroffen. De vertegenwoordigers van de landbouworganisaties kregen daarmee veel te maken.

In 1941 werd besloten de vertegenwoordigers van de landarbeidersbonden ook in het beraad over de economische aangelegenheden te betrekken. Maatregelen van de bezetter maakten het echter onmogelijk dit overleg voort te zetten, daar de organisaties onder toezicht werden gesteld, werden opgeheven of wel werden aangesloten bij de eind 1941 door de Rijkscommissaris opgerichte Nederlandse Landstand. Dit betekende het eind van de werkzaamheid der vrije organisaties. De Nederlandse Landstand heeft nimmer vaste voet kunnen krijgen.

Het organisatorisch en persoonlijk contact van de voormannen der oude organisaties bleef gedurende de oorlogsjaren bewaard en leidde er toe, dat direct na de bevrijding reeds pogingen werden aangewend om tot de instelling van een openbaar lichaam in de landbouw (als bedoeld in art. 152 der Grondwet) te komen. Men had gezien, dat men zelf de regelingen voor de landbouw wel kon hanteren en voelde daarvoor meer dan voor overheidsregelingen. Ter voorbereiding daarvan werd op 2 juli 1945 de Stichting voor de Landbouw opgericht met als eerste doel om het tot stand komen van zulk een lichaam te bevorderen en als tweede om in afwachting daarvan de technische en sociaal-economische bedrijfsbelangen te behartigen. De gedachte zat hierbij voor, dat het nieuwe orgaan in de plaats zou treden van de oude organisaties, althans wat het technische, economische en sociale werk betrof en rechtstreeks op de bedrijfsgenoten zou worden opgebouwd. Vooral in de kringen van de algemene organisatie — het K.N.L.C. — voelde men veel voor deze rechtstreekse opbouw. De confessionele organisaties en de landarbeiders bleken uiteindelijk een opbouw op de bestaande organisaties voor te staan.

Begin 1946 was reeds een wetsontwerp gereed en bij alle landbouw- en landarbeidersorganisaties bekend. Door de beslissing der Regering — in 1946 — dat eerst algemene richtlijnen voor de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie moesten worden opgesteld (de Raamwet) alvorens tot instelling van p.b.o.'s kon worden overgegaan, heeft dit wetsontwerp het nooit tot wet gebracht en bleven de plannen voorlopig rusten. Dit valt zeer te betreuren aangezien de vorm waarin dit ontwerp was gegoten — als gevolg van een grote wil tot samenwerking direct na de oorlog — voor de landbouw veel meer acceptabel was dan het huidige instellingsbesluit. Ook de geest van de landbouwers zelf was er rijper voor, omdat men stond voor de oprichting van een nieuwe organisatie. Het staat bij ons vast, dat de organisatorische opbouw in de landbouw thans een geheel andere zou zijn geweest, indien in 1946 een Landbouwschap tot stand gekomen was. De medewerking van de bedrijfsgenoten zelve was zeker veel groter geweest.

Toen de oude organisaties zich weer geheel hadden ontwikkeld en het gehele land- en tuinbouwterrein weer praktisch omvatten, toen oude moeilijkheden en strijdpunten weer bovenkwamen en vrijwel alle bereikbare boeren en tuinders weer lid van één der drie organisaties waren, was het moeilijker een praktisch orgaan van samenwerking op te bou-

wen. 1) Ook het enthousiasme van voormannen en leden was geluwd. Ons inziens zal het huidige Landbouwschap dan ook meer een administratief karakter verkrijgen, terwijl het rechtstreeks contact met de bedrijfsgenoten zal blijven ontbreken. De oude organisaties hebben deze positie weer geheel ingenomen.

De opbouw

Zowel de besturen als de hoofdafdelingen, afdelingen en commissies, zijn geheel samengesteld uit vertegenwoordigers der 6 landbouw- en landarbeidersorganisaties, eventueel in samenwerking met de technische organisaties van de tuinbouw, zuivel, pluimvee, etc. Het aantal bestuursleden is 24 en wel van elke organisatie vier. Het feit dat de landarbeidersorganisaties evenveel afgevaardigden in de besturen en in enkele door de Hoofdafdeling Sociale Zaken ingestelde commissies hebben, vervult velen met zorg en wordt in vele ondernemerskringen als onjuist gezien. Immers lang niet alle boeren en tuinders zijn werkgevers. Tal van ondernemers hebben geen personeel. Dit doet de kleine boer vrezen, dat er bij de organisaties neiging zal bestaan om een grote boer of tuinder als vertegenwoordiger aan te wijzen, terwijl de werkgever vindt dat bij de besprekingen over lonen, arbeidsvoorwaarden en sociale voorzieningen de werkgevers in de minderheid zijn. Dit is ook de reden, waarom een zelfstandige Hoofdafdeling Sociale Zaken is opgericht waarin werkgever en werknemer wel paritair vertegenwoordigd zijn. Voorts bestaat er een afdeling Kleine Boeren. Het feit, dat de kosten van het bedrijfsschap door de bedrijven — dus door de ondernemers — worden gedragen en de arbeiders daaraan niet meebetalen, doch wel mee besluiten, achten velen onjuist. De Raamwet liet echter geen andere mogelijkheden open, zodat men dit als een axioma moest aanvaarden indien men een „schap” wilde opbouwen. De landbouworganisaties hebben blijkbaar deze prijs niet te hoog gevonden. Tenslotte de landbouwers en tuinders betalen een geheel verschillend bedrag, al naar de grootte van hun bedrijf.

Naast een landelijk „schap” zijn ook gewestelijke organen ingesteld. Ook hierin zijn alle (gewestelijke) organisaties vertegenwoordigd. De bevoegdheden van deze organen zijn echter gering, hetgeen zeer te betreuren valt. Op deze wijze worden het in hoofdzaak uitvoerende organen van het centrale gezag. Tevens bestaan er districtscommissies, wier invloed en betekenis en daarmee gepaard gaande verantwoordelijkheid echter te gering zijn. Ook dit zijn vrijwel alleen uitvoerende organen. Het beleid berust bij de organisaties. Velen hadden aan deze organen echter gaarne een grote bevoegdheid bij de uitvoering willen toekennen aangezien zij daarin de mogelijkheid zagen om de uitvoering van de maatregelen bij de plaatselijke omstandigheden aan te passen. Dit was juist een van de bezwaren welke men bij de uitvoering van de landbouwcrisismaatregelen in de dertiger jaren had. Wij vrezen dat de uitvoering van eventuele produktiebeperkende maatregelen door het

¹⁾ Het aantal landbouwers (hoofdberoep) in Nederland bedraagt 186.600. Het aantal tuinders 38.800. In totaal dus 225.400 grondgebruikers. Het aantal leden van de drie standsorganisaties bedraagt 171.000, n.l. K.N.B.T.B. 75.000, K.N.L.C. 63.000 en C.B.T.B. 33.000.

Landbouwschap niet veel soepeler zal verlopen dan vroeger met de Rijksorganen het geval was. Het centrale gezag is daarvoor zowel bij Overheid als Landbouwschap te sterk en de neiging om tot volledig sluitende regelingen te komen in Nederland te groot.

Taak en bevoegdheden

De taak van het Landbouwschap is een **adviserende** — het is het advies-orgaan van de Overheid — een **belangenbehartigende** —; het treedt op als centraal vertegenwoordigend orgaan van de land- en tuinbouw —; een **regelende** — het kan regelingen treffen voor de landbouwbedrijven — en een **besturende** namelijk van gewestelijke en plaatselijke organen.

Alhoewel de regelende bevoegdheid in dit artikel het meest in het oog springt, is deze in dit stadium van zeer geringe omvang. De **adviserende en belangen-behartigende taak** (een grens daartussen is moeilijk te trekken) is van veel grotere betekenis. Dit wordt veelal te weinig beseft. Toch kan de regelende taak van grote omvang worden. Denken wij slechts aan de landbouwcrisisjaren, toen de ene wet na de andere verscheen en door het landbouwcrisisapparaat moest worden uitgevoerd. Dergelijke regelingen alsmede de uitvoering daarvan behoren ons inziens thans tot de taak van het Landbouwschap. Het doet dan ook vreemd aan, dat de Overheid haar apparaat dat vóór en in de oorlog de regeling van de produktie op de land- en tuinbouwbedrijven uitvoerde, nog deels in stand heeft gehouden. Of de Overheid neemt zelf maatregelen en voert die uit, zoals tijdens de vorige landbouwcrisis en de tweede wereldoorlog of men delegeert deze taak aan het Landbouwschap.

In het instellingsbesluit is namelijk vastgesteld dat de volgende zaken ter regeling of nadere regeling aan het Landbouwschap zijn overgelaten:

- 1e de bevordering van de gezondheidstoestand, de zuiverheid en de kwaliteit van gewassen, landbouwprodukten, hulpmiddelen en grondstoffen;
- 2e de voortbrenging van landbouwprodukten, voorzover niet reeds begrepen onder 1e, alsmede de opslag en de be- en verwerking van deze, voorzover zij plaats heeft op de landbouwondernemingen;
- 3e de afzet van landbouwprodukten door de producenten;
- 4e de rationalisatie van landbouwondernemingen;
- 5e de normalisatie van voortbrengselen en bedrijfsmiddelen in de landbouw;
- 6e de lonen en de overige voorwaarden, waaronder de arbeid in de landbouwondernemingen wordt verricht;
- 7e de arbeidsbemiddeling, de aanstelling en het ontslag van werknemers in de landbouwondernemingen;
- 8e de eisen, waaraan werknemers moeten voldoen, om een bepaalde graad van vakbekwaamheid te bezitten, alsmede de vaststelling van

- getalsverhoudingen, waarin onderscheidene groepen van werknemers, naar hun graad van vakbekwaamheid gerekend, in de landbouwondernemingen aanwezig moeten zijn;
- 9e de voorkoming en aanvulling van een tekort aan werknemers in de landbouwondernemingen, alsmede de verruiming van de werkgelegenheid, de voorkoming van werkloosheid in de landbouw en de voorziening in de gevolgen daarvan, het laatste alleen voorzover betreft de nadere regeling;
 - 10e fondsen en soortgelijke instellingen in het belang der bedrijfs-genoten;
 - 11e de registratie van de landbouwondernemingen en de bedrijfs-genoten;
 - 12e het verstrekken van de voor de vervulling van de taak van het landbouwschap nodige gegevens en het toezicht op de juistheid van deze;
 - 13e de voor de vervulling van de taak van het Landbouwschap nodige bezichtiging en opneming van aanwezige gewassen, landbouw-produkten en bedrijfsmiddelen;
 - 14e de door de landbouwondernemingen te voeren administratie, voor de vervulling van de taak van het Landbouwschap nodig.

Deze verordeningen behoeven alle de goedkeuring van de betrokken minister(s) of van de Sociaal Economische Raad. Deze dienen te beoordelen of het algemeen belang door deze verordeningen wordt geschaad. Dit zal in de regel niet het geval zijn, aangezien het alleen regelen ten aanzien van de land- en tuinbouw betreft. Regelingen omtrent vaststelling van prijzen van landbouwprodukten vallen buiten het kader van het Landbouwschap. Vaststelling daarvan voor zo'n groot aantal bedrijven en produkten zou onjuist en onmogelijk zijn en tot grove ontduiking leiden.

Het betreft in hoofdzaak maatregelen ter verbetering van de produktiemethoden en ter bescherming van de ene boer voor de andere. Wanneer de ene teler de coloradokever bestrijdt doch de andere niet, heeft de bestrijding geen succes. Zo is het ook met de aardappelmoehed, met de t.b.c. bij het rundvee en andere besmettelijke veeziekten. De eerste verordening van het Landbouwschap verbood de teelt van grassen en granen als windsingel rond de bloembollenvelden, aangezien hierop een parasiet voorkwam, die de bollenteelt aanmerkelijk schade berokkende. Verder is de bestrijding van de Abortus Bang bij rundvee door het Landbouwschap geregeld. Meer verordeningen waren er tot voor kort nog niet.

Het spreekt vanzelf dat iedere maatregel nauwkeurig op de gevolgen moet worden beoordeeld en pas dan kan worden genomen als hierover vrijwel algehele overeenstemming bestaat. Wij menen niet dat het Landbouwschap in de jaren van zijn bestaan van 1954—1958 blijk heeft gegeven van een te grote voortvarendheid ten aanzien van het scheppen van regelingen. Dit is ook niet te verwachten omdat het door deskundige

mensen uit de praktijk wordt bestuurd, en men in de land- en tuinbouw zelve zeer ongaarne regelingen treft. Men kan dus op dit punt gerust zijn.

Slot

Het spreekt vanzelf dat in dit artikel lang niet alle facetten konden worden belicht; daarom willen wij tot slot enkele opmerkingen ten aanzien van het Landbouwschap in het kort samenvatten.

- a) Wij zijn van mening, dat in de bedrijfstak landbouw behoefte bestaat aan een eigen regelend orgaan. Dit betekent dat de Overheid de technische en sociale bedrijfsregelingen moet overlaten aan eigen organen van de land- en tuinbouw. Dat de regelingen alleen moeten worden genomen, indien daarmee een algemeen (landbouw) belang gemoeid is spreekt vanzelf. De kosten van dit apparaat moeten vanzelfsprekend door de land- en tuinbouw zelf worden gedragen.
- b) Gevaar dat het algemeen belang wordt geschaad door de oprichting van het Landbouwschap is niet aanwezig. De groepsbelangen binnen de land- en tuinbouw lopen daarvoor te veel uiteen, de taak is hoofdzakelijk beperkt tot het technische en sociale vlak en de Overheid heeft het goedkeuringsrecht.
- c) De Overheid zal bij het bestaan van het Landbouwschap ook de consequentie moeten aanvaarden om alle regelingen die de landbouw betreffen aan dit orgaan over te laten. Handhaving van eigen organen naast die van het „schap” is onjuist en overbodig.
- d) De samenstelling en inrichting van het Landbouwschap zullen eenvoudig en doelmatig dienen te zijn. De opbouw op de 6 organisaties doet de vrees ontstaan voor grote afdelingsbesturen en commissies met als gevolg veel administratief werk. Dit moet zoveel mogelijk worden voorkomen. Niet het aantal mensen maakt een commissie waardevol; de deskundigheid van de deelnemers is belangrijker. Men dient te bedenken, dat alle kosten van het orgaan door de bedrijfsgenoten door middel van een verplichte heffing moeten worden opgebracht.
- e) De boeren en tuinders dienen zo goed mogelijk te worden ingelicht omtrent de standpunten en besluiten van het Landbouwschap en zijn commissies. Nu zij zelf daarvan de kosten dragen, zal hun interesse allicht ook groter zijn. Dat de materie voor velen ingewikkeld is, is tijdens de vele besprekingen over de oprichting wel gebleken. De belangstelling voor woord en geschrift was in de jaren 1946—1954 veelal gering. Alleen direct na de bevrijding werd een groot aantal boeren aangetrokken door het ideaal om één grote alles omvattende landbouworganisatie te stichten, waardoor de driedeling in provincie en dorp tot het verleden zou behoren.
- f) Bij de uitvoering der maatregelen dient men de plaatselijke organen een zo groot mogelijke bevoegdheid en vrijheid te geven. Pas dan

kan men verantwoordelijkheid en soepelheid verwachten. Immers waar de omstandigheden in de land- en tuinbouw zo variabel zijn, zal de toepassing ook zoveel mogelijk aan de omstandigheden in het gebied of bedrijf moeten worden aangepast. In dit verband is het te betreuren, dat de gewestelijke organen zelf geen verordenende bevoegdheden hebben. Regionale regelingen kunnen nu alleen door het landelijke orgaan worden genomen, op voorstel van de Gewestelijke Raden.

- g) Bij het opmaken van verordeningen zal men de bedrijfsgenoten zoveel mogelijk moeten betrekken. Vooral de leden van deze Gewestelijke Raden en de districtscommissies zullen daarin zoveel mogelijk moeten worden gekend. Het spreekt vanzelf, dat alle ontwerpen in de besturen van de landelijke en provinciale organisaties worden besproken, opdat de afgevaardigden in besturen en commissies van het Landbouwschap de pro en contra's kennen en gewapend met deze kennis hun mening weergeven. Op deze wijze zullen de regelingen beter door de landbouwers worden aanvaard dan met de wetten het geval kan zijn, omdat hun vertegenwoordigers bij regelingen welke op deze wijze tot stand komen, volledig betrokken zijn. Vanzelfsprekend zal zowel in als buiten de landbouworganisatie zelf tegen elke maatregel door personen of groepen oppositie worden gevoerd, aangezien de belangen en inzichten niet gelijk zijn. Wanneer dit op faire wijze geschiedt, kan het slechts een winstpunt betekenen. Onwaarachtige oppositie zal slechts bij een klein deel van de boerenstand blijvend weerklank vinden.

KUNSTMATIGE INSEMINATIE

IN ZIJN ARTIKEL in „Liberaal Reveil”, 3e jaargang, no. 3, komt mr. dr. C. Berkhouwer tot de navolgende conclusies:

A. Voorop staat onze opvatting dat het vraagstuk der k.i. behoort tot het meest persoonlijke domein van ons menselijk wezen.

B. Wij erkennen het huwelijk als een der voornaamste fundamenten van onze menselijke samenleving. Het is een maatschappelijk belang van de eerste orde dat geen aan het huwelijk vreemde wezens binnen de huwelijksband komen.

C. Wij respecteren ten volle de opvatting van hen die de k.i. op grond van hun geloofsovertuiging zedelijk ontoelaatbaar achten. Velen onzer zullen deze opvatting niet alleen respecteren doch ten volle delen, niet slechts wanneer zij uit een andere levensbeschouwing welke de k.i. eveneens veroordeelt.

D. K.i. bij een ongehuwde vrouw is maatschappelijk ontoelaatbaar.

E. Donor-k.i. binnen het huwelijk is in ieder geval ontoelaatbaar zonder toestemming van de man. De wettigheid van een zonder deze toestemming verwekt kind moet door de man kunnen worden ontkend.

F. Indien men opteert voor de toelaatbaarheid in uitzonderingsgevallen van donor-k.i. binnen het huwelijksverband, dan zal dit slechts mogelijk dienen te zijn met inachtneming van een aantal op grond van het maatschappelijk belang geboden waarborgen.

Ik stel er prijs op een visie naast en ten dele tegenover de zijne te stellen.

Conclusie A van Berkhouwer: Het vraagstuk der k.i. behoort tot het meest persoonlijke domein van ons menselijk wezen, onderschrijf ik ten volle.

Wellicht nog méér dan hij, beschouw ik zijn vooropgestelde these als dominerend.

Zo zeer dominerend, dat ik in zijn conclusie B de dreiging van een bedenkelijke aantasting van het persoonlijk domein door een vermeend maatschappelijk belang zie.

Met het eerste deel van stelling B, die het huwelijk als een der voornaamste fundamenten van onze menselijke samenleving kenschetst, stem ik in.

Het tweede gedeelte: Het is een maatschappelijk belang van de eerste orde, dat geen aan het huwelijk vreemde wezens binnen de huwelijksband komen, acht ik niet ter zake dienend.

Voor zover medici en hun staf diensten verlenen bij de voorbereiding en uitvoering van k.i., kan ik hen niet beschouwen als binnen de huwelijksband storende indringers, zomin als Berkhouwer dat waarschijnlijk doen zal.

De door de vrouw gewenste k.i. zal veeltijds werkelijke storing van

de huwelijksband, waarvoor de kansen niet gering zijn, voorkomen en aldus meer tot behoud en versterking van de huwelijksband dan tot aantasting daarvan voeren.

Het leggen van enige persoonlijke band tussen de donor(s) k.i. en de vrouw kan volkomen worden buitengesloten door passende werkwijzen.

Voor de behandelde vrouw is dan uitsluitend de k.i. een realiteit en niet de onaanwijsbare persoon van de donor.

Het aangehaalde vonnis van de Schotse rechter, luidende, dat een door een donor-k.i. verwekt kind het wettige kind is, niet alleen van de moeder, maar tevens van de man, waarmede zij getrouwd is, kan ik slechts toejuichen.

Waar ons art. 305 B.W. de oeroude regel bevat: vader van een kind is de man met wien de moeder gehuwd is, klopt het Schotse vonnis ook met onze gevestigde rechtsopvatting.

Wij moeten ons er van bewust zijn, dat de k.i. slechts schijnbaar een nouveauté is.

In de levende werkelijkheid is k.i. waarschijnlijk ouder dan de toepassing van het brons, het gebruik van vuur, of de uitvinding van het wagenrad.

We zien iets dergelijks in andere takken van biologische wetenschap. Wat vroeger kwekersgeheim was, om als zodanig al dan niet tot meer algemene kennis te geraken (en soms weer verloren te gaan), wordt thans door de wetenschap (voor de hoeveelste maal?) opnieuw ontdekt, bestudeerd en in publicaties vastgelegd.

Waarlijk nieuw is waarschijnlijk slechts, dat vele takken van de natuurwetenschap thans verder gevorderd en vooral veel meer gemeengoed zijn, dan ooit in een menselijke samenleving het geval was.

Berkhouwer's conclusie C onderschrijf ik, daarbij stellend dat zij, ook al zou zij door een meerderheid blijken te worden gedeeld, niet zal kunnen dienen tot basis voor het opleggen van wettelijke voorschriften aan allen.

De conclusie D, luidende: K.i. bij een ongehuwde vrouw is maatschappelijk ontoelaatbaar, acht ik niet te aanvaarden.

Zij vloeit voor mij niet voort uit de erkenning van het huwelijk als een der voornaamste fundamenten van onze menselijke samenleving.

De persoonlijke vrijheid ongehuwd moeder te worden, mag niet worden beperkt door het tot maatschappelijk ontoelaatbaar verklaren van k.i. bij een ongehuwde vrouw.

Men kan het ongehuwd moederschap als in het algemeen minder gewenst beschouwen, zonder het als maatschappelijk ontoelaatbaar te diskwalificeren.

In zijn conclusie E. eist Berkhouwer, dat donor-k.i. binnen het huwelijksverband ontoelaatbaar geacht wordt zonder toestemming van de man.

Het komt mij voor, dat wettelijke voorschriften in deze richting, voor zover getracht zou worden deze voorschriften na te leven, eerder storend dan gunstig zouden werken.

Zou de gehuwde vrouw, die door donor-k.i. zichzelf en haar echtgenoot een kind bezorgt, niet een waardevolle illusie voor de man, die

tot levende werkelijkheid kan uitgroeien, teniet doen, wanneer zij toestemming voor k.i. moet vragen?

In het algemeen dient het geven van wettelijke voorschriften te worden nagelaten, wanneer controle op de naleving weinig of niet uitvoerbaar is.

Ten aanzien van conclusie F. merk ik tenslotte op, dat de wettelijke vastlegging van de door Berkhouwer gewenste waarborgen wel uitermate moeilijk zal blijken.

De persoonlijke verantwoordelijkheid van de vrouw en van de betrokken medicus tezamen, vormen naar mijn gevoelen een meer reële waarborg dan enig wettelijk voorschrift voorlopig zou kunnen geven.

Wie zich voor ogen stelt, dat wij eerst thans ongeveer zover zijn, dat wij doende zijn met het toelaten en wettelijk regelen der creatie, zal geneigd zijn tot grote terughoudendheid ten aanzien van het treffen van wettelijke k.i.-regelingen.

K.i. is zeer belangrijk en ingrijpend in hare gevolgen en alle consequenties ervan zijn nog geenszins te overzien.

K.i. zal waarschijnlijk nog lang meer een aangelegenheid van het persoonlijke geweten dan een punt van wettelijke reglementering blijven.

Nauwgezette persoonlijke overweging, zowel ten aanzien van donorschap als van aanwending, lijkt voor k.i. dringend geboden.

Voor wettelijke regeling zullen vele noodzakelijke gegevens nog lange tijd blijven ontbreken. Het onderwerp is te veel persoonlijk domein, om het aan een wetgever over te dragen.

De hoogste wetten zijn de ongeschreven wetten en zij kunnen bij codificering slechts verliezen.

A a n t e k e n i n g.

De redactie was zo vriendelijk, mij gelegenheid voor een kort wederwoord te geven, hetgeen hier volgt.

AD Conclusie A: De heer Van W. en ik gaan akkoord.

AD Conclusie B: Volgens mij staat het feit, dat een persoonlijke band tussen donor en vrouw uitgesloten kan worden, buiten de kern der zaak. Wij zijn het erover eens, dat het donor-kind volgens art. 305 B.W. de echtgenoot van de vrouw tot vader heeft. Ook dit raakt niet de ethische kant van de zaak. Wat de kwekersgeheimen e.d. betreft, ik geloof niet, dat al wat in planten- en dierenwereld biologisch mogelijk is en ook op het genus humanum toegepast zou kunnen worden, daarom alleen toelaatbaar geacht zou dienen te worden.

AD Conclusie C: Wij zijn het daarover weer eens. Ook ik ben in het algemeen huiverig voor wettelijke voorschriften die het wezen der persoonlijke vrijheid raken.

AD Conclusie D: Het ongehuwde moederschap is niet een kwestie van toelaten of niet. Een en ander gebeurt zonder dat men om onze toelating vraagt. Ik meen echter, dat dit anders ligt dan het onbepikt toelaten der toepassing van k.i. op ongehuwde vrouwen. Met alle respect voor de heer v. W. en ieders persoonlijke vrijheid, blijf ik daar toch wel sterk afwijzend tegenover staan.

AD Conclusie E: De stelling: „Zou de gehuwde vrouw, die door donor-k.i. zichzelf en haar echtgenoot een kind bezorgt, niet een waardevolle illussie voor de man, die tot levende werkelijkheid kan uitgroeien, teniet doen wanneer zij toestemming voor k.i. moet vragen”, acht ik, op zijn minst gezegd, moreel hoogst dubieus. De levende werkelijkheid zou hier zijn, dat de vrouw de man beter kan bedriegen. Ik moge de heer v. W. voorhouden, dat met dit bedrog de k.i. niet nodig is. De onvruchtbare man kan ook bedrogen worden middels overspel, waar hij wordt buiten gehouden.

Waar het mij om gaat is, dat een echtgenoot er toch in ieder geval geen genoegen mede behoeft te nemen, dat hem tegen zijn zin vreemd kroost wordt opgedrongen.

AD Conclusie F: Ik herhaal, dat ik het volkomen met de heer v. W. eens ben, dat deze zaak het meest persoonlijke menselijke daarin raakt. Men zij daarom inderdaad voorzichtig met wettelijke bepalingen. Men beperke die tot een minimum en wel tot dat minimum, hetwelk onvermijdelijk blijkt te zijn voor de handhaving der persoonlijkheid en dat noodzakelijk is ter voorkoming van het ontstaan van anonieme gedepersonificeerde mensenmassa's.

C. BERKHOUWER

DE ARBEIDERS EN HET LIBERALISME

Een Belgisch standpunt

De redactie heeft in het voorjaar van 1958 bovenstaande vraag aan een Belgische liberaal voorgelegd. Onderstaande beschouwing is een antwoord op onze vraag en werd reeds voor juni geschreven. Uiteraard dient het daarin gestelde niet te worden gezien als de liberale mening, doch als een mening van een liberaal denkende.

IN BELGIË HEEFT DE LIBERALE PARTIJ vat op een gedeelte der arbeiders. Er bestaat trouwens een liberaal arbeiders- en bedienden-syndicaat, de „Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België”, die bijna honderdduizend leden telt, terwijl er eveneens tal van liberale mutualiteiten, ¹⁾ over geheel het land verspreid ten dienste staan van de loontrekkenden.

Deze organisaties van sociaal dienstbetoon komen echter veelvuldiger voor in het Vlaamse land dan in Wallonië.

* * *

Indien de liberale partij terug wil worden wat zij vroeger was en een veel groter stemmenaantal wil bekomen bij de verkiezingen, mag zij zich niet beperken tot de burgerij, de middenstand. Tegenover de massa van arbeiders en kleine bedienden is de middenstand een minderheid geworden. De liberale partij mag niet de partij van de middenstand alleen zijn, zij moet de partij zijn waartoe alle standen der maatschappij zich kunnen richten, omdat het liberalisme meer dan een politieke doctrine is, een levensbeschouwing is.

Wanneer wij ons houden aan de hedendaagse Belgische toestanden en de vraag stellen „Hoe staan de arbeiders tegenover het liberalisme?”, dan moeten wij daarop antwoorden: even onverschillig als tegenover het socialisme, de christelijke democratie of het communisme. Zij staan onverschillig tegenover elke doctrine.

De meeste arbeiders en bedienden hebben weinig of geen benul over doctrinaire opvattingen.

Misschien was dat vijftig jaar geleden, bij de opkomst van het socialisme anders. Toen geloofde een nieuwe, jonge generatie in de organisatie van een betere wereld, toen droomde men van sociale gelijkheid en internationale vrede. En toen meende die generatie dat het socialisme die nieuwe boodschap zou brengen.

Vandaag heeft de brutale realiteit de arbeiders geleerd, dat het socialisme evenzeer als elk ander politiek systeem op dat punt gefaald heeft.

¹⁾ Mutualiteiten zijn fondsen voor onderlinge steun en hulp.

En daar de socialistische denkers en leiders vandaag het niet meer eens zijn over de bepaling van het moderne socialisme, en zelfs vervallen in twijfel en tegenstrijdigheden, mag men van de arbeiders geen doctrinaire beschouwingen verwachten.

In Italië staan Saragat en Nenni tegenover elkaar, in Joego-Slavië worden socialisten door Tito in de gevangenis geworpen, in Groot-Brittannië staan de Marxistische socialisten tegenover de democratische socialisten en in Frankrijk zijn de socialisten ook in twee kampen verdeeld.

Het socialisme is in volle doctrinaire evolutie. De macht van het socialisme ligt in België dan ook op een geheel ander vlak dan de doctrine. Dit vlak is dat der praktische organisatie.

Neem in België de syndicaten, mutualiteiten en in mindere mate ook de coöperatieven der Belgische Socialistische Partij (B.S.P.) weg en deze partij zal als een kaartenhuis ineenvallen.

De arbeider en bediende kijkt alleen naar zijn onmiddellijk materieel voordeel (heeft hij geen gelijk?) en laat theoretische en doctrinaire beschouwingen over aan de meer gegoeden die er de tijd en de middelen voor over hebben.

De werknemer vraagt thans nog alleen: waar worden mijn belangen het best daadwerkelijk verdedigd? En hij gaat naar dat syndicaat en die mutualiteit die hem de grootste financiële voordelen geven.

Het is via de syndicaten en mutualiteiten, dat de politieke partijen op de arbeiders en bedienden macht uitoefenen. Ook via die organisaties wordt dan politieke propaganda gevoerd, soms op bedekte wijze.

Wat geldt voor de socialistische partij, geldt ook voor elke andere partij.

Zo heeft de katholieke partij in België, die er de naam draagt van Christelijke Volkspartij (C.V.P.) in haar midden eveneens een goed georganiseerde reeks syndicaten, mutualiteiten en coöperatieven opgericht.

In hun ijver voor de verdediging der belangen der werknemers staan deze organisaties van sociaal dienstbetoon soms heel wat dichter bij hun socialistische zusterorganisaties dan bij de katholieke middenstand.

Alleen wanneer het clericale strijdros bovengehaald werd, zoals tijdens de schoolstrijd van 1955, komt de eensgezindheid onder alle katholieken terug tot uiting.

Wat de liberale partij betreft, alhoewel enkele vooraanstaande liberale parlementairen (Janson, Pecher) als de voorlopers kunnen aangezien worden, kwam ze te laat bij de organisatie van het sociaal dienstbetoon. De partijleiding heeft in het verleden te weinig belangstelling gekoesterd voor de sociale aangelegenheden.

Thans komt daarin een verandering, omdat meer en meer de syndicale leiders zich met de politiek gaan bezig houden. Enkele lokale experimenten op arrondissementeel vlak hebben tijdens de wetgevende verkiezingen aangetoond dat de liberale partij op een tiental jaren (van 1944 tot 1954) van ongeveer 10 t.h. der stemmen tot 30 t.h. kan opklimmen!

Wat behoeft men daartoe?

Het is wenselijk er naar te streven in elke gemeente een lokale partijafdeling op te richten, terwijl de Liberale Syndicaten het initiatief dienen te nemen er een afdeling of onderafdeling op te richten. Het spreekt

vanzelf dat een goede verstandhouding tussen Partij en Liberale Syndicaten een noodzakelijkheid is.

Wat de recrutering betreft van leden voor het Liberaal Syndicaat, spreekt het vanzelf dat de grote en middelmatige bedrijven daarvoor in aanmerking komen.

Van na de Bevrijding van België wordt inderdaad vastgesteld, dat de ledenaanwerving hoofdzakelijk geschiedt in de bedrijven zelf. Het komt er dus op aan vertrouwensmannen te vinden, die in de bedrijven hun werkmakkers aanzetten met hen samen deel uit te maken van het Liberaal Syndicaat.

Het spreekt vanzelf, dat daarnaast in de plaatselijke afdelingen alles in het werk moet gesteld worden om een actieve syndicale actie te ontplooien in volledige samenwerking met de Nationale Liberale Syndicale Organisatie. Het is eveneens gewenst dat elke plaatselijke afdeling van de Liberale Partij zou samenwerken teneinde een maximum resultaat te bekomen inzake ledenaanwerving.

Trouwens dergelijke samenwerking met de partij is ook noodzakelijk voor alle verenigingen belast met de verdediging van de beroepsbelangen van hun aangeslotenen (middenstand, werkgevers, boeren, enz.).

Het zal dan de taak van de partij zijn de soms verschillende eisen der verschillende politieke beroepsverenigingen onderling met elkaar te verzoenen.

Dergelijke organisatie, indien zij alleen op papier staat, blijft een dode letter. De ondervinding heeft geleerd dat goede lokale propagandisten noodzakelijk zijn zowel in elke gemeente als in elk bedrijf.

Om met de syndicale tegenstrevers te kunnen wedijveren, moeten aan het liberaal syndicaat alle middelen ter hand gesteld worden om aan zijn leden dezelfde voordelen te kunnen schenken als aan de werknemers, aangesloten bij de andere syndicaten. Daarom moet onder meer een Liberaal Syndicaal organisme op gelijke voet gesteld worden met deze laatste wat haar vertegenwoordiging in alle instanties, instellingen en organismen betreft waarin normaal de syndicale organisaties vertegenwoordigd zijn.

Doch het oprichten van een liberaal syndicaat is niet voldoende. Ook moeten liberale mutualiteiten opgericht worden, die geheel het grondgebied van het land bestrijken.

Tenslotte heeft de ondervinding bewezen, dat een organisatie van sociaal dienstbetoon ingericht door een mandataris, liefst een senator of volksvertegenwoordiger, een noodzakelijke voorwaarde is tot succes. De mandataris moet zich daarbij in zijn arrondissement maandelijks van gemeente tot gemeente verplaatsen om zich bezig te houden met tal van klachten, inlichtingen, enz. die de betrokkenen meestal arbeiders en minderontwikkelden, mondeling komen formuleren.

Dergelijke dienst vraagt natuurlijk van de mandatarissen een geweldige krachtsinspanning. Maar de beloning blijft niet uit.

Alzo zie ik de betrekkingen tussen de arbeiders en de liberale partij.

Ik wil niet ontkennen, dat deze betrekkingen ook in België niet overal zijn, zoals het behoort, want anders zou de liberale partij er veel beter voorstaan dan thans het geval is.

POLITIEKE PROPAGANDATECHNIEK

ENKELE OPMERKINGEN ZOU IK WILLEN MAKEN bij het artikel van de heer Van Ommen Kloeke in „liberaal Reveil” van april j.l., waarin het NIPO-verslag „De Nederlandse kiezer” werd besproken.

In het kort iets over het rapport zelf.

Het opgegeven percentage CPN-stemmers blijkt in de steekproef te bedragen 2, terwijl het in werkelijkheid was 6. Dit kan m.i. geen fout zijn in de steekproef, daar het NIPO, wat dit betreft, volkomen betrouwbaar is tot op de aangegeven toleranties. Het zou er m.i. alleen op kunnen wijzen, dat de geënquêteerden niet steeds de waarheid spreken of die verzwijgen, hetgeen in dit geval psychologisch verklaarbaar is. Anderzijds zullen bepaalde antwoorden door de geënquêteerden uit psychologische overwegingen geflatteerd zijn. Het cijfer van 20 % der kiezers, dat weleens een politieke vergadering bezoekt, wijst ook wel heel sterk in die richting. Het zou er alleen op kunnen wijzen, dat een goed deel van die 20 % van mening is, dat zij eigenlijk zo'n vergadering weleens behóórden te bezoeken.

Thans enkele punten, waarover ik met de heer Van Ommen Kloeke van mening verschil.

De schrijver betoogt, dat de beoefening van de politieke wetenschappen in Amerika o.a. heeft geleid tot een grotere belangstelling van het publiek voor de politiek. Deze belangstelling zal toch in de eerste plaats tot uiting moeten komen in het aantal opgekomen kiezers. In het rapport „De Nederlandse kiezer” echter wordt aangetoond op pag. 34, dat deze belangstelling hier in Nederland groter is dan in Amerika. In Amerika ging (met uitsluiting van de zeer ongunstige percentages in de zuidelijke staten) ongeveer 70 % der kiezers naar de stembus voor de presidentsverkiezing. Hier in Holland zouden volgens „De Nederlandse kiezer” 80 % der kiezers opkomen, indien er geen opkomstplicht zou zijn. Zelfs al nemen wij aan, dat dit cijfer geflatteerd is, dan nog lijkt me de conclusie van de heer Van Ommen Kloeke weinig gefundeerd. Hetgeen overigens niets behoeft af te doen van de waarde van de politieke wetenschappen, welker nut al voldoende bewezen zou zijn, indien zij de kennis van enkele honderden politieke leiders zou verdiepen.

Naar aanleiding van de welstandsverdeling onder de VVD-stemmers (welgesteld 22 %, middenklasse 48 %, volksklasse B 22 %, volksklasse A 8 %) merkt de heer Van Ommen Kloeke het volgende op:

„Uit deze gegevens valt reeds het een en ander af te leiden over de richting, waarin de verkiezingspropaganda van onze partij ge-

leid moet worden. Zo blijkt b.v. duidelijk, in welke wijken van de gemeente onze partij met haar activiteiten het meeste effect kan sorteren. Wordt slechts over beperkte middelen beschikt, dan zal men het beste doen de volle aandacht te wijden aan die wijken, waar een goed gerichte propaganda bij de zwevende middenmassa grote mogelijkheden biedt."

In de eerste plaats is hier niet geheel duidelijk gesteld, wat zo duidelijk blijkt voor de schrijver. Zwevende kiezersmassa's, die dus te beïnvloeden zijn, treft men in elke wijk aan. Daar de schrijver hier spreekt over **middenmassa**, moet wel worden aangenomen, dat hier bedoeld wordt op de zwevende massa in de wijken van de **middenklasse**.

Nu mag het voor de hand liggend schijnen, dat de VVD zich in dat genoemde geval wendt tot de wijken van de middenklasse, of dit een juiste conclusie is valt m.i. nog te bezien. Om dit te illustreren, volgen hieronder enkele gegevens over de verkiezingen in Den Haag.

In de 29400 kiezers tellende volkswijk „Schildersbuurt", werd zonder op die wijk gerichte reclame een stemmenwinst t.o.v. de Statenverkiezingen behaald van 937 stemmen. In 6 uitgesproken VVD-wijken met in totaal 23450 kiezers werd in totaal een winst behaald van 925 stemmen. De winst uit de „volkswijk" blijkt dus niet te verwaarlozen. Maar dat niet alleen! Bezieet men de relatieve toeneming van VVD-stemmers in deze volkswijk, dan blijkt, wanneer men de verkiezingen in 1953 op 100 stelt, dat deze voor de Staten- en Gemeenteraadsverkiezingen in 1958 bedragen 190 en 280, terwijl deze cijfers voor een VVD-wijk als „Benoordenhout" bedragen pl.m. 116 en 125! Zonder hier nu weer zelf conclusies uit te gaan trekken (die m.i. ook meer thuis horen op een afdelingsvergadering) mag toch wel gezegd worden, dat het trekken van conclusies uit een enkel rapport als „De Nederlandse kiezer" wel zeer gevaarlijk is.

Met de heer Van Ommen Kloeke ben ik van mening, dat dit rapport van veel waarde is als een **begin**, maar dan vooral dat gedeelte dat min of meer als een „bijproduct" te voorschijn kwam, n.l. dat der samenstelling van de politieke groeperingen. Een dergelijke marktverkenning zou echter alleen waarde hebben voor de politieke partijen, indien deze verkenningen elk jaar of op daartoe geschikte tijdstippen werd gehouden in uitgebreidere vorm wat betreft de samenstelling en direct na gereedkomen aan hen worden gerapporteerd. De ondernemer, die met marktverkenning, motievenonderzoek en de onmiddellijke controle op het omzetverloop deze problemen veel beter in de hand heeft, wordt desondanks voor verrassingen geplaagd.

Marktverkenningen kunnen een goede basis vormen, ervaring, intuïtie en creatieve denkkracht zullen wel de basis blijven voor het vinden van de juiste richtlijnen voor de politieke propaganda.

A a n t e k e n i n g .

Onder dankzegging aan de Redactie voor de mij geboden gelegenheid, wil ik gaarne een kort commentaar geven op de door de heer Stapel gemaakte opmerkingen.

Wanneer ik in mijn artikel heb vermeld, dat de beoefening van de politieke

wetenschappen in de V.S. onder meer geleid heeft tot een grotere belangstelling van het publiek voor de politiek, zodat dit ook actiever deelneemt aan de verkiezingen en aan de vorming van het staatkundig leven, mag men deze toeneming van de politieke belangstelling niet, zoals de heer Stapel doet, ontkennen door een vergelijking met het percentage Nederlandse kiezers, dat — indien er geen opkomstplicht bestond — ter stembus zou gaan. Tijdens mijn verblijf in Amerika voor de presidentsverkiezingen van 1952, is mij van alle kanten medegedeeld, dat de gesignaleerde toeneming van de politieke belangstelling mede aan genoemde reden was te danken. Bij het zeer grote aantal Amerikaanse studenten, dat de colleges in de politieke wetenschappen volgt, valt ook niets anders te verwachten.

Wat ik slechts wilde aangeven is dit, dat een (bredere) beoefening van de politieke wetenschappen aan onze universiteiten stimulerend zou werken op het politieke leven in Nederland. In dit verband interesseert mij minder, welk percentage der Nederlandse kiezers ter stembus zou gaan, wanneer er geen opkomstplicht bestond, als wel de actieve belangstelling van deze kiezer voor het politieke leven in zijn geheel. En het is juist op dit gebied, dit zal de heer Stapel met mij eens zijn, dat nog veel verbeterd kan worden.

Wat de tweede opmerking van de heer Stapel betreft, kan ik kort zijn. Wanneer in volksklasse A (laagste inkomens) de CPN 64 % van haar stemmen behaalt, zal, indien men om financiële redenen gedrongen wordt de verkiezingspropaganda te beperken, deze groep in de eerste plaats afvallen. Eenzelfde beperking zou intussen, indien nodig, eveneens toegepast kunnen worden in wijken, waar een overwegend percentage SGP-kiezers woont. Men zal dit alles plaatselijk, en van wijk tot wijk, moeten beoordelen. Nogmaals..... alleen, indien men moet beperken. Want uit hetgeen de heer Stapel schrijft en ook duidelijk blijkt uit het artikel „Misnoegen der middengroepen” van de heer A. van Braam uit „Socialisme en Democratie” van september 1958, begint thans in de arbeiderswijken het besef door te dringen, dat het moderne liberalisme ook aan de arbeiders iets te bieden heeft. Doch om dit nog duidelijker te maken heeft men in de eerste plaats een voorlichting op langere termijn nodig.

VAN OMMEN KLOEKE

Een belangrijke aankondiging

ENKELE JAREN GELEDEN gaf een bekend spreker in liberale kringen in een vergadering de daar aanwezige jongeren dringend en ernstig de raad zich diepgaand op de in onze tijd bestaande grote politieke vragen te bezinnen.

Hij merkte daarbij op, dat deze bezinning te meer nodig was, omdat het naar zijn mening een grote leemte was in de „public relation” van onze politieke richting, dat er zo weinig over het na-oorlogse liberalisme is gepubliceerd. Degenen, die iets dieper op de politieke strevingen van de liberale groepering in wil gaan, heeft vrijwel uitsluitend de gebruikelijke propaganda-lectuur ter beschikking, waarover iedere politieke partij beschikt.

Het is juist het doel van ons blad in deze leemte op bescheiden wijze te voorzien en het is daarom dat wij met veel genoegen kunnen aankondigen, dat thans ook van andere zijde een bijdrage met hetzelfde doel zal verschijnen, in de vorm van een bijzondere publicatie.

Bij H. E. Stenfert Kroese n.v. te Leiden verschijnt nl. binnenkort een bundel voordrachten onder de titel:

„Enige aspecten van het moderne liberalisme”. De daarin opgenomen bijdragen zijn van de hand van prof. mr. P. J. Oud, prof. mr. N. E. H. van Esveld, dr. J. Alers, ds. Joh. P. van Mullem en mr. H. van Riel.

Hoewel de lezer geen enkel ogenblik in twijfel behoeft te verkeren uit welke hoek de wind waait (er wordt in de verschillende hoofdstukken regelmatig gesproken over „onze partij”, de V.V.D. en zelfs van „de Partij”), dragen de voordrachten toch een strikt persoonlijk karakter en wordt niet op voorzichtige wijze gezocht naar het weergeven van een gemiddeld partij-standpunt. Zo hier en daar nodigt het gestelde de lezer uit tot het geven van een andere mening of het verdedigen van een ander standpunt. Dit is gemakkelijk te begrijpen, wanneer men weet, dat de oorspronkelijke voordrachten in het voorjaar 1957 werden gehouden o.a. met de bedoeling discussie uit te lokken. Alleen reeds daarom zijn wij van mening, dat de inhoud van deze bundel onze lezers ten zeerste zal interesseren.

Wij menen er goed aan te doen, u thans reeds een korte samenvatting te geven van de inhoud van deze bundel.

Prof. Oud opent de serie voordrachten met een beschouwing over het staatkundige aspect van het moderne liberalisme. Hij gaat daarbij uit van de rechten van de mens op nationaal en internationaal gebied. De verhouding tussen regering en volksvertegenwoordiging wordt belicht, waarbij wordt gewezen op de ernstige gevaren, die in de ontwikkeling van de laatste jaren in deze verhouding dienen te worden onderkend. Tenslotte wordt de grote betekenis van het decentralisatie-beginsel voor de ontwikkeling van ons staatsbestel toegelicht.

Het betoog van prof. Van Esveld over modern sociaal liberalisme is

sterk kritisch gesteld. En wel kritisch naar twee zijden. Enerzijds wordt aan de hand van vele argumenten de in beginsel progressiviteit van het ware liberalisme aangetoond en worden vele verdachtmakingen en verwijten van politieke tegenstanders ontzenuwd, anderzijds wordt gewezen op de gevaren, die in eigen kring kunnen dreigen en die de ontwikkeling van het moderne liberalisme der laatste jaren zouden kunnen gaan remmen.

Op duidelijke wijze wordt in de voordracht van dr. Alers, die handelt over het economische aspect, aangegeven welke beperkingen van de economische vrijheid naar de overtuiging van de hedendaagse liberaal aanvaardbaar c.q. gewenst zijn.

Van wel zeer persoonlijk karakter is de visie, die ds. Van Mullem geeft over de relatie Christendom—Liberalisme. Zijn stelling, dat de Liberaliteit zelfs vóór en boven elke religie kan worden gesteld, zal de lezer — mede door de daarbij gegeven argumentatie — tot nadenken over het gestelde probleem aansporen.

Uitgaande van het boek van prof. F. L. Polak, „De toekomst is verleden tijd”, ontwikkelt ds. Van Mullem gedachten over wat hij noemt: een futureel liberalisme, waarbij het zgn. volkskapitalisme een belangrijke rol speelt.

De bundel wordt afgesloten met een brillante beschouwing van mr. Van Riel over de houding, die de liberaal denkende mens, naar zijn mening, dient aan te nemen tegenover de uitingen van de moderne kunst in onze tijd. Ook de vraagstukken van cultuurspreiding en de subsidiëring van kunstuitingen in velerlei vorm worden op heldere en overtuigende wijze behandeld.

Wij juichen het verschijnen van deze bundel ten zeerste toe en zien dit zelfs als een belangrijk moment in de ontwikkeling van het liberalisme, zoals wij dit na de oorlog in ons land hebben leren kennen.

Het ligt niet in de lijn van het liberale denken, op het politieke toneel te verschijnen met tot in details uitgewerkte „vijfjarenplannen” of „wenkende perspectieven”, maar een publicatie, waarin iets meer op schrift wordt gesteld van de constructieve gedachten over de opbouw van onze samenleving, die in liberale kring leven, voorziet naar onze mening in een grote behoefte.

REEDIJK

INHOUD

Ir. L. G. Oldenbanning: <i>Het landbouwschap</i>	69
Ir. G. P. J. E. M. van Weezenbeek: <i>Kunstmatische inseminatie</i> met naschrift van Mr C. Berkhouwer	77
Dr K. Poma: <i>De arbeiders en het liberalisme</i>	81
F. Stapel: <i>Politieke propagandatechniek</i> met naschrift van Mr Dr W. K. J. J. van Ommen Kloeke	84
Een belangrijke aankondiging	87

LIBERTY requires equality of opportunity; but that includes the opportunity to express unequal talents. The world would lose much if the exceptional minds and characters were stopped at the barrier of the ordinary. The average should not be established as the maximum.

The owning classes could fall into no greater error than to suppose that if property is to survive, poverty must be accepted also. The opposite is more likely to be true. If poverty continues, the property system will not.

Viscount Samuel: „Belief and action”, an everyday philosophy.